

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ
ЖАНА МАДАНИЯТ МИНИСТРЛИГИ**

**ЖАЛАЛ-АБАД МАМЛЕКЕТТИК
УНИВЕРСИТЕТИ**

Чокоева Д.М.

**Байыркы орус
адабияты**

Бишкек - 2002

ББК 83. 3Р
Ч-75

Жалал-Абад мамлекеттик университетинин кыргыз
жана чет элдер адабияты кафедрасында талкууланып,
басууга сунуш кылынды.

Чокоева Д. М.
Ч - 75 Байыркы орус адабияты. (Лекциялар жыйнагы). -Б.:
«Бийиктик», 2002-102 б.

ISBN 9967-21-342-6

Жыйнак келечекте кыргыз филология факультеттеринин
студенттери жана адабиятчы мугалимдер үчүн окуу куралы
катары даярдоо максатында жазылды. Ошондуктан автор адис
окурмандардын ой-пикир, сунуштарын күтөт.

Ч 4702010000-02
ISBN 9967-21-342-6

ББК 83. 3Р
Чокоева, 2002
Жалал-Абат университети, 2002

КИРИШ СӨЗ

Колуңздагы лекциялардын жыйнагы кыргыз тили жана адабияты адистигинде окуган студенттер үчүн даярдалды. Мында автор орус адабияты эле эмес дүйнөлүк адабияттын кубулуштарына карата студенттердин системалуу түшүнүгүн, мамилесин калыптандыруунун аракетинде өтүлүүчү темалардын мазмундук жактан ички бүтүндүгүнө жетишүүгө, адабияттын эстетикалык бөтөнчүлүгүн ачып берүүгө аракеттенди. Бул эмгекти жазуудагы башкы максат: XI кылымдан XIX кылымга чейинки орус адабиятынын негизги закон ченемдүүлүктөрүн ачуу, өлкөнүн коомдук турмушунда, элдин өзүн-өзү көркөм андоосунун өнүгүсүндө көрүнүктүү роль ойногон тарыхый жана социалдык тематикаларда жазылган чыгармаларды бөлүп көрсөтүү болуп саналат.

Окуу процессинде студенттер орус адабиятынын өнүгүү этаптары, боштондукка чыгаруучу кыймыл менен анын байланышы, прогрессивдүү демократиялык идеялардын элдин аң-сезиминде бекемделишинде көркөм адабияттын ролу, XVIII кылымда пайда болгон адабий башаттар, реалисттик типтештирүүлөр жана орус адабиятынын стилдик байлыгы жөнүндө таанып билишет.

Жыйнак 1982-жылы Москвада СССРдин эл агартуу министрлиги тарабынан бекитилген орус жана совет адабиятынын тарыхы программасына негизделип жазылган окуу китебине таянуу менен даярдалды.

Орус адабияты курсуна бөлүнгөн сааттын өтө аздыгына байланыштуу жыйнакта жазуучулардын өмүр баяны жана тиги же бул чыгарманын жаралуу тарыхы менен аны илимий изилдөө жөнүндөгү маалыматтар абдан кыскартылып берилди. Текстти терең изилдөө үчүн студенттердин өз алдынча иштөөсүнө көмөк катары эмгектин аягында терминдердин түшүндүрмө сөздүгү алфавиттик катар менен берилет жана адабияттардын тизмеси көрсөтүлөт.

КИРИШҮҮ

Көркөм адабияттын өзгөчөлүгү - анын коомдук функциясы

Адабият- искусствонун бир түрү катары, чындыкты биздин эстетикалык сезимдерибизге таасир этүүчү көркөм образдар формасында чагылдырып берет. Эгерде музыка адамдын көңүл-күйүн үн аркылуу чагылдырса, живопись адамдын ички дүйнөсүн эле эмес, аны курчаган чөйрөсүн, мисалы, жаратылышты кайра жаратат, ал эми скульптура болсо адамдын жашоосуна мүнөздүү бир абалды (күрөшкө умтулуусун, кайгысын, кайратын ж.б.) берет. Адамдын жашоосу толугураак, жетишээрлик деңгээлде кеңири көркөм адабиятта гана чагылдырылат. «Сөз - деген Белинский - үн да, сүрөт да жана ачык берилген элес да, ошондуктан адабият искусствонун бардык түрлөрүнүн элементтерин бир өзүнө камтыйт жана искусствонун башка түрлөрүнө таандык нерселердин бардыгын пайдаланат».

Адабияттын өз алдынчалуулугу жеке эле искусство эмес аң-сезимдин саясат, мораль, философия, илим өңдүү башка формалары менен салыштырууда да таасын көрүнөт. Адабият идеялогиянын бул түрлөрүнө абдан жакын, тактап айтканда ал да ошол эле философия же тарых көтөрүп чыккан маселелерди көтөрөт.

Бирок жазуучунун ойчулдук ишмердиги аң-сезимдин башка сфераларынан мисалы, илимдикинен айырмаланат. Бул айырма баарынан мурда предмет таануудан жана аны чагылдыруудан көрүнөт. Илим адамдын иш аракетинин, жана башка бардык нерселердин айрым жактарын үйрөтөт. Жазуучу болсо чындыкты бүтүн түрдө кайра жаратууга тийиш. Ал адамды же бир кубулушту бир жактуу эмес бардык аспектерден сүрөттөйт жана анын адамдардын бардык түрлөрүн кызыктыра турган

жактарын өзгөчө бөлүп көрсөтөт.

Ал эми адамдын жалпыга кызыктуу жагы бул анын өтө көп түрдүү, чеги жок социалдык жана коомдук жашоосу.

Ошондуктан жазуучунун чыгармасында адамдын иш-аракеттеринин (турмушунун) бардык тарабы, ошондой эле жаратылыш, а түгүл фантастика көркөм чагылдырылышы мүмкүн. Бирок булардын баары сөзсүз түрдө адамдын ички дүйнөсүнө, психологиясына дал келүүгө тийиш. Искусство менен адабияттагы башкы предмет, личносттун руханий умтулууларынан көрүнгөн коомдук турмуш болуп саналат. Адабияттан башка эч бир илим адамдын турмушун ошончолук кеңири үйрөнбөйт жана анчалык деңгээлде ар тараптан кеңири чагылдырып бере албайт. Адамдын коомдук өнүгүүсүн жана идеялык-нравалык закон ченемдүүлүктөрүн таанып-билүүсүн, жүрөгү менен акыл-эсин чагылдырууга байланыштуу адабияттын атайын бөтөнчөлүгү, өз алдынчалуу сферасы бар. Адабияттын адамдарды өзүнө тартуучу күчү анын предметинин өзгөчөлүгү, мазмуну менен эле эмес, анын турмушту образдуу алгандыгы менен да түшүндүрүлөт.

Философия менен адабияттын чындыкты чагылдыруу ыкмаларындагы жалпылык менен айырмачылыктарды Белинский мындай аныктаган: философия силлогизмдер, ал эми жазуучу болсо образдар жана сүрөттөр менен сүйлөшөт, экөөнүн тең айтып жаткандары бир эле нерсе, бири көрсөтөт, экинчиси аныктайт, экөө тең ишендиришет, болгону бири логикалык корутундулар аркылуу, экинчиси сүрөттөр менен.

Образдуу кабыл алуу менен биз кайталангыс индивидуалдуулукту, жаркындуулукту сезебиз. Сүрөттөгөн объектисин конкреттештирүү менен жазуучу бир катар кубулуштарга, адамдардын тобуна, а кээде бүтүндөй бир жакка тиешелүү жалпылыктарды берүүгө жетишет. Конкреттүүлүк менен абстрактуулуктун, жекелик менен жалпылыктын айкалышып берилиши-образдуу ыкманы башкалардан айырмалаган бирден-бир белгиси. Анткени бул айкалышуу типтештиришчеге, тактап айтканда адамдын же кубулуштун негизги маңызын чагылдырууга аракеттенет.

Турмуш мыйзамдарын айрым бир фактылар аркылуу билүү мүмкүн эмес, анын элементи реалдуу дүйнөнүн бардык көрүнүштөрүндө чачылып жатат да, ал чыгармачылык процессте жазуучунун ой-кыялында элестетүү аркылуу концентрацияланат. Демек, жазуучунун чыгармачыл кыялы тандоо жана жалпылоо үчүн зарыл шарт катары образдын жаралышын жетекчиликке алат. Жазуучу чыгарманын сюжетин көзү менен көргөндөрдөн эмес, кыялындагы нерселердин жардамы менен жаратат. Мисалдардын системасын (образдардын системасын) иштеп чыгат, баяндоодогу жеке бөлүктөрдү, деталдарды бир бүтүндүккө бириктирет (композиция), тилин жана стилин ыраатка келтирет, ылайыктуу форма тандап алат (чыгарманын жанры). Булардын баары биригип келип, чыгарманын ички структурасын, ал эми көркөм чыгарманын мазмунун камтыган элементтер анын идеясын түзүшөт. Көркөм чыгарманын маанисин, анын көркөм структурасына терең иликтөө жүргүзүү аркылуу гана ачып берүүгө болот. Көркөм чыгарма идеялык-тематикалык жактан абдан чоң таасир этүүчү күчкө эгедер, анткени, ал турмуштагы жеке көрүнүштөрдү көчүрбөстөн, анын жалпыланган картинасын берет. Алар окуучунун моралдык жана саясий ишенимдеринин калыпта-нышына таасир этет. Көркөм адабияттын адамдардын коомдук-саясий умтулуулары, идеологиясы менен болгон байланышы менен ушулардын кучагында болот.

Көркөм адабияттын милдети - турмушту коомдук эң алдыңкы идеяларга ылайыктап кайра жаратуу. Адабият муну көркөм баяндоонун системалары аркылуу (эстетикалык жактан) ишке ашырат. Ал адамдардын акылына, сезимине таасир этет, турмуштун таж-рыйбалары менен тааныштырып, нравалык -саясий объектерин калыптандырат. Ошондой эле адабияттын тарбиялоочулук жана таанып-билүүчүлүк ролу зор. Бирок адабияттын таанытуучулук жана тарбиялоочулук сабагы өзгөчө болорун ойдон чыгарбоо керек. Көркөм адабият билимдин таралышын шарттаса да, илимди алмаш-тыра албайт. Таанып-билүү чөйрөсүндөгү адабияттын кеңири

мүмкүнчүлүгү адамзат иштеп чыккан тажрыйбанын коомдук маанисин, анын ичинде жеке адамдын бул же тигил профессия боюнча ишмердүүлүгүнүн коомдук маанисин ачып берүү менен аныкталат. Адабият турмуштун жалпы закон ченемдүүлүктөрүнүн эң маанилүү көрүнүштөрүн чагылдырат. Бирок ошо типтештирүү аркылуу турмуштун жекече, конкреттүү-индивидуалдуу жактарына таандык нерселерди таанып билүүгө көмөктөшөт.

Ошондой эле адабият өзүнүн тарбиялоочулук функциясын абдан кеңири жана өз алдынчалуу түрдө ишке ашырат. Ал бийиктикти көркөмдөп, кемчиликти сындайт, бирок эч качан өзүнүн позициясын окуучуга таңуулабайт. Чыныгы көркөм туунду окуучуну ойлонууга мажбурлайт, ал айланасындагыларга сын көз менен кароого үйрөнөт, эң мыкты адамдык сапаттарды өздөштүрөт. Сүрөткер реалдуу турмушту жөн гана көчүрүп койбостон, коомдук прогрессивдүү умтулууларын чагылдырган эстетикалык идеялар менен дал келишкен көркөм адабияттын тарбиялык таасири абдан терең болот, анткени сулуулукту сезүү-туюму адамдын эң бир жогорку сезими болуп саналат.

Адамдардын ишенимдерине таасир этүү менен бирге адабият тарыхка, коомдук турмуштун өнүгүшүнө таасир этет. Петрарка жана Шота Руставели, Навои жана Шекспир, Мицкевич жана Пушкин, Шевченко жана Некрасов, Л.Толстой жана Достоевскийлер прогрессивдүү аң-сезимдин сүрөөнчүлөрү, гумандуулуктун жана социалдык тендиктин жарчылары болуп келишкен.

Башынан бери эле келаткан орус адабиятына таандык бир өзгөчө сапат бар, ал анын прогрессивдүүлүгү жана гумандуулугу. Орус адабияты караламан журтту коргоп чыккан, элдин эркиндигине жана гармонияда өнүгүсүнө жетишүү үчүн күрөшкөн. Ал турмушта адамды сыйыктыкка, андагы чындыкты жана кең пейилдикти, көпчүлүктүн кызыкчылыгы үчүн күрөштө өзүн-өзү курман чалууга даяр экендикти баалоого чакырган. Анын мындай белгилери, «Игордун кошууну жөнүндө сөздөн» эле башталып, ошондон бери орус элинин бийик патриоттук сезимдери, биримдикке умтулуулары, эрдиктери, тынчтыкты сүйгөн сезимдери жана алардын принципалдуулуктары менен айкалышта берилет. Андан кийинки кылымдарда таптык күрөштөрдүн курчушу менен орус адабиятында демократиялык линия пайда болду. Ал эми XIX кылымда адабият боштондук кыймылы менен ушунчалык жакын

болгондуктан, адабиятты жаратуучулар өздөрүн биринчи кезекте күрөшүүчү, анан жазуучу, акын деп эсептешкен. XIX кылымдагы абдан таланттуу акын жана декабристтик коомдун жетекчилеринин бири К. Рылеев «Мен акын эмесмин, атуулмун» деген өзү жөнүндө.

«Орус адабияты - ыйык адабият» деп суктанган немец элинин XX кылымдагы жазуучусу Томас Манн, Тургенев, Толстой, Достоевский, Чеховдордун атын атап. «Силердин жазуучуларыңар баарынан мурда чындыкты гана счрёттөөнү көздөшөт, ал эми көркөмдүк болсо өзүнчө-өзү келет» - деген Мопассан Тургеневге.

Бийик идеялуулук, аёсуз жана аң-сезимдүү реализм, адам жан дүйнөсүнүн сезим-туюмдарына тереңден кирүү, социалдык көрүнүштөрдү, мүнөздөрдү даана ачуу, нравалык тазалыкка үндөө, сөздү көркөмдүктүн жогорку деңгээлинде колдонуу сыяктуу орус классикалык адабиятынын негизги белгилерин, анын ушундай касиет-сапаттары түзөт. Орус адабияты менен таанышуу аркылуу биз мезгилдик байланышты туябыз, социалдык экономикалык процесстердин мыйзам ченемдерин таанып билебиз, адамзат иштеп чыккан тажрыйбалардын түрдүү жактарын өздөштүрөбүз, турмушка карата активдүүлүк, патриоттук, жамандык менен келишпөөчүлүк сапаттарга үйрөнөбүз. Орус классикалык адабияттын коомдук мааниси, дүйнөлүк адабияттын алтын казынасына кошкон салымы мына ушунда.

Түшүнүк кат

Орус жазма адабиятынын тарыхы болжол менен XI кылымдан башталат.

Ушул мезгилден тартып XVII кылымга чейинки мезгил аралыгында жаралган чыгармалар жакынкы убакытка чейин байыркы орус адабияты деп эсептелип келген. Жана ал саясий-географиялык белгилерине карай төмөндөгүдөй доорлорго бөлүнгөн:

1. Киевдик Рус адабияты (XI-XII к.к.)
2. Түндүк-Чыгыш рустар адабияты (XII кылымдан XVI кылымдын башына чейин)
3. Борбору Москва болгон орус мамлекетинин адабияты (XVI- XVII кылымдар).

Азыркы мезгилде академик Д. С. Лихачевдин сунушу боюнча орус адабиятын доорлорго бөлүштүрүү принциби өзгөрдү. Бул принцип боюнча : байыркы орус адабияты деп XI кылымдан XIII кылымдын 30-жылдарына чейинки адабият гана аталат (русичи, русцы же русини деп аталган байыркы элдер азыркы орус, украин, белорус сыяктуу бир тууган элдердин түпкүтеги болуп эсептелет жана бул элдердин адабияты ошол байыркы орус адабиятынан башталат), XIII кылымдан XVII кылымга чейин орто кылым адабияты, XVII-XVIII кылымдар өткөөл доор деп (орто кылымдан жаңы мезгилге) адабияттын өнүгүү тенденцияларына карап бөлүштүрүлөт.

БАЙЫРКЫ ОРУС АДАБИЯТЫ (XI-XIII КЫЛЫМДАР)

Орус адабиятынын калыптанышында котормо чыгармалардын ролу. Алгачкы оригинал чыгармалар «Игордун кошуну жөнүндө сөз».

911-жылы жазманы кабыл алгандан баштап орустар грек жана болгар тилиндеги тексттерди өз тилине которо башташат. Болгар Иоанн Экзархтын «Алты күн» жөнүндөгү кол жазмасы менен орус эли XI кылымда эле таанышат. Бул чыгармада дүйнө бүткөн алты күн жөнүндө айтылат. Кириш сөзүндө автор күндүн чыгышы менен батышы, айдын толугу менен кемиси кооздогон асманга, көгөргөн дарактар, сеңселген эгиндер менен булбулдун сайраганы көркөмдөгөн жерге суктанганын жазган. Андан ары дүйнөнүн жаралуу процессин сүрөттөгөн алты чоң «сөз» же алты повесть берилет.

Византиялык автор Иоанн Дамаскидин «Асман китебинде» жана Александриялык Кузьма Индикопловдун «Христиандык топографиясында» космологиялык жана жердик түшүнүктөр элестүү жазылган. Булардан башка дагы XI-XII кылымдарда которулуп, ар кандай жыйнактардан орун алган жер эмнеден жаралгандыгы жөнүндө суроо-жооп формасындагы чыгармалар, аркы дүйнөдөгү жашоо, бейиш, тозок тууралуу повесттер, шумдуктуу жаныбарлар жана ёсүмдүктөр жөнүндөгү аңгемелер циклдери бар. Мисалы «Физиолог» деп аталган ал аңгемелердин биринде Феникс куш жөнүндө легенда берилет. Башында таажысы бар, жшндөрс асыл бул куш эч нерсе ичпей-жебей беш жүз жыл жашагандан кийин Индиянын кшнөстшц шаарларынын бирине учуп келет да күлгө айланат, эртеси эртен менен ошол күлдүн ичинен мурдагыдай эле кооз, жабы Феникс кушу пайда болот.

Бул чыгармалардын өзгөчөлүгү - дүйнөгө, жаратылышка карата адамдардын мамилеси ачык-айкын болгондугунда. Көп кудайларга сыйынган байыркы славяндык дин жаратылыштын күчтүү кудурети астында адамзатты коркунучта кармаган, ошондуктан ага карата адам баласында душмандык, кулдук (ага чексиз баш ийген) мамиле пайда болгон. «Феодализм жана христианчылык менен бирге - деп жазат академик Д. С. Лихачев - дүйнөнү жаңыча көркөм таанып-билүү пайда болду, ал искусствонун улуу монументалдуу стилин жана адамдардын айлана-чөйрөсүнө карай жаңыча мамилесин жаратты. Биринчи түштүк жана чыгыш славян элдеринин чыгармаларында ааламдын түзүлүшүнүн чеберчилигине куштарлануу пайда болду. Эң негизгиси бул акылмандык менен түзүлгөн дүйнө адамга душман эмес, тескерисинче ага кызмат кылууга ылайыкталган жана ошонусу менен андан бетер сонун - деген көз караш берилген бул көркөм тексттерде».

Киев рустарында дүйнө элдеринин тарыхы жөнүндө чыгармаларды айрыкча көп которушкан жана оригинал чыгармаларды жазышкан. Аларда адам пайда болгондон тартып Иисус Христоско чейинки тарыхы, байыркы чыгыш мамлекеттеринин тарыхы, христиан чиркөөсүнүн пайда болушу, христиан дин ишмерлеринин тарыхы, түрдүү жерлер, элдер, өлкөлөр, адамдар жөнүндө баяндалган.

Бул жазмалардагы маалыматтар көп учурда фантастикалуу болгон. Мисалы, индиялык падышалык жөнүндө баянда Индияда мүйүздүү, үч буттуу, алты колдуу, башы дөбөттүктүндөй адамдар, ал эмес жарымы куш кишилер, адамдар минип жүрсө болчудай чоң тооктору бар ал өлкөдө каракчылар, ичи тар көрө албастар жолукпайт, ал эми алардын падышасы ушунчалык бай, жалаң сапфир, топаз, алмаз сыяктуу асыл таштар толтурулган алтын, күмүштөн жасалган бөлмөлөрдү беш күндө басып өтүүгө болот, падыша менен бир отурганда эки миңден ашуун адам чогуу тиктөнөт, адамдын жүзүнөн ички ойлорун чагылдырган чоң күзгүсү бар деп баяндалат.

Киев рустары которгон эсепсиз чыгармалар тематикалык жактан өтө ар түрдүүдөй көрүнгөнү менен анда эки негизги борбордук тема - даана бөлүнүп турат. Анын бири библиялык «мезгилден баштап» бардыктарыхты Иудейдин, Вавилондун, Персиянын, Рим империясынын, Византиянын ж.б. тарыхын камтыган хроникалар болгон. XI кылымда византиялык монах Георгий Амартолдун көлөмү зор «Хроникасы» которулган. Бизгечейин «Хрониканын» XIII кылымдын аягы XIV кылымдын башында көчүрүлгөн аягы жок пергамендик тому жеткен. Амартолдун сөз болуп жаткан чыгармасы төрт бөлүктөн турат. Биринчи бөлүктө Адам атадан баштап Александр Македонскийди өлүмүнө чейинки окуялар, экинчисинде еврей элинин тарыхы, үчүнчүсүндө негизинен Рим империясы жөнүндө, төртүнчүсүндө; Византия тууралуу баяндалат. Таржымал падышалардын, императорлордун тагдырлары жөнүндө адамдарга жолуккан таң каларлык укмуштар жөнүндө жаратылыш стихиясынын кырсыктарынын адамдарга алып келчү алааматтарын алдын-ала кабарлаган гипотезалар жөнүндөгү баяндоолорго жыш толгон. Тактап айтканда Амартолдун «Хроникасы» өз кучагына өтө кеңири территорияларда жашаган элдердин көп кылымдык тарыхын камтыган. Мындан башка дагы алгач пайда болгон чыгармалардын катарына Иоанн Малалдин жана Георгий Синнеллдин «Хроникалары», патриарх Никифордун «Летописец вскоре» аттуу чыгармасы кирген.

Экинчи борбордук тема өз ичине түрдүү кичинделештик тирилик жана өмүр баяндарды камтыган «Прологдор» менен «Минеи четьи» болгон. Бул жыйнактар ыйыктар менен зайыттардын (дин жолун катуу туткан такыбалар) эскерүүсү боюнча ар бир кичиндө болгон окуялар жазылган (бир күндө бир эки, кээде андан ашык окуялар сиреттелет). Мисалы, эң байыркы «Прологдо» байыркы орус эсеби боюнча жаңы жыл башталган 1-сентябрда Жаңы жылды тосуу салты кайдан башталганы, ичи кара бирөөлөр көлгө чөктүрүп жиберип, бир канча мезгилден кийин калкып чыккан Икон жөнүндө, 14 жыл бою бир да жолу жерге түшпөстөн бийик түркүктүн башында жашаган Симеон Столпниктин таң каларлык өмүрү тууралуу, библиялык Иисус Навиндин күжүрмөн эрдиги жана Навин душмандарын талкалап бүткөнчө асманда токтоп турган күн жөнүндөгү ж.б. окуялар берилет. «Прологдо» антикалык, византиялык, жакынкы чыгыштык, айрым учурда славяндык персонаждардын ысымдарынан жана көптөгөн аты аталбаган персонаждардан турган адамдар массасынын гигант картинасы жаратылат. «Минеи четьиде» баяндамалар менен күндөлүк окуялар мынчалык көп эмес, бирок «Прологко» салыштырмалуу майдалап берилген. Жыйнактардын эки тибинин тең көлөмдөрү өтө зор болгон.

Тарыхый окуяларды системалаштыруу көркөм чыгармачылыкка өсүп жеткен. Тактап айтканда тарыхый котормолордун катарын оригиналдуу чыгармалар толуктай баштайт. Эң биринчи X кылымдын аягында белгисиз автор тарабынан «Философтун сөзү» жаралат, мында кайсы бир грек философу князь Владимир Святославичти чокундураар алдында аталган сөзүн сүйлөгөн имиш. Албетте, бул чыгармада

адамзаттын библиялык тарыхы жөнүндө кеп козголот. Бирок бул байыркы эстеликтердин бирөө да алгачкы кол жазма түрүндө бизге жеткен эмес.

Экинчи жана үчүнчү редакциясы сакталып калган «Повести временных лет» жер жүзүн топон суу каптагандан кийин Нойдун үч уулу жерди бөлүштүрүүсүнөн жана славян элдерин Дунайдын, Висланын, Днепрдин, Двина, Десна ж.б. деңиздерди жана кёлдөрдү жээктеп отурукташтыргандыгын баяндаган аңгемеден башталат. Андан ары летописьжазылган пергаментбарактарда Рустун тарыхынын көптөгөн эпизоддору: бир туугандар Кий, Щек жана Хоривдердин Киев мамлекетин түзүшкөнү, славяндык көп түрдүү уруулардын адамдарынын кулк-мүнөзү, Олег менен Игордун Царьградка жасаган жүрүштөрү, Ольганын княздыгы, Владимирди чокундуруу ж.б. түшүрүлөт. 852-жылдан баштап жыл сайын болгон окуялар, социалдык жана табият кубулуштары үзгүлтүксүз летописстелген, көп учурларда мындай аңгемелер чоң-чоң повесттерге айланган.

«Повести временных лет» летописинде мурдагы кол жазмалардай орус жергесин бүтүндөй сиреттөөгө умтулуу көрүнбөйт, анда XI кылымдын аяк ченинен байыркы орус мамлекетинин феодалдык бытырандылыгынын башталышы менен өз алдынчалуу күчтүү княздыктардын жеке өзүндө болгон окуяларга, жергиликтүү проблемаларга басым кылуу өнүгөт. Ошентип XII кылымда «Повесть временных лет» летописи Киевдик, Новгороддук, Владимир суздальдык, Глицко-Волын княздыктарынын летопистеринде улантылат.

Бирок жергиликтүү кызыкчылыктардын күчөшү байыркы орус жазуучуларынын аң-сезиминен бүтүндөй орус жергеси жөнүндөгү толгонууну биротоло чыгарып сала алган эмес. Летопись беттеринде «Орус жергеси» деген аталыш биротоло түшүп калган эмес. Бирок байыркы жазуучулар кийинки мезгилде княздыктардын ортосундагы бштпөгөн талаш-тартыштардан, сырткы душмандардын кол салуусунан азап тарткан орус жергеси жөнүндө өтө жан ачытуу менен жаза башташкан. Мисалы 1054-жылкы «Повесть временных лет» тээ Ярослав Мудрыйдын уулдарына калтырган керез сөзү жазылган: «Жарыкчылык дүйнөдөн көчүп жатып силерге айтаарым уулдарым, бири-бириңерди сүйүп сыйлагыла, анткени силер бир ата-эненин балдарысыңар. Силер ынтымактуу болсоңор, Кудай да силерди колдойт, ынтымакташа албасаңар өзүңөр жок болосуңар, ата-бабаңар зор эмгек жумшаган орус жергесин жок кыласыңар».

Бирок Ярослав Мудрыйдын өз уулдары, неберелери, кийин чеберелери да акылман бабасынын акылын элес албагандыктан «Повесть временных лет» таржымасы XI кылымдын аягынан тартып көптөгөн ич ара согуштарды, орус жергеси башынан өткөргөн эсепсиз азап-тозокторду үзгүлтүксүз баяндай баштайт.

XII кылымда эки зор чыгарма: Владимир Мономахтын «насыяты» жана белгисиз автор тарабынан «Игордун кошууну жөнүндө сөз» жаратылат.

Өзүнүн князь балдарына кайрылган чыгармасын Владимир Мономах кыязы 1117-жылы жазган болуу керек. Автор ишкер жана гумандуу башкаруучунун жүрүш-турушу кандай болуусу керектигин, өзүнүн өмүр баянын, көптөгөн жүрүштөрү, саякаты жана мергенчилиги жөнүндө абдан образдуу жазат. Бул «Насаат» Мономахтын 1056-жылы Чернигов князы Олег Святославичке жазган кайгылуу каты менен (князь Олег Мономахтын уулун өлтүргөн) бирге «Повесть временных лет» те «Лаврентьев летописинен» орун алган. Албетте акылман Мономах «Насаат» катында ич ара согуштардын орус жергесине алып келип жаткан кырсыктарга кайгыруу менен княздарды ынтымакка чакырган.

Байыркы орус адабияты азыркы адабияттан өзүнүн мазмуну, тили, формасы боюнча айырмаланган. Ал өзүнүн жазылышы жана таратылышы боюнча коллективдүү болгон. XVI кылымда типография пайда болгонго чейин кымбат баалуу пергамент кагаздарга атайын жасалган калем саптар менен жазышкан. Ал кездеги чыгармалардын дагы бир өзгөчөлүгү авторлордун анонимдүүлүгүндө болгон. Ким тарабынан жазылганы белгилүү чыгармалар байыркы орус адабиятында саналуу эле. Көпчүлүк чыгармалар ким тарабынан жазылганы белгисиз

болгон. Ошондой автору белгисиз чыгармалардын катарында «Игордун кошуну жёнщндё сөз» сыяктуу шедевр да турат.

Байыркы чыгырмаларды жыйноону адат кылган граф А.И.Мусин -Пушкин 1795-жылы Ярославский монастырынан XI-XII кылымдарга таандык кол. жазмаларды сатып алат. Ал эстеликтердин арасынан ушул «Сөз» чыгат. Дастан көркөм чыгарма катары жогорку деңгээлде болгондуктан, интерпретаторлордун ичинен бул чыгарманын XI-XII кылымдарга таандык экенинен шек санагандар чыгышкан. Алар ошол кол жазмалардын ичинен ёзүнүн көркөмдүгү боюнча «Сөзгө» анча-мынча болсо да жакындашкан башка чыгарманын жоктугун шылтоо кылышкан.

Андан көп ётпёй XVII кылымда кайсы бир таланттуу автор тарабынан кайра иштелген деген версия пайда болот. 1832—жылы тарыхчы М. Т. Коченевский «Сёздщн» алда канча кийинки мезгилге таандык экенин тактоо үчүн диспут уюштурат. Коченевскийдин таянган аргументтерин 1839—жылы А. С. Пушкин жокко чыгарган. «Игордун кошууну жёнщндё сөз» түндүк Новгород князы Игордун 1185-жылы галаа кыпчактарына каршы ийгиликсиз согушу жөнүндө чыгарма. Киев мамлекетинин түштүк тарабынын тынчын алып турган половецтер XI кылымдын аягында тез-тез чабуулдачуу болушту, XI кылым менен XII кылымдын ортосунда 40 жолу көчмөндөр менен орустардын ортосунда кызыл кыргын болгон. Орус княздары половецтерди бир нече жолу жеңип, Дондон ары Кавказга чейин сүрүп салган учурлары болгон. 1184-жылы түштүк орус княздары киевдик князь Святослав башында туруп кыпчактарды катуу жеңилүүгө дуушар кылышып, алардын ханы Кобякты туткунга алышат. Бул жеңишти 1185-жылы жайында бекемдемек болуп тарашат. Бирок 1185-жылдын апрель айында түндүк новгороддук князь Игорь өзүнүн жакын княздары менен (алардын баары мурдагы согуштарга катышпаган болушат) өздөрү эле кыпчактарды жеңип кайтмак болушат. «Же биз княздар эмес бекенбиз, барабыз да биз да ушундай даькка бёлёнёбүз» дешет алар. Бирок бул чечимдин акыры трагедия менен бщтёт. Баары: Игорь, анын уулу Владимир, инилери Всеволод жана Святослав туткан болушат дружина талкаланат, душман басып алган жерлерин тоноп алып ёрттёп жиберет. Автор Игордун эрдиги орунсуз болгонуна карабай, анын эр жщрётщщщщщщщнё суктанып, жардамга башка княздардын келбей койгондугуна, орус эли ёздөрүнө зарыл болуп турган ынтымакка келе албай жатышкандарына капаланат. Бул учур дал монгол -татарлар басып кирерине аз калган учур болучу. «Поэманын мааниси - орус княздарын монгол-татарлардын басып кирээри алдында ынтымакка чакырууда турат» деген К.Маркс. «Сёздүн» мазмунун үч бөлүккө бөлүүгө болот.

1. Игордун жүрүшү
2. Святославдун «алтын сөзү»,
3. Игордун туткундан кайтып келиши.

Биринчи бөлүктө автор чыгармамды кантип баштасам деген ойдун үстүндө жүргөнү берилет. Кантип баштасам, байыркы легендарлуу ырчы Бояндын жолу менен баштасамбы же бүгүнкү күндө колдонулуп жүргөн ыкманы пайдалансамбы деп толгонот. Авторго илгерки Боян ырындай кылып сүрөттөп берүүгө өзүнүн күчү жетпегендей кёрүнөт. Акырында баары бир баяндоонун көркөм ыкмасын тандап алат да Игордун жүрүшү жёнүндө эь бир сонун көркөм баян жаратат. Жүрүшкё камданып жатып Игорь өзүнүн аскерлерин карангылык каптап калганын көрөт. Жакшы белги эмес. Бирок князь артка кайтпайт. «Туткун болгондон көрё өлгөн артык, кана бир боорлорум атка минели да көгүлтүр Донду бир карап алалы» дейт.

Ошол мезгилде жазылып калтырылган летопись боюнча «күндүн тутулушу», (жанагы Игордун кошуунун караңгылык каптабады беле) кошуундун жүрүшкё чыгып кеткен учуруна туура келген. Эзелтен эле күндүн тутулушу жакшылыкка алып келбейт - деп жоруган сёз болсо да артка кайтууга кеч болуп калган. Ал эми «Сөздүн» авторунун версиясы боюнча Игордун кошууну аттанганы турганда күн тутулат. Игордун баатырдыгы ушунча «кщндщн тутулушу» жакшылыкка алып келбесин билсе да артка кайтууну ойлобойт. Муну менен автор жоону жеке

баатырдык эмес ынтымактык жана акылдуулук жеңерин трактовокалагысы келген.

Кыпчактар менен биринчи кагылышуу орустарга жеңиш алып келет. Бирок бул убактылуу гана жеңүү болгон. Экинчи күнү душмандардын артыкча күчү менен чечүүчү согуш башталат. Автордун сүрөттөөсү боюнча жер күнгүрөнүп онтоп, дарыялар канга айланып аккан, талаа бетин чаң каптап, эртеден кечке чейин, кечтен таңга чейин жаанын огу зуулдап, такылдаган кылычтын үнү басылбай, кылкылдаган найзадан жердин бети көрүнбөгөн бир укмуш согуш болот.

Орустун баатырлары жан аябай салгылашат. Алардын ичинен Трубчевскилик князь Всеволод айрыкча айырмаланат. Автор Всеволодду жомоктогу баатырлардай кылып сүрөттөйт. Жаасынын огу жамгырдай жаап, кылычынын үнү кыңгырап басылбай, кай жакты карай башын бурса, душмандын башы топулдап жерге түшүп, жарадар экенин унутуп коюп, үйүндө күтүп турган атасынын алтын тактысы менен ай чырайлуу аялын да эстебей ата мекен үчүн баарынан кечип коюп салгылашат. Бирок, элден бөлүнүп өзүнчө урушка чыккан княздар жеңилишет, Киев кайгыдан онтоп, Чернигов болсо баскынчылардын колунда калып, бүткүл орустун жерин кайгы басат, душмандар туш тараптан коргоосуз калган элди талап-тоноп, салык салып эл башына катуу мүшкүл түшөт.

Экинчи бөлүктө автор каарманын Киевке алып өтөт, чыгарманын негизги идеясы мына ушул жерде ачык чагылдырылат. Святослав жаман жышанаалуу түш көрөт, түшүндө ага (князга) кара жабуужаап, уу менен аралашкан көк вино сунушат, көкүрөгүнө чоң-чоң берметтерди себишет (фольклордук поэтиканын символдору боюнча: уу аралашкан көк вино -кайгыны, бермет болсо-көз жашты билдирет), боярлар княздын түшүн жамандыкка жорушат. «Атасынын тактысынан эки шумкар учуп түштү», «Тмутаракан шаарын табыш» үчүн, бирок алардын канаттарын кыркып, өздөрүн темир чынжыр менен таңып салышты дешти алар. Жаман кабарды угуп Святослав «көз жаш аралашкан алтын шилекейин чачыратат». Ал Игорь менен Всеволоддун башкалар менен макулдашпай туруп, «атак-даңк» издеп өздөрү кетишкенине кейийт. Бирок княздын бул жемеси өтө кескин угулбайт, жалгыз кеткендерин жемеге алганы менен алардын баатырдыгы менен кайраттуулугуна тан берет, бардык орус княздарына кайрылып, орус жери үчүн, Игор менен Святославтын жарааттары үчүн өч алууга чакырат.

Святослав атап чыккан княздардын өтө эле узун тизмеси чыгармада өзүнчө жүк көтөрүп турган көркөм деталь десек болот. Анткени, автор ушуну менен бир жагынан байыркы орустардын күчүнөн кабар берсе, экинчи жагынан орустардын бири-биринен канчалык обочолонуп кеткенин далилдеп турат. Ушундан улам орус княздары чогулуп ага жардам бербей тургандыгынан улам Святослав кайгыга батат. Бул бүткүл орустун кайгысы, трагедиясы. Өзүнүн сөзүндө Святослав орустардын күчү биригип баштагы калыбына келет деп үмүт үзбөгөндүгүн билдирет.

Игордун туткундан качып бараткандыгын сүрөттөгөн үчүнчү бөлүктө кайгы кубанычка айланат. Игор туткундан качаардан мурда анын аялы жаркыраган күнгө, аркыраган шамалга кайрылып Игор менен анын досторуна туткундан качып чыгышына жардам бер деп көптөн-көп өтүнүп сурайт. Оозеки чыгармачылыктагы шарттуу поэтикалык ыкма боюнча автор ый аркылуу Игордун жаратын өз мекени билди (Ата мекен Игордун аялы Ярославнанын образы аркылуу берилет) жана Ата мекен гана жапа тарткан адамга жардамга келе алат деген ойду билдирет.

«Игордун кошуну жөнүндө сөздү» жараткан автор чыгармасын көп жагынан кадимки профессионал чыгармага жакындатып барган. Жалпыланган түрдө болсо да биз андан адамдын мүнөздөрүн, типтерин көрөбүз. Мисалы, Игордун өзү кайратман баатыр, бирок бир топ жеңил ойлуу, өтө эле эрдемсинген, кекирейген адам катары көрүнөт. Всеволод болсо эсепсиз баатыр, эрдигине эч нерсе тең келбеген баатырдын тибинде берилет. Чынында Всеволод орус элинин өзүн чагылдырып турган каарман. Ал эми киевдик князь Святослав болсо «вымышленный» (ойдон чыгарылган, кыялый) каарман, тарыхый Святослав анчалык чоң ишмер болгон эмес экен. Ал эми чыгармада ал мамлекеттин бейпилдиги

үчүн көргөн камкордугу, кара күчү менен терең адамгерчилигине айкалышкан телегейи тегиз личность катары сүрөттөлөт.

Игордун аялы Ярославна жан-дүйнөсү лирикалуу каарман, анын күйөөсүнө болгон саргайган сагынычы күкүк менен салыштырылып сүрөттөлөт. Ал жаратылыштан Игор үчүн эле жардам сурабастан бүт орус аскерине жардам бер деп тилейт. Бул каармандын патриоттуулугу, анын кайгысынын ушунчалыктереңдиги анын маани-маңызын арттырып турат.

«Сөздүн» негизги персонаждары Игор менен Всеволоддон башкасы бири-бири менен түздөн-түз байланышта турушпайт, бирок, ошол эле учурда алар ички байланышы ушунчалык жакын жана идеялык жактан бир багыттагы каармандар. Ушунун өзү образдардын өзгөчө тобу же композициянын чебердиги жөнүндө айтууга мүмкүнчүлүк берип турат. Чындыгында Игор менен Всеволод автордун максатын бир жактан гана ачып бере алышат. Баатыр болушканы менен тартипсиз бул каармандар автордун Рустун биримдигин туу туткан идеясын толук ишке ашыра алышмак эмес. Ошондуктан авторго дагы башка образ, картиналар керек болчу. Ошентип экинчи бөлүгүндө Святославдын образы пайда болот. Ал бүтүндөй орус княздарына кайрылат.

Кайсы бир мааниде Святослав Игорь менен карама-каршы коюлган каарман, тигилер жалаң гана кара күчкө ээ болуп, кур намыска таянса Святославдын баатырдыгынан башка да акылмандыгы, кызмат даражасы, баарынан биримдикти эңсеген асыл максаты бар. Ошондуктан автор Святославга көп артыкчылыктарды берип, элди биримдикке чакырган ыйык сөздү Святославга айттырат. Автор орустардын биримдигине ушунчалык куштар, ошон үчүн Игорду оңдоп, түзөйт. Ал туткундан жанын сактап калыш үчүн эмес, кетирген кемчилигин оңдоп, орустардын биригишине кол кабыш кылыш үчүн качат. Ошон үчүн ал өзүнүн жерине түндүк Новгородго эмес Киевге келет.

Көрүнүп тургандай «Сөздө» баяндоонун түрдүү компоненттери чеберчилик менен айкалышкан: окуяларды сүрөттөө, каармандарды мүнөздөө, жаратылыштын көрүнүшү, автордун лирикалык чегинүүсү. Ушулардын баары бир бүтүн организмди түзүү менен чыгарма жаратуудагы автордун ашыкча чебердигин далилдеп турат.

«Игордун кошуну жөнүндө сөз» өзүнүн көркөм кудурети, тилинин жана поэтикалык образдардын кооздугу менен окуучуну өзүнө тартат. «Сөздө» жаратылыш фон катары берилбейт, түздөн-түз катышуучу катары, күбө катары, өзүнүн жан-дүйнөсү бар, аракеттеги күч катары берилет. Адам менен жаратылыштын дүйнөсү бири-бири менен алака-катыш мамиледе болот. Игорь жеңилгенде чөптөр кайгыдан башы салаңдап, дарактар шагын көтөрө албай жерге сулайт, кайың ыйлап, тал ыйлап, карагай дарак баары ыйлап турушат. Качып бараткан Игорь менен Донец «сүйлөшөт». Чымчыктар чырылдашып жол «көрсөтүп» турушат. Мындай автордун жаратылышты жандандырып кабыл алуусун байыркы диний түшүнүктөр, элестетүүлөр менен байланыштуу кароого болот.

ОРТО КЫЛЫМДАРДАГЫ ОРУС АДАБИЯТЫ (XIV-X КЫЛЫМДАР)

Орус адабиятында биримдик жана баатырдык темалардын иштелиши. XVI кылымда орус мамлекетинин саясий-социалдык абалы. Иван IVнүн убагындагы адабият. XVI кылымдагы орус адабиятынын өзгөчөлүгү.

XIII-XIV кылымдар орус эли үчүн эң оор мезгил болгон. Эки кылым бою орус жергеси Ордо бийлигинин эзүүсү астында калган. Бул убакыт ичинде канча адамдын каны төгүлүп, канчасы ордого алынып кетилгени, канчалаган маданий эстеликтер жок кылынып, канча китептер өрттөлгөнү тууралуу так эсепти эч ким билбейт. Бирок орус эли өз адабиятын бул улуу алааматтан сактап эле калбастан, аны

улантууну токтотушкан эмес. Алар негизинен епископ, митрополиттердин өмүрү жана княздардын өмүр баяндары, алардын душмандарга каршы чабуулдары жөнүндөгү повестерди жаратышкан. Алардын ичинен көрүнүктүүсү 1237-жылы жазылган «Батыйдын Рязанды кыйраткандыгы тууралуу повесть» деген чыгарма болгон.

Көркөм жана кайгылуу жазылган бул повестте: Батый өзүнүн эбегейсиз зор аскери менен Рязань князынан алык-салык эле эмес, сулуу аялыңды да бересиң деп талап кылганы баяндалат. Князь согушуп жатып курман болот, аялы болсо кичинекей уулу менен бирге бийик храмдын башынан боюн таштайт. Андан ары өзүнүн дружинасы менен ордонун аскеринин артынан кубалап жетип Батыйдын полкуна кыргын салган Рязандык баатыр Евпатий Коловрат жөнүндө баяндалат. Евпатийди Батыйдын жоокерлери «таш аткыч» менен атып өлтүрүшөт.

Повестин автору Рязань жөнүндө жазып жатканы менен чыгарманын контекстинен Батыйдын колунан чексиз азапка баткан бүтүндөй орус жергесин көрүүгө болот. Ошол мезгилде түзүлгөн летопистерде орус элинин башына түшкөн кайгылуу тагдыр негизги орунду ээлеген. Орус адамдарынын мекенине болгон ысык сүйүүсү, эч нерсе ырка келтире албаган орус княздарына нааразылыгы берилген.

1380-жылы сентябрда Куликов талаасында орустардын жеңиши орус адабиятынын өнүгүшүнө катуу түрткү берген. Орус жазуучуларынын дүйнөнү көркөм оңдоосу түп тамырынан бери өзгөрүлүп өз чыгармаларында орус Предвозрождение доорунун көп түрдүү кубулуштарынын комплексин чагылдырып турушкан. «Предвозрождение» деген термин менен окумуштуу Д. С. Лихачев XIV-XV кылымдарда орус адабияты менен искусствосунан байкалган гумандуулуктун, билимдүүлүктүн, дүйнөгө кеңири жана терең көз караштын элементтерин камтыган түшүнүктү билдирген.

Бул жаңылыктын белгилери бардык жанрдагы чыгармалардан ачык көрүнө баштаган. XIV кылымдын акырынан баштап Севериан Гавальский менен Георгий Писидийскийдин жаңы «Шестодневы» («Дүйнө бүткөн алты күн») которула баштайт. Георгийдин «Шестод-невы» грек поэмасы болгон, биринчи бөлүгүндө жаратылыштын улуулугу жана анын стихиялары жөнүндө, экинчисинде болсо антикалык авторлордун жырткычтар, куштар, балыктар жана асыл таштар жөнүндөгү маалыматтарынан тандалып берилет.

Жаңынын белгилери жазуучулардын дүйнөнүн тарыхын элестетүүсүнөн да байкалды. Мурда которулган хроникаларга XV кылымда византиялык Иоан Зенар жана Константин Манассинин «Хроникаларынын» котормолору кошулду. Эски хронографтарга 1442-жылы түзүлгөн жаңы «Хронограф», андан кийин «Русский хронограф» деп аталган дагы бир хронограф бул жанрдагы чыгармалардын катарын толуктады. Тарыхый темада жазылган бул чыгармаларда беллетристикалык тенденциялар улам барган сайын күчөп баратты.

Ошондой эле XV кылымда кызыктуу сюжеттүү аңгемелер пайда боло баштайт. Мисалга, алардын бири Соломон падыша жана анын акылмандыгы тууралуу аңгемелер цикли. Ал аңгемелердин биринде Соломонго эки аялдын келгени баяндалат. Бир эле баланы алардын ар бири «мен төрөгөмүн» дешет. Соломон баланы экиге бөлүп экөөнө жарымдан бергиле дегенде, чыныгы эне өз наристесинен баш тартат, анын өмүрүн сактап калыш үчүн. «Мага да, ага да жок болсун, чаап таштагыла» - деп көшөргөн экинчи аялдын курулай доомат коюп жатканын ошентип аныктайт акылдуу падыша.

XV кылымда орус жазуучулары тарабынан тарыхый темада жазылган көп чыгармалардын ичинен 1453-жылы жаралган абдан келемдүү «Царьградды түрктөрдүн кантип алгандыгы тууралуу повесть» аттуу чыгарманы бөлүп көрсөтүүгө болот. Повесттин автору Нестор - Искандер түрктөрдө туткунда жүрүп Византиянын борбору Царьград-Константинополдун курчоодо турган драмалуу окуяларын өз кези менен көрөт. Константинополдун алынышы бүтүндөй христи-яндык дүйнөнү дүрбөлөңгө салган. Нестор-Искандер бул окуя кандайча болгонун, түрктөрдүн

шаарды кантип штурмалаганын жана курчоодо калган византиялык аскерлердин талкаланганын панорамалуу сүрөттөйт. «Повестте» окуялардын чыңалышынын күчөшү абдан кызыктуу берилет.

Жазуучулардын тарыхый көркөм аңдоолорунда образдуу элементтер арбып баратты. Ушул жагдайда көптөгөн көлөмү чакан, кызыктуу жазылган чыгармалар жаралган. Алардын ичинде Вавилондун падышасы жөнүндөгү «Дмитрий Басарга жана анын уулу Борзомысл жөнүндө повесть», «Грузин канышасы Динара жөнүндө повесть», «Аскербашы Дракул жөнүндө повесть» аттуу повесттер цикли да бар. Бул чыгармалардан фольклордун, жомоктордун таасири, тарыхый эскерүүлөр менен вымысел аралашып берилгени байкалат.

Вавилон жөнүндө повесть падыша Навуходоносор жети катар дубал менен курчалган шаар курууну буйрат, бирок бир гана дарбаза куруп, түбүнө таштан жыландын элесин жасагыла дейт. Жыландын сүрөттөрү шаардагы бардык нерселердин бетине тартылат. Навуходоносор өлгөндөн кийин ошол жыландардын баарына жан кирип вавилондуктардын баарын жеп салышат. Шаар аңгырап бош калат. Көп мезгил өткөндөн кийин Византиянын падышасы падышанын порфира-сы (падышалык кийим, чапан) жана асыл таштарды алып келиш үчүн үч адамды грек, абхаз жана орусту жөнөтөт. Көптөгөн окуяларды баштан өткөрүп жүрүшүп алар коркунучтуу шаарга жетишип, ичине киришет, издеген нерселеринин баарын алышып, кайра тартаарда этиятсыздык кылышып таш жыланды уйкусунан ойготуп алышат да өлүм оозунан араңдан зорго кутулушат. («Вавилон жөнүндө сөз»).

XV кылымдын экинчи жарымынан тарта, энциклопедиялык типтеги «четыи» деп аталган кол жазма жыйнактардын жаңы түрү пайда болду. Булар автордун өзү үчүн жазылган майда статьялардан турган жыйнак болгон. Анда тарыхый тема космологиялык жана жер таануу, уламалык жана саясий темалар катар баяндала берген. Түзүүчүлөр өздөрүн кызыктырган бардык нерселерди кыска формада киргизе беришкен.

Ушул эле мезгилден баштап авторлор бүтүндөй орус жергесинин образын берүүгө кайрадан умтула башташкан оптимисттик маанай байкалат. Русь бүтүн мамлекет катары элестелет. Орус жергеси күч жыйнап, кубаттанып, азаптан арылып, жыргал жашоо жолуна түшүп калгандай сезилет летопистер боюнча.

Рустун көз карандысыздыгы үчүн болгон күрөш темасы болуп көрбөгөндөй курчуйт. Летопистерде эми ордолуктардын орустардан кантип сеси кетип, качууга даяр турганы көп жолугат. «Темир аксак жөнүндө повестте» Азиянын көпчүлүк территориясын багындырган Темир аксак бүтүндөй орус жергесин багындырып, экинчи Батый аталгысы келип, бирок өзүнүн аскеринин эсепсиз экенине карабай орус жергесине кирээри менен коркунучтан калтаарып калат деп сүрөттөлөт.

Эркиндикке чыккан орус жергесинин образы Куликов согушуна арналган эки чыгармада, «Задонщина» менен «Мамайдын урушу жөнүндөгү баянда» берилет.

«Задонщинанын» кайсы мезгилде ким тарабынан жазылганы белгисиз. Сакталган тизме боюнча чыгарма 1470-жылдан белгиленет. Бирок мында чыгарма өтө кыскартылып берилет. Окмуштуулар чыгарманын алгачкы толук варианты 1380-1440-жылдарды кучагына камтыган деп эсептешет. Акыркы маалымат боюнча өз чыгармасында белгисиз автор «Игордун кошуну жөнүндө сөздү» эле эмес, бизге жетпеген Софоний Рязанец деген адам тарабынан түзүлгөн «Мамай урушу жөнүндө сөз» деген чыгарманы да пайдаланган.

«Задонщинада» Куликов согушу жөнүндө ырааттуу берилет. Мында орус княздарына жана орус аскерлерине лирикалык маанайда ода айтылат. Анткени менен чыгармада салгылашка даярдануу жана салгылашуунун негизги эпизоддору көркөм сүрөттөлөт. Куликов согушуна арналган чыгармалардын ичинен Руста кеңири белгилүүсү «Мамай согушу жөнүндө баян» аттуу чыгарма болгон. «Баян» «Задонщинага» салыштырмалуу түшүнүктүү, анда окуялар майдалап, ачык жана ырааттуу сүрөттөлөт. Анын үстүнө «Баян» маңыздуу, анткени автор көптөгөн Куликов согушуна тиешеси бар кат түрүндөгү жана оозеки булактарды, анын ичинде

«Задонщина» менен жогоруда эскерилген Рязанецтин чыгармасын да колдонот.

«Баяндын» авторун Куликовтун зор талаасы (ёзүнчө символго ээ болгон) жана татар жери эмес согуш жүрүп жаткан реалдуу талаа гана кызыктырат. Ал адамдардын көптүгүнөн, аттардын туягынан онтогон талаанын образын берет.

Негизинен авторду талаа эмес окуялар кызыктырат. Ал согуштун ордун эмес окуялардын түрдүү белгилерин көрсөтүүгө тырышат. Согуштун катышуучулары жердин «ыйлаганын» угушат, асмандан болсо кызыл кочкул болуп алоолонгон булут арасынан жаркыраган уландын жүзү менен кишинин көптөгөн колдору көрүнөт. Жана бул кубулуштардын баары кудайдын кудурети менен болуп жатат, Куликов талаасы кудайдын амири менен согуш талаасына айланып отурат деп жорулат.

Жаратылыш татарларга каарданып, аларга ачуусун бүрксө, орустарга жылуу жүзүн салып тургандай сүрөттөлөт. Качан Дмитрий Донской Куликов талаасына бет алганда күн маңдайынан жаркырап тийип, эркелеткен жумшак жел согуп турду делет.

Жалпылап айтканда XI-XII кылымдардагы адабият менен XV кылымдагы адабиятта Русь жеринин образын берүүнүн окшош жана айырмалуу жактары бар. Жалпылыгы: жайдарылыгы, бийик, патриоттук жана орустардын күчүнө бекем ишенген оптимизм, айырмасы: XV кылымдын жазуучуларынын көп типтүүлүгү, түрдүү стилдүүлүгү, тажрыйбалуулугу жана көркөм андоосунун жеткилендиги. Алар орус жергеси жаңыдан жеңип алган көз карандысыздыктын маанисин терең сезишет жана жогору баалашат, алар кайрадан түзүлүп жаткан Рустун мамлекеттик жана чарбалык курулушунун жүрүшүнө өтө ынтызардык менен баам салып турушат.

XVI кылымда орус жазуучулары көптөн эңсеп келаткан кыялдары иш жүзүнө аша баштайт. Орус княздыктары биригип борбордошкон күчтүү орус мамлекети түзүлөт. Элдин жалпы маданий кызыкчылыктары кеңейет, орус жазуучулары монументалдуулукка умтулушат. Адабияттагы мындай прогрессти шарттаган ёбөлгёлөр: орустардын монгол-татарлардын үстүнөн жеңиши төгүндөлгүс чындыкка айланганы болгон. Бийлик башына өтө катуу мүнөзүнөн улам Грозный атка конгон Иван IV келет (1517-1584ж.), ушул убакка чейин эч кимге эт -жаа бербей келаткан монгол-татарларына бир нече жолу жүрүш жасап Астрахань, Урал, Сибирь жерлерин бошотот. Кара деңиз менен Каспий боюндагы, Борбордук Азиядагы татар жана башкыр элдерин боштондукка чыгарып, Россиянын составына кошуу менен Россия көп улуттуу (федеративтүү) мамлекетке айланат.

Ушул доордо орус элинин маданиятынын, адабиятынын өнүгүшү үчүн да бир топ жагымдуу жагдай түзүлөт. Атактуу Покровский Собору, В. Блаженный храмы тургузулат. Ал эми орус устасы Иван Федоровдун китеп чыгаруучу типографияны ойлоп табышы абдан чоң прогресс болгон. Федоров Петр Мстиславец менен бирдикте 1564-жылы 1- мартта «Апостол» деп аталган биринчи китепти чыгарышкан.

Адабиятта эми орустардын жетишкен биримдигин, Москванын улуулугун даңктаган, мамлекеттүүлүктүн артыкчылыгын баса көрсөткөн, Москванын борбор катары калыптанышын, чыңдалышы саясий абалын сүрөттөгөн чыгармалар пайда боло баштайт.

Ошентип XVI кылымдын биринчи жарымында негизинен күчүн жана улуулугуна сыймыктанган бийик тондогу чыгармалар жазылып жатты. Россия православдардын бирден-бир тиреги жана борбору деген идеяны биринен бири ётүп бекемдөөгө аракеттеништи. Псковдогу Елезаров монастырынын монахи Филофей Василий Шгё жөнөткөн катында: «Христиан дининин биринчи борбору-антикалык Рим варварлардын колунан кыйрады, экинчи Рим-Царьград, же Константинопольду Византия менен кошо түрктөр басып алышты, акыркы үчүнчү Рим-Москва жана Россия, төртүнчү Рим болбойт» -деп билдирген. Ушундан баштап ушул идея жайылтыла баштаган.

1511-1521-жылдарда Киевдин мурдагы митрополити Спиридон- Савва князы официалдуу тапшырма менен орустун улуу княздарынын түпкү тегин Римдик кесарь

Августка жана византиялык цезарь Константин Мономахка байланыштырат.

Владимир Византия менен согушууда жеңишке жетишкенден кийин император Константин Мономах Владимирге өзүнүн падышалыгын өткөрүп берет имиш. Владимир орус князынын кызына үйлөнүшп: Мономах деген-ат менен падышалык жүргүзөт. Мына ошентип падышалык таажы орус князы Василий IIIгө өтөт.

Тарыхий маалыматтар боюнча Всеволод Мономах Всеволод Ярославич менен Константин Мономахтын уулу болгон. Спиридонг Савва өз эмгегинде Москвалык княздардын түпкү теги падышалар болгон деген версияны далилдегиси келген. Белгисиз автор тарабынан 1520-жылы жазылган «Владимирлик княздар жөнүндө сөз» деген эмгекте Москвалык улуу княздар Владимирлик жана Киевдик княздар аркылуу византиялык жана римдик цезарлар менен байланышта болгон деген легендарлуу маалыматтар өнүктүрүлөт.

Ал эми XVI кылымдын орто чендеринде «Москва - үчүнчү Рим» деген идея официалдуу версияга айланган жана ал XVI-XII кылымдарда жаралган эстеликтердин көбүндө кайталанган. Ушул эле мезгилдерде көпчүлүк авторлор түз же кыйыр түрдө, бирок кыйшаюусуз орус-мамлекеттик тематикадагы чыгармаларды жазууга бет алышкан. 50-жылдардын аржак-бержагында Москвадагы башкы собордун монахи Ермолай Еразм тарабынан багыты боюнча антибоярдык «Петр жана Феврония» аттуу повесть жаралат. Анда князь Петрдун карапайым үй-бүлөдөн чыккан Феврония деген кызды сүйгөнү, жергиликтүү боярлардын ич ара жаңжалдары, интригалары, Петр менен Феврониянын түбөлүктүү бактылуу турмушу жөнүндө сүрөттөлөт.

Повесттин сюжети реалдуу турмуш менен кереметтүү күчтөрдүн элементерин айкалыштыруу менен түзүлөт. Муравскилик князь иниси Павелдин аялына жылан түспөлдү азгырыктын учуп келип жүргөнүн билип калат да аны өлтүрөт. Бирок өзүнө чачыраган кандар тирчи суук жарага айланып бүт денесин каптап калат. Эч ким айыктыра албаган бул коркунучтуу дартты жөнөкөй дыйкан кыз Феврония айыктыра алам дейт, бирок бир шарт менен: Петр ага үйлөнсө гана. Князь Петр айыгып алгандан кийин өзүнүн тагдырын крестьянка менен байланыштыргысы келбей убадасынан баш тартканда, баягы оору кайра кайталанат. Петрдун Февронияга үйлөнгөндөн башка аргасы калбайт. Экөө бирге жашаган турмушунда Феврония иштиктүүлүгүн эле эмес акылдуулугун да көрсөтүп, Петрга жар эле эмес кеңешчи да болуп берет. Күйөөсү анын бул сапаттарын жогору баалап, экөө бактылуу өмүр сүрүшөт. Бизди өлгөндөн кийин да чогуу койгула деген керээз сөзүн калтырышат.

Мамлекеттик маселелерге кийлигишүү адабиятта публицистикалык жанрдын пайда болушуна өбөлгө түзгөн. Буга Иван Семенович Пересветовдун өз алдынча жыйнак катары жарык көргөн чыгармалары таасын мисал боло алат. Сакталып калган маалыматтар боюнча биз Пересветов адегенде Польшанын, Венгриянын, Чехиянын корольдорунун алдында дворяндык кызмат кылганын, анан 1538 же 1539- жылы Литвадан кичинекей орус падышасына (Иван IV) кызматка өткөнүн билебиз. Анын «Грек падышасы Константин жөнүндө баян», «Грек китептери жөнүндө баян», «Түрк ханы Магмет-Султан жөнүндө баян». «Акылман философтордун жана докторлордун сөзү», «Молдован аскербашы Петрдун сөзү» аттуу чыгармаларынын баары XVI кылымдын 40- жылдарына таандык. Автор бул жөнөкөй тил менен жазылган баяндарын падышага арнаган.

Орус адабияты үчүн Пересветовдун чыгармалары жаңы көрүнүш болгон. Публицист жазуучу Византия, Турция, Валахиялыктардын реалдуу турмушу менен тааныштырайын же алардын легендаларын эскерейин деген эмес. Анын «баяндары» каймана мааниге ээ болгон. Бул же тигил өлкөнүн үлгүлүү жактарын көрсөтүү менен Пересветов жаш падыша Иван IV гө мамлекеттик реформанын кардиналдык долбоорун сунуш кылган. Тарыхта болгон нерселерди каймана түрдө мисал катары көрсөтүү орус адабиятында Пересветовго чейин деле болгон, бирок сөз болуп жаткан

автордо жазуунун мындай ыкмасы кайра түзүүнүн саясий программасына чейин өсүп жеткен. Ал орус мамлекетинде боярлардын ролун кескин азайтууну сунуш кылат. Автор Византиянын кыйрашынын негизги себеби падышанын жан-жөкөрлөрүнүн өзүмчүлдүгү болгон деп эсептейт (Константин жөнүндө баянда). Ал эми «Магмет – Султан жөнүндө баянда» тшрк падышасы жогорку даражалуу төрөлөрдүн (падышаны жандаган) бийлигин жок кылып, өзүнө жардамчылардытегине карап эмес, иш билгилигине, жөндөмдүүлүгүнө карап тандаганын, төрөлөрдү «баккандын»ордуна айлык-акы төлөп берүүнү киргизгенин, буга баш ийгиси келбегендерди аёсуз өлтүргөнүн ми(сал кылат.

Пересветов Рустун туруктуу аскерин түзүүгө чакырат. Магмет-Султан дайыма кырк миң үлгүлүү «Янычарларды» кармап аларга айлык төлөп тургандыгын келтирет. Ошондой эле автор дыйкандарды «кулдуктан» куткаруу керек деп ишаара кылат. Ошол эле Магмет-Султан деп билдирген Пересветов өз өлкөсүндө кулдукту жоюп, адамдардын башын айланткан кабалдык китептерди өрттөп, эрксиз адамдар эркин адамдарга салыштырмалуу начар эмгектенишет, согушууда алсыз болушат деген.

Өзүнүн эмгектеринде Пересветов өз өлкөсүн адилеттүүлүк менен башкарган идеалдуу падышанын «облигин» түзөт. Ал идеалдуу падыша тшрк султаны Магмет-Султандын образында көрсөтүлөт. Жогоруда саналган эь алгылыктуу иштерден башка дагы Магмет христиандык китептерди түрк тилине которуп, андагы насааттарды иш жшцшнө ашырган деп берет.

Көрүнүп тургандай Пересветовдун чыгармалары жаш падыша Иван IV гө карата түздөн-түз кайрылуу, аны өз өлкөсү үчүн прогрессивдүү кадамдарга чакыруу болгон.

Байыркы орус публицистикасынын дагы бир таасын үлгүсү болуп Иван IV менен князь Андрей Курбскийдин жазышкан каттары эсептелет. Жана ушул каттар орус адабиятындагы полемика жанрына чыйыр салган. Князь Курбский 1564-жылы Литвага качып кетет да (ал өз аскерлери менен Ливонияга кол салып, алардан жеңилип калып падышанын каарынан коркуп качып кетет) ал жактан Иван Грозныйга, анын иштерин сындаган каттарды жөнөтө баштайт. Падыша полемикага чыгууга аргасыз болуп, 2 жолу жооп кат жөнөтөт. Князь Андрей өз катында падышага болгон жеке таарынычын, анын өтө катуулугун, адилетсиздигин сындайт. Кат чечендик менен жана эмоциялуу жазылат.

Андрей Курбский чет жерде жүрүп, ал каттардан башка дагы, Россиянын ички социалдык кризисин ачыкчагылдырган чыгармаларды жаратат. Аларда мамлекеттик башкаруучулар менен священниктер өз элин ушунчалык ачкөздүк, уятсыздык менен талап-тоноп жаткандарын чагылдырат. Ал эми 1573-жылдар ченинде жазылган «Улуу Москвалык княздын тарыхынан» деген көлөмдүү эмгегинде Иван Грозный падышалык кылган учурдагы негизги окуяларды жана падышанын жардамчысы жана аскер башы Катары өзүнүн ишмердүүлүгү жөнүндө жазат. Албетте автор өзүнүн Литвага качышын өкүмдардын күтүлбөгөн жерден эле ага каршы жамандык жасай баштаганы менен түшүндүрүп актанууга тырышкан.

Курбскийдин бул «. . тарыхында» Иван Грозныйдын даңктуу жеңиштери менен сыймыктанган-шаттанган Россияга, ачыктан-ачык массалык түрдө жазалоо менен азап чеккен Россия карама-каршы коюлат. «Адегенде, - деп жазган Андрей Курбский, - аз эле жылдар ичинде христиандардын чегин болуп кербөгендөй кеңейтти, бирок кийин Иван IV көптөгөн адамдарды ар кандай жол менен өлүмгө кириптер кылды» (кара ниет адамдардын тилин угуп). Курбскийдин бул чыгармасы XVII кылымга барып анан белгилүү болгон. Бирок Иван Грозныйдын иштерин бири-бирине карама-каршы коюп баалоо Россиянын өзүндө жашаган орус летописчилерден да жолугат.

Эгерде XI-XIIкылымдардагы эстеликтерде орус жергеси бүтүн тартылган кеңири сүрөттү элестетсе, XV кылым жеңил акварелди, ал эми XVI кылым биздин көз алдыбызга майлуу боёктор менен айрым бир жерлери ачык-айрым, айрым бир

жерлери күнүрт тон менен тартылган зор картинаны элестетет. Авторлордун кубанычтуу, оптимистик маанайы, тез-тез кандайдыр бир коркунучтун жышаанын туйган дүрбөлөндүү сезимге алмашып, ал улам ёсүп жүрүп отурат. Рустун күч-кубаты тездик менен өсүп баратканын таң калуу, сыймыктануу менен белгилеп келаткан жазуучулар жогорку бийликтегилерде патриоттук сезим жоголуп, анын ордуна өз элин «жек көрүү» жана ага «каардануусу» күч алганын жана бул өзгөрүү орус жергесине эсепсиз азап-тозокторду алып келип, орус элин канчалык шорго батырганы жөнүндө да алар өз чыгармаларында сөз кылбай коё алышкан эмес. XVI кылымдагы орус элинин контрасттуу турмушу, контрасттуу адабияттын жаралышына ёбөлгө болгон.

XVII КЫЛЫМДАГЫ ОРУС АДАБИЯТЫ

Россиядагы биринчи граждандык согуш, анын орус адабиятына тийгизген таасири. Орус адабиятындагы жанрдык өзгөрүүлөр. Протопоп Аввакумдун адабий ишмердүүлүгү.

XVII кылымдын башталышы менен бирге Россияда биринчи жолу граждандык согуш башталды. Бул дүрбөлөң буга чейин ёкүм сүрүп келген «тишина и покой» түбөлүккө бузулганын ачык көрсөттү. Русьдинастиялык, мамлекеттик, социалдык терең кризисти баштан өткөрүп жатты. Падыша бийлигинин кадыр-баркы такыр кетти. Ушул мезгилден баштап адабият да дүрбөлөндүү мүнөз ала баштайт. Саясий жана социалдык күрөштөрдө оозеки жана басма сөздүн ролу жогорулайт. Жалган Дмитрий I жеңишке жалаң эле куралдын күчү менен эмес, публицистиканын, пропаганданын да күчү менен жетишет. Публицистика жазган авторлор өз алдынча эч кандай көркөмдөө максатын койбогону менен козголоңдун агитациялык жазмасы-адабияттын структурасына өз таасирин тийгизбей койгон жок.

Мамлекеттин ички кыйынчылыктарын поляк жана шведдердин өз жерлерин кеңейтүү максатында кол салып туруусу күч алдырган. 1613-жылы гана Кузьма Минин менен Дмитрий Пожарскийдин кол башчылыгы астында интервенттерге сокку урулду. Бул окуялар да адабиятка ёз таасирин тийгизбей койгон жок. Адабият элдин арасынан чыккан баатырлардын эрдигин, жөндөмдүү аскер башчыларын даңктап чыкты. Ошону менен бирге эле орус боярларынын чыккынчылыгын, такка поляк королу Сигизмунддун уулу Владиславды отургузууга аракет жасагандарын ашкерелеп прокламациялык (агитациялык баракча) чыгармаларды жаратышкан.

Орус элинин интервенттер менен болгон баатырдык күрөшү-«Авраамий Палицын баянында» кеңири баяндалат. Палицын Борис Годуновко каршы чыккандардын арасында болгондуктан, аны Соловецкий монастырына сүргүнгө айдашат. Кечирим алып чыккандан кийин ал элдик ополчениюге кошулуп кеткен.

«Баян» жанры боюнча баатырдык-эпикалык, тарыхый-хронологиялык чыгарма. Китепте 1584-1620-жылдар аралыгында орус мамлекетинде болуп өткөн окуялар жана автордун өзү жөнүндө жазылат, 77 главадан турат. Элдин интервенттер менен болгон айгышкан күрөшү тууралуу эпизоддор, Михаил Романовдун такка келишине байланыштуу окуялар өтө элестүү, көркөм сүрөттөлөт. Жазуучу бул чыгармасында адамдардын мүнөз өзгөчөлүктөрүн да ачып берүүгө аракет жасаган.

Романовтордун династиясынын бийлик башына келиши менен бир нече реформалар жүргүзүлгөн. Бирок бул реформалардын баары эзүүчү таптын кызыкчылыгын көздөгөн. Карапайым калктын арасында нааразылык күчөп XVII кылымдын экинчи жарымында Степан Разиндин жетекчилиги менен Дондо ири кётөрүлүш болуп ётөт. Бул кётөрүлүштүн натыйжасында ёлкөнүн экономикалык, саясий абалы гана эмес, орус элинин психологиясы да өзгөрөт. Демократиялык идеяларды чагылдырган, эзилгендердин таламын талашкан чыгармалар жарала баштайт. Мындай чыгармалардын башкы каармандары- дыйкан, солдат ж.б. кордук көрүп жашап жаткан төмөнкү катмардын адамдары болгон. Турмуштук, нравалык, сатиралык жанрлардагы повестерде каармандардын образдары ар тараптуу ачыла баштаган. Ошондой эле ушул мезгилде фольклорго негизделген ырларды түзө

башташкан.

XVII кылымдын биринчи жарымында жазуучулардын социалдык катарынын кеңейиши менен катар персонаждардын да социалдык катары арбыйт. Мурда жалаң гана «эрдик» көрсөткөндөр менен «чоң иштердин» башында тургандар жөнүндө гана жазышчу. Ал убакта персонаж деген дээрлик болчу эмес, геройлор гана болгон. Бул кемчиликти байкаган В. С. Соловьев «Ыйык Байыркы Русь жалаң гана пастырлар менен архиастырлардан, аскер княздары менен зордукчул княздардан гана тандалып куралгандай көрүнөт» - деп жазган.

Орто кылымдан бери келаткан адабий этикетти бузуу жаңы адабий геройлорду издөө менен коштолгон. Бул жаңы багытта изденүү турмуш-тиричиликти сүрөттөө жанрынын тегерегинде болуп жатты. Анткени, жазуучу ушул жерден гана адамдын туулгандан өлгөнгө чейинки ырааттуу өмүрүн көрө алмак. Ошентип агиография биографияга айлана баштады. Чыгарманын сюжетин жөнөкөй гана күнүмдүк тиричиликте боло берчү окуялар түзө баштады. Конокто отуруп ууланып өлгөн адам же аялын өлтүргөн бирөө каарман катары сүрөттөлө баштады. Дагы бир чыгармада атасы менен жер айдап жүргөн жеринде он эки жашар Артемий деген балага чагылган тийип өлгөнү сюжеттин өзөгү катары алынат. Ал тургай өзүн-өзү өлтүргөн адамдарды да каарман же персонаж кылып ала башташат жазуучулар. Эгерде агиографиянын негизги функциясы тууроо, окшошуу үчүн үлгүлөрдү берүү болсо, эми ал функция акыркы планга түшүп калат. Чындыгында жогорудагыдай каармандарды ким туурасын. Алар эч кандай ич күйдүлүктү да пайда кылбайт. Ошентип ыйыктык акырындык менен адамдык кайгыга орун бошото баштайт.

Аңгемелердеги каармандардын тарыхы окурмандардын боорун оорутат, кошо ыйлатат. Мындай «бактысыздарды» сүрөттөө кийин Достоевскийдин чыгармачылыгында жогорку апогейге жеткирилгендиги жакшы белгилүү. Ошол кездеги традицияны дагы бир адам бузду. Калистрат Дружина Осоргин өзүнүн энеси жөнүндө чыгарма жазды. Ушунун өзү эле адабий аң-сезимде чоң өзгөрүү болгонун далилдеп турат. Ал эми Калистраттын энеси Ульяна өз кыргалчылыгынан кечип, өмүр бою башкаларга жакшылык кылган. Он алты жашында күйөөгө тийип бир топ балдарды төрөгөндөн соң күйөөсүнөн монастырга кетүүнү суранат, бирок күйөөсү жөнөтпөйт, экөө эрди-катындай эмес жөн гана туугандардай бирге турууну макулдашат. Кийин күйөөсү каза болуп жесир калгандан соң бүт балдарынын түйшүгүн өзү тартат, ал өзүн башка жактан да кыйнаган, түндөсү жыйылган отундун үстүндө уктап, күндүзү өтүгүнүн ичине жаңгактын сөөктөрү менен тарашаларды салып кийген. 1603-1604-жылдары эки жыл боютүшүм болбой калып Россияда улуу ачарчылык болуп, байлар дандарын бекитип ушул алааматтын эсебинен байышса, Ульяна акыркы нанын бөлүп берип, дарактардын кабыгын майдалап нан бышырып ач калгандарды баккан. Мына ушул аял жөнүндө баласы агиографиялык чыгарма жазган. Дружиня Осоргиндин өз энеси жөнүндөгү бул повести орус коомчулугунда жаңы багыт башталганын, руханий жактан жетилүү үчүн обочолонуу - элдин арасында жүрүп, элди динге үндөп, алардын нравалык, турмуш-тиричилиги жагынан оңолушуна камкордук көрүү менен алмашылганын далилдеп турат.

1672-1675-жылдардагы байыркы орус адабиятынын эң мыкты чыгармаларынын бири - Протопоп Аввакумдун өзү тарабынан жазылган өмүр жолу болуп эсептелет. Чыгарманын негизин Москвалык патриарх Никондун реформасына, эски үрп-адаттарды жактоочуларынын көрсөткөн каршылыгы түзөт. Реформанын максаты орус чиркөөлөрүндөгү кээ бир тартиптерди жоюу, грек чиркөөлөрүнүн шарттарын киргизип, Москваны христиан дининин борборуна айландыруу болгон. Ошол мезгилдеги падыша Алексей Михайлович да өзүнүн ата-тегин грек падышасынын тукумдарынан деп эсептеген. Мындай реформанын жүргүзүлүшү менен төмөндөгүлөрдүн абалы оордой берген. Ошондуктан Протопоп Аввакумдун реформага каршы жазылган эмгектери элдин кызыкчылыгын туудурган. Авторду эл өздөрүнүн коргоочусу катары эсептешкен. Бийликтегилер Аввакумдун популярдуулугунан чочулап, өз тарабына өткөрүшүгө аракет жасашкан. Бирок эр

жүрөк Протопоп баш ийбегендиктен Сибирге сүргүнгө айдашат. Он беш жыл Пустозерскиде жашап, ошол жерде көпчүлүк чыгармаларын жазат. Падышага каршы чыкты деген жалаа менен бийлик 1682-жылы Аввакумду өрттөөгө өкүм чыгарып өкүмдү иш жүзүнө ашырат.

Аввакум 1620 же 1621-жылы Нижегороддо Григорьево кыштагында туулган. Жаштайынан айылдык священник болуп иштейт жана ошол мезгилде эле өзүн диндин фанатиги экенин көрсөтөт. Аны көп жолу кызмат кылган шаардан же кыштактан кубалап чыгышкан, ал эмес чала жан болгонго чейин токмоктошкон. Ошентип жүрүп Москвага жана падышанын өзүнө ал жаш кезинде эле таасирдүү чиркөө ишмери катары таанылат. Келечектеги патриарх Никон анын жердеши жана досу болгон. Аввакум мындан пайдаланса эң сонун карьера жасоо. Бирок Никондун чиркөөгө алып келген жаңылыктарына Аввакум кескин жана элдешкис болуп каршы чыккан. Аны жактоочулар да көп болгон. Чиркөөдөгү бөлүнүп - жарылуу мына ушинтип башталган. Ал өзүнүн чыгармаларында кайсы темада жазбасын кеңири, образдуу, темпераменттүү жөнөкөй тилден кыйгач өткөн эмес. Ал өзүнүн чыгармаларын өзү бир канча жолу аёосуз редакциялаган. Мисалы Пустозерскиде 1672-74-жылдардын аралыгында «Житиени» жок дегенде үч жолу оңдоп чыккан.

Бул чыгармасында Аввакум өзүнүн өмүрүнөн эпизоддорду негизинен хронологиялык тартипте берет, бирок насаат айтууга же башка адамдарга: аялы, балдары, достору же душмандары тууралуу аңгемеге алаксып кеткен учурлары бар. Мындай кемчиликтерине карабастан анын чыгармаларынын баалуулугу реформа мезгилиндеги өлкөнүн абалы, элди эзүү, падыша өкмөтүнүн ырайымсыздыгы тууралуу ачык чагылдыргандыгында. Климаттык шарты оор, алыскы Сибирдеги элдин турмушу, үрп-адаты тууралуу толук маалымат бергендигинде болгон. Негизгиси бул анын өзүнүн өмүр жолу, тарткан азаптары, башынан өткөргөн окуялары жөнүндө чыгарма.

Демек, XVII кылым адабиятында автобиографиялык жанрга негиз салынган десек жаңылышпайбыз. Автор өз эл, жеринин чоң патриоту болгон. Ал өзүнүн падышага кайрылуусунда: «Михайлович, сен грек эмес оруссуң да, ошондуктан кайда болбосун өз тилиңде сүйлө» - дейт. Аввакум өзү таза элдик тилди өз калыбында пайдаланган. Ошентип автор орус адабиятынын тарыхында жанры, тили жактан жаңычыл чыгарма жарата алган, бирок анын мындай өзгөчөлүгүн XIX-XX кылымдардагы жазуучулар гана баалай алышкан. Себеби Аввакум өз мезгилинен реализмге өтө эрте умтулган прогрессивдүү жазуучу болгон.

XVII кылымда орус адабияты элдин тарыхый жашоо шарттары, мамлекеттик таламдары менен тыгыз байланышта өнүккөн. Согуштук темадагы чыгармалар, оратордук эскермелер, сатира, публицистика, өмүр баян жанрлары калыптанган. Киев жана Москва мектептеринде мугалимдер тарабынан мектеп драмалары пайда болгон. 1672-жылы Алексей Михайловичтин сарайында тунгуч орус театры ачылган. Бул театрда ак сөөктөрдүн чөйрөсүнө ылайык репертуар коюлган.

Ушул мезгилде лирика жанры да элдик ырлардын, диний ырлардын стилинде өнүгө баштайт.

XVII кылымдагы орус адабиятынын дагы бир маанилүү жетишкендиги - сатиралык жанрдын пайда болушу болгон. Адепки сатиралык повестер элдик жомокторго өтө жакын чыккан. Себеби, жомоктук юмор жана ирония элге абдан жеткиликтүү эле. Турмуштагы терс көрүнүштөрдү, күлкүлүү, келекелүү жагдайларды сүрөттөөдө - жомок формасындагы повесттер чоң мааниге ээ болгон. Окуялардын башталышы, бүтүшү жомоктуку сыяктанып, тили таамай, элестүү, кээде кереметтүү элементтер да кошулуп кеткен. Мисалы «Шемяка соту» жөнүндө повесть: «Бир жерде эки бир тууган болуптур, бири бай, экинчиси кедей экен...» деп башталат. Андан ары окуянын жүрүшү сүрөттөлөт. Кедей бай бир тууганынын атын сурайт отун алып келүү үчүн. Бирок жиби жок болгондуктан отун жүктөлгөн чананы аттын куйругуна байлап койсо, куйрук үзүлүп кетет. Атымды куйруксуз калтырды

деп бай кедейди сотко берсе, кедей соттун алдына түйүнчөккө таш түйүп алып кетерүп келет. Паракор сот аны мага берүлчү акча экен деп үмүттөнүп ишти кедейдин пайдасына чечип коёт. Ошентип бул сатирада падышалык соттордун адилетсиздиги ашкереленет. Повесттин аталышы тарыхый фактыга негизделген. XVI кылымда өтө адилетсиздик менен соттогон Дмитрий Шемяканын аты менен байланыштуу коюлган.

Доордун аты белгисиз сатириктери өз чыгармаларында пародия, гротеск, аллегория жана юмордук новеллалардын котормолорун кеңири пайдаланышкан.

Негизи эле XVII кылымдагы орус адабияты өзүнүн жанрдык көп түрдүүлүгү менен айырмаланган. Академик Лихачёв XVII кылым адабияты - байыркы орус адабияты менен жаңы орус адабиятын бириктирип турган көпүрө, мааниси боюнча Батыш Европа маданиятындагы кайра жаралуу дооруна барабар деп баалаган.

ӨТКӨӨЛ МЕЗГИЛДЕГИ АДАБИЯТ (XVII КЫЛЫМДЫН АКЫРЫНАН XVIII КЫЛЫМДЫН 20-ЖЫЛДАРЫНА ЧЕЙИН)

XVIII кылымдын биринчи чейрегинде коомдук-саясий жаңыруулар. Петрдун реформаларынын прогрессивдүү мүнөзү жана таптык багыты. Биринчи гезиттин («Ведомости») пайда болушу. Петр доорундагы котормо прозалар жана оригиналдуу повесттер. Барокко. Классицисттик багыттын алгачкы элементтеринин пайда болушу. Феофан Прокоповичтин чыгармачылыгы:

XVIII кылымдын башында орус турмушунун бардык тарабын кучагына алган прогрессивдүү секирик буга чейинки орус тарыхы, айрыкча маанилүү окуяларга өтө бай XVII кылым менен шартталып, Петр I нин демилгелүү патриоттук ишмердүүлүгүнүн коштоосу менен ишке ашат. Петр I орустардын жашоосуна таптакыр жаңы мүнөз берип, орустун аң-сезимине чоң революция жасады. Анын доорунда орус маданиятында да чукул өзгөрүүлөр болду. Байыркы орус адабиятынан өзгөчөлөнгөн жаңы адабият пайда болду. Бирок, бул эки адабият эмес, өтө татаал эволюциялык жол менен биринен экинчиси өсүп чыккан бир адабият эле. Жаңы адабият менен жанаша кол жазма адабияты да XVIII кылымдын акырына чейин, ал эми эскичиликти тутунган чөйрөдө андан да узагыраакка жашады. Кол жазма адабиятын негизинен төмөнкү катмардын өкүлдөрү урунган. Ал эми дворяндык чөйрө болсо XVIII кылымда дээрлик «европалашкан» типографиядан чыккан китептерди урунууга жетишип калышкан. Жаңы адабияттын тамыры XVII кылым адабиятында, тактап айтканда ошол доордогу силлабикалык ырларда, падыша сарайынын театрларында, үгүт-насыят чыгармаларында Алексей Михайловичтин падышачылыгынан бери Москвада адат болуп калган барокко маданиятында эле. Бул тажрыйбалар Петр доорунда абдан кескин өзгөрүүлөргө дуушар болуу менен өнүктү, ёстү, кыска мезгилге болсо да гүлдөө дооруна чейин кетерүлдү.

Петр адабий аренага жазуучунун башкача тибин алып чыкты. Мурдагы интеллектуал, кудайдан коркуп жазган, ички ишениминен келип чыгып жазган жазуучунун ордуна, «заказ» боюнча же «указ» боюнча жазган чиновник келди. Ошондой эле Петр маданияттын башка тибин жаратты. Буга чейин поэзия искусствонун ханышасы болсо, Петрдун убагында ал табигый, так илимдердин жана практикалык басылмалардын кооздогучуна айланды. Эгерде, бүт аалам жана анын элементтери адам менен кошо сөз деп кабылданса, эми сөз буюмга айланды. Орус бароккосунун Петрдун тушундагы эволюциясы мына ушундай болду. Анын Москва убагындагы туусу сөз болсо, Петербург убагындагы туусу буюм болду. Адабият депрофессиялдашты, адабият майданында дилетант жазуучулардын армиясы өсүп чыкты. Орусча оюн араң түшүндүргөн чет элдиктер да орус тилинде чыгарма жаза башташты. Бирок ушуну менен катар эркиндик келди. Эркиндиктин эң жогорку апофеозу фабула менен сюжеттин эркиндикке чыгышы болду. XVII кылымдын биринчи он жылдыгында жазылган «кымбат эркиндик» жөнүндөгү ырлардын циклы песенниктерде сакталып калган. Мында саясий, руханий эркиндик жөнүндө эмес, жеке адамдын адам катары жүрүш-турушунун эркиндиги жөнүндө сөз болот. Ал эми

бул эркиндиктин биринчи актысы адабият болгон. Ал практикалык талаптарга гана жооп бербестен, адамды алаксытуунун эң сонун куралы болуп чыга келди. Жазуучу чиркөөнүн да, мамлекеттин да заказына байланбай, кенүлүнө туура келген объектени көркөм чыгармага айлантууга эрк алды. Бул да өзүнчө адабияттагы реформа болуу менен өзүнөн кийинки адабиятка таптакыр жаңы из калтырды. XVII кылымда башталган жаңы тарыхый адабий процесс Петр доорундагы адабияттын түптөлүшүнө негиз болуп берди. Орус турмушундагы Петрдун доору, бул чоң-чоң коомдук, экономикалык, социалдык жана саясий жактан жаңылануулардын доору болду. Мамлекеттик башкаруунун жогорку жана борбордук органдарында реформалар жүрдү, аскер деъиз флоту түзүлдү, жаңы типтеги регулярдуу армия түзүлдү, илимдин, өнөр жайдын, сооданын өнүгүшү Россияны ал-дыңкы европалык өлкөлөргө теңеди. Шведдик король Карл VIIIнин аскеринин үстүнөн болгон жеңиштери Россиянын, күчтүү аскердик мамлекет катары кабыл алынышына шарт түздү. Петрдун мамлекети элди агартуунун үстүнөн да катуу иштеди. Мектептер, гимназиялар ачылды, илимдер академиясынын алдында университет түзүлүп, ага жалаң эле дворяндардын балдары эмес, төмөнкү кат-мардан чыккан жаштар да кабыл алынды. Башка мамлекеттерге окуп келүү үчүн жаштар жөнөтүлүп жатты.

1702-жылдын акырынан баштап «Ведомости» гезити чыгарыла баштады. Гезитке коомдук-тарбиялык маани берүү менен Петр гезиттин тили жөнөкөй, элдин баарына түшүнүктүү болушу үчүн кам көргөн. Ошондуктан гезиттин тилине айрыкча маани берилген. Иштиктүү, так, чиркөө сөздөрүсүз, чет элдик сөздөрдү абдан аз колдонуу менен чыгарылышы талап кылынган.

Басма менен абдан көп тиражда чыккан (2-4 миң экземляр) «Ведомости» орустарды маданиятташтырган. Бул гезиттин адабий маанисин кийин И. А. Добролюбов мындай деп белгилеген: «Саясий жаңылыктардан баштап кеме куруунун майда-чүйдөсүнө чейин жарыкка чыгаруу адабий идеялардын кеңейишине алып келди да, мурда жазуу түшүнө кирбегендер да жазуучу болууну көксөй башташты».

1708-жылы граждандык алфавит киргизилет да, ушул жылдан баштап, Россияда көп сандагы саясий жана публицистикалык эмгектер, окуу китептери жана адабий жанрдагы тарыхый чыгармалардын котормолору басылып чыгарылат.

1705-жылы Амстердамда орустилинде «Символдор жана эмблемалар» деген 840 аллегориялык-символдор менен эмблемаларды (батыш Европа маданиятында көп колдонулган символдор менен эмблемаларды) камтыган китеп чыгарылган. Бул аракет орус окурманын барокко менен классицизм көп колдонгон шарттуу образдар дүйнөсүн өздөштүрүүгө жана ошол аркылуу антикалык (байыркы) мифология жөнүндө эң жөнөкөй түшүнүктөргө ээ кылды. 1700-жылы ушул эле Амстердамда Эзоптун тамсилдеринин котормосу жарык көргөн жана бул китепте Гомердики деп эсептелген «Чычкандар менен бакалардын согушу» деген поэма басылган. Ошондой эле 1722-жылы немец тилинен «Овидиевдин фигурасы 226 тирдө («Метофорфозы» Овидиа) которулуп чыгарылган», 1712-жылы «Анофегмата (ашыкча кооздолгон татаал, кулк-мүнөздү тарбиялоочу үч китеп) жөнүндө үч китеп» - поляк тилинен которулган санат сөздөрдөн жана жарым анекдоттордон турган жыйнак чыгарылган. Анда байыркы Греция менен Римдин философторунун, саясий ишмерлеринин жана жазуучуларынын ысымдары эскерилет. Пердун тушунда Эзоптун тамсилдери эки жолу, ал эми «Анофегмата» беш жолу басылат. 1726-жылы Вергилий Урбинскийдин «Буюмдарды ойлоп чыгаруучулар жөнүндө сегиз китеп» чыгарылат. Биринчи үч китебинде автор философтор менен тарыхчылардын ойлоруна таянып илим, искусство, техника, турмуштун коомдук формасынын келип чыгышы, башталышы жөнүндө айтууга аракеттенет. Ал эми кийинки беш китепте болсо элдердин диний адат-салттары трактовкаланат.

Орто кылымдык чиркөө идеологиясынан баш тартуу, аңкоо рационализм жана утилитардык агартуу - Петр доорунун жаңы коомдук саясий көз караштарын мүнөздөөчү белгилер, ошол мезгилдеги маданият менен адабияттын адаттан

тышкары татаал өнүгүшүн аныктоочу белгилерден болуп калды. Ренессанс менен алгачкы агартуунун идеяларынын өзгөчө синтези кээде карама-каршы идеологиялык, этикалык, эстетикалык концепциялардын биригүүсүн шарттаган. Адамга болгон гумандуу ишеним анын бул дүйнөдө бактылуу болуусун жана адам эркинин чексиз экендигин бекемдөө, ой сезимин граждандык (атуулдук) милдетин аткарууга жана мамлекетке кызмат кылууга багыткан идеалдуу личность жөнүндөгү кыял жанаша жашайт. Петрдун ишмердүүлүгү өзүнчө «ата мекенге кызмат кылуу» жөнүндөгү теориялык тезистин өзү. Өзүнүн уулу Алексейди такты-дан ажыратуу жөнүндөгү манифестте Петрдун «Мен Ата мекеним жана мекендештерим үчүн өзүмдү аяган эмесмин, анан кантип сага окшогон керексизди аяйын» деп жазганы буга күбө.

Петрдун тушундагы саясий идеология байыркы орус адабиятынын публицистикалуулугуна, граждандуулугуна, патриоттук пафосуна таянуусу - аны улуттук маданияттын традициясы менен байланыштырса, экинчи жагынан XVII кылымдын аягындагы XVIII кылымдын башындагы европалык агартуучулук ойлордун философиялык негизине таянуусу - анын классицизмдин көркөм системасында өзүн чагылта алышына алып келген.

Билимге умтулган, шаттуу маанайда башталган Петрдун доору, адамдын бул дүйнөдө бактылуу болушун шарттаган доор, ыр чыгармачылыгынын гүлдөшүн шарттады. XVIII кылымдын башталышындагы кол менен чыгарылган сүйүү ырлар жыйнактары лексикалык жактан өтө эле ала-кула болгон. Ал эми китептик поэзияда болсо батыш европанын Кайра жаралуу доору менен байланышкан метафоралар, образдар жана символдор пайда болгон. Сүйүү ырларында байыркы кудай эркектер менен кудай аялдардын ысымдары аркы-терки колдонулган. Каарман «Купидондун октой жебесинен жараланган жүрөгүм» деп боздогону сыяктуу саптар көп болгон.

XVIII кылымдын башталышындагы сүйүү лирикасы абдан сезимдүү-сентименталдуу тондо, эмоционалдуу кетерө чалган фразеологизмдерди жыш колдонот. Сүйүшкөндөрдүн жүрөктөрү «ыйдан .куурап», «көзүнүн жашы кел болуп», сүйүүлөрү «жалындап», «жүрөктөрдө учкундарды пайда кылат», «от жагат». Бароккочул салыштуурууларда сүйгөнүн гүлгө, баалуу асыл таштарга, кымбат металлдарга салыштырат. Жана ушулар орус элинин поэзиясынын алгачкы үлгүлөрүнүн өзүнө гана мүнөздүү бөтөнчөлүгүн түзөт.

XVIII кылымдын алгачкы 10 жылдыгында сюжеттүү баяндоонун жаңы тиби түзүлдү. Анын үлгүлөрү «Россиялык матрос Василий Кариотский жана Флоренский жеринин сулуу королевасы Ираклин жөнүндөгү тарых», «Эр жүрөк россиялык кавалер Александр жана анын сүйүктүүлөрү Тира жана Елеонора жөнүндө тарых», жана башка чыгармалар. Дал ушул чыгармалар Петр доорунун көркөм туундулары болуп эсептелет. Типтүү каармандар - эч кимге белгисиз жаш жигит типтеш тагдырлар-бийик даражага тегинин эмес өзүнүн күчү менен көтөрүлүү (акылы, илими менен), чыгарманын формасы да ошол мезгил үчүн типтүү форма - орус адабиятынын көркөм традициясы менен котормо адабияттын айкалышынан түзүлөт. Булар XVII- кылымдын экинчи жарымындагы баяндоо чыгармаларынан орчундуу айырмаланат. «Тарых» бүт тулкусу менен жаңы типтеги чыгарма, алардын сюжетин, кыялын жана негизги каармандын мүнөзүн ачуу аркылуу өнүгөт. Каармандын тагдыры өзүнүн жасаган иштерине жараша болот. «Мурдагы каармандардыкындай» тагдырдын жазмышынан эмес. Россиялык матрос Василий өзүнүн «курч акылы» аркылуу бардык тоскоолдуктарды жеңип Флоренциянын королу болуп калат.

XVIII кылымдын башындагы дагы бир жаңылык прозада сүйүү темасынын өнүгүшү. Бул тема сюжеттик башталманы гана түзбөстөн, каармандын мүнөзүн ачууга да өбөлгө болуп калат. Сүйүү – маанилүү жана олуттуу сезим. Адамдын бул дүйнөдө таба турган бактысы жана эрдиктерге үндөй турган стимул. Сүйүү - адамды бүт кучагына алган эбегейсиз зор сезим деп тааныйт жаңы адабият.

Феофан Прокопович (1681-1736) Петр доору ар тараптан, алда канча толугураак Феофан Прокоповичтин чыгармаларында чагылдырылган.

Феофан Прокопович-чечен, публицист, драматург, акын жана адабият

теоретиги, өз мезгилиндеги саясий жана чиркөө коомунун ири ишмери, Петр биринчинин идеологу, петрдук доордун чоң жазуучусу болгон. Бул абдан акылдуу, чоң окумуштуу монах-диндин, философиянын тарыхы, укук, педагогика, ал эмес математика маселелери боюнча эмгектерди жазган. Ал эми адабият менен бош убактылыгында гана алектенген.

1681-жылы Киевде терөлгөн Прокопович Киев Могилёв академиясынан билим алып, анан Римде үч жыл окуп, өз мекенине жөө кайтып келет. Чачын монахча кырктырып 1704-жылдын сентябрынан баштап өзү окуган академияда поэтика менен риторикадан сабак бере баштайт.

Бир нече жолу жолугушуудан соң Прокопович өзүнүн кайра түзүү иштеринде таяныч болуп беришине көзү жеткен Петр I аны 1716-жылы Петербургга чакырып чиркөө иштерин тапшырат. Прокопович Петр I нин реформаларын эң сонун түшүнүп кабыл алып, өмүрүнүн аягына чейин ал реформаларды иш жүзүнө ашыруу үчүн күрөшкөн.

Феофан Прокоповичтин драматургиясы. Петр мезгилиндеги абдан ири чыгарма Прокоповичтин «Владимир» аттуу трагикомедиясы болгон. Мында тарыхый материалдарды драмага пайдалануу мүнөзү абдан көп түрдүү. Биринчиден, автор летописстен өзүнүн идеясына жооп берген драматикалык ситуацияларды тапкан. Экинчиден, беш көшөгөлүү драманын ар биринде тарыхый летописстен алынган ситуациялар сюжетти уюштуруучу кубулуш катары пайдаланылат.

Трагикомедияда образдар системасы карама-каршы эки тарапка коюлуп сүрөттөлөт. Бирок мындан каармандар «ак» «карага» тшз линияда ажыратылып берилген экен деп түшүнбөө керек. Феофан антикалык жана школалык драматургиянын салттарын өздөштүрүп, аны өзүнүн чыгармачылык индивидуалдуулугуна жана XVIII кылымдагы искусствонун милдеттерине ылайыктап иштеп чыгуу менен Владимирдин татаал образын жараткан. Трагикомедияда Владимир өзүн активдүү, аракеттүү личность катары аңдоого эле жетишпестен, пьесадагы негизги конфликт: акыл менен кумардын ортосундагы конфликт классцизмдин духунда чечүүгө жетишет. XVII кылымдын акыры XVIII кылымдын биринчи жарымына чейинки пьесалардын каармандарын «тагдыр», «шор», «кудайдын боортолгоосу» коштоп жүрсө, Феофан -драматург мындай системалардан баш тартат, анын каармандары бардык кыйынчылыктардан өздөрүнүн күчү менен чыгышат. Жана ушуну менен адабиятта - личносттук башталманы эмансипациялоого карай чечкиндүү кадам шилтенет.

Петрдин реформаларынын жактоочусу болгон Прокоповичтин милдети Владимирди даңктоо эле эмес, анын душмандарын шылдыңга алуу да болгон. Жана автор жрецтер менен шайтандардын сатиралык образын түзүү менен бул милдеттин өтөсүнөн да эң мыкты чыккан. Пьесанын структурасында негизги элементтердин бири-социалдык сатира. Ошентип, классицисттик салттын канондорун бузуу менен, сүрөткердин жаңы нерселерди жаңы формада берүү аракети менен орус драматургиясында оригиналдаштырылган трагикомедия жанры пайда болот.

Эгерде классицизм теориясында бийиктикти (суктанууга гана татыктуу) төмөндүк (күлкүлүү, шылдыңдуу) менен аралаштырууга эч болбой турган болсо, Феофан өзүнүн пьесасында дал ушуга жол берген. Жана анын трагикомедия жанры мезгилдин талаптарына жооп бере алган, анткени Петрдун доору трагикомедия жанрынын өзүндөй аралаш жана карама-каршылыктуу болгон. Трагикомедия Прокоповичтин таасири менен XVIII кылымдын орто чендерине чейин эң популярдуу жанр болгон.

Феофан Прокоповичтин лирикалары. Петр доорундагы көптөгөн панегириктик чыгармалардын ичинен өзгөчө бөлүнүп көрүнгөн ода «Епинеленон» Феофан Прокоповичке таандык болгон. Анда Полтава жеңиши, Петр I нин иш аракеттери данкталып, чыккынчы Мазепага каргыш айтылат. Бул поэмадагы жаңылык барокко поэзиясынын ойкуп - кайкыган стилинен автордун аң-сезимдүү түрдө баш тарткандыгы болгон. Поэма орус, поляк тилдеринде аллегориялык жана

мифологиялык образдарды колдонуу менен жазылган. Мында көңүл бурдурган көрүнүш; поляк тилиндеги вариант ошол мезгилдеги польшалык барокко поэзиясынын закондору менен жазылса, орусча варианты барокко стилине карама-каршы тургандыгы. Ыр 13 муундук өлчөм менен жазылган жана ар бири абзац менен белгиленген 7 бөлүктөн турат.

Ал эми Прутарьясынын жээгинде 1711-жылы 9-11-июлдарда болгон орустар менен түрктөрдүн кандуу салгылашуусуна арналган (бул жүрүшкө автор өзү да катышкан) «Рябой мүрзөсүнүн артында» аттуу ыры орус элинин аскердик ырларына жакын турат (негизи Прокопович лирикаларын элдик ырлардын стилине жакындатып жазган). 8 муун үч катар уйкаш менен жазалган бул ырды, автордун өз мезгилинин чоң акыны болгонун көрсөтүп турган адабий факт десе болот;

За Могилою Рябою
Над рекою Прутовою
Было войско в страшном бою
В день Недельный ополудный
Стоял нам час вельми трудный,
Пришелтурчан многолюдный...
Во всю ночь стуки, всю ночь крики,
Всю ночь огонь превеликий;
Во всю ночь там Марс шел дикий. (34.С.214-215)

1730-жылы жаралган «Узакка созулган жаанда калган малчынын ыйы» аттуу ырында Петр Инин өлүмүнөн кийинки автордун оор абалы каймана турдө чагылдырылат. Мына ушундай лирикалары менен Феофан Прокопович орус элегиясын баштаган.

XVIII КЫЛЫМДАГЫ ОРУС АДАБИЯТЫНЫН КАЛЫПТАНЫШЫ ЖАНА УЛУТТУК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮНҮН ЖАРАЛЫШЫ (1730-1760-ЖЫЛДАРДАГЫ АДАБИЯТ)

Классицизм багыт, көркөм ыкма катары. Европалык классицизм жөнүндө кыскача түшүнүк. А.Д. Кантемирдин чыгармачылыгы.

Классицизм -XVII кылымдын аягынан XIX кылымдын баш чендерине чейин Европа адабиятындагы жана искусствосундагы көркөм стиль жана эстетикалык багыт болгон. Бул багыттын негизги белгиси: антикалык адабияттын жана искусствонун образдарына жана формаларына эстетикалык эталон катары карагандыгы. Антикалык авторлордун жетишкен көркөм бийиктиктерин шүлгү чыгармачыл адамдардын көркөм ыкмасы. Термин алардын ушундай максаттанына байланышта пайда болгон, латынча classicis-образцовый, шүлгүлүү - дегенди билдирет. Классицизм өнүгүүнүн эң жогорку чегине XVIII кылымда Францияда көтөрүлгөн, француз классицизми -жалпы эле батыш Европалык классицизм сыяктуу кайра жаралуу доорунун гуманисттик салттарын улантып, элдик массанын феодалдарга каршы прогрессивдүү маанайлардын чагылдырган, калыптанып жаткан улуттук бийик идеяларды көркөмдөп берген.

Орус классицизмдин улуттук бөтөнчөлүктөрү, коомдук-саясий жана көркөм негизи. Сөзгө алынып жаткан көркөм ыкма Россияда француз классицизмден бир кылым кийин жаралат. Бул учурда Россияда дворяндардын кызыкчылыгын коргогон абсолюттук мамлекет калыптанып калган, крепостнойлордун өсүп бараткан каршылыктарына карабай өз позициясында бекем турган мезгили болчу. Орус классицизми 1720-1730-жылдары (Петр Инин өлүмүнөн кийинки реакциянын күчөгөн учурунда), андан кийин да тез-тез өкмөткө каршы оппозицияга каршы чыгып турган. Бекеринен орус классицизмдин өзгөчөлүгү анын ашкерелөөчү багытты тандап алгандыгында (француздук классицизмден айырмаланып) деп эсептелбейт.

Ошентип, орус классицисттик адабияттын баштоочу жанры сатира болуп, трагедия андан кийинки орунда турган. Анын мындай өзгөчөлүгү орус сүрөткерлеринин өз заманындагы реалдуулук менен өтө тыгыз байланышта

болгондугу менен шартталган. Орус классицизми адегенде агартуучулук (табият адамдарды бирдей жараткан, чыккан тегине карабастан ар бир адам баалуу д.с. кез караштар) менен байланышта ёнүккөн. Орус классицизмдин проблематикаларын аныктаган ошол доордун негизги конфликттери - дворян менен буржуанын эмес, крепостной менен помещиктин ортосундагы кагылуушуулардан келип чыккан. Орус классицизми байыркы орус искусствосу жана фольклору менен тыгыз байланышта болгон.

XVIII кылымдын 60-жылдарында орус адабиятында романтикалык багытка карай ыктоо байкалат. Бир катар окумуштуулар (А. С. Курилов, С. Е. Шателов, В. Ю.Троицкий ж.б.) бул кубулушту предромантизм деп аташкан. Предромантизм дворяндык интеллигенциянын белгилүү бир бөлүгүнүн рационалдык философиянын жана алгачкы агартуучулардын принциптеринен көңүл калуусунан улам пайда болгон.

Бирок классицизм дагы көп жылдар бою орус адабиятында, айрыкча драматургия жанрында жашоосун уланта берген. Орус классицисттик адабияты турмушту туура сүрөттөөгө, коомдук маанилүү проблемаларды козгоого умтулуусу, жамандыктын бардык түрлөрүнө өтө терс мамиледе экендиги менен айырмаланган. Классицисттик багыттан алган патриоттуулук, граждандык пафос, гуманизм, нравалык жана социалдык талаптардын бийик өлчөмдөрү бүтүндөй орус адабиятынын өзгөчүлүгүн аныктаган, ага таандык негизги сапаттары болуп кала берет.

Антиох Дмитриевич Кантемир (1708-1744). 1710-1711-жылдардагы орус-түрк согушу мезгилинде Петр I тарабына өткөн молдаван князы Дмитрий Кантемирдин кенжеси Антиох 3 жашынан баштап орус падышасынын чөйрөсүндө чоңоёт. Адегенде үйүнөн эң сонун тарбия болочок акын Петрдун агартуучулук иш чараларынын жүрүшүндө калыптанат. 1726-жылдан баштап Петр I негиздеген, бирок ал өлгөндөн кийин гана ачылган Петербургдагы илимдер академиясынын алдындагы гимназиядан окуйт. Антиох Кантемирдин акын Феофан Прокопович жана тарыхчы В .Н. Татишевдер менен жакындашышы саясий жана маданий көз караштары жакын адамдардын башын коштурган окумуштуулар коомунун түзүлүшүнө алып келген. Ал жашы улуу пикирдештери менен бирге 1730-жылдары орустун тектүү адамдарынын орус мамлекетин мурдагы абалына кайтарабыз деп, бардык прогрессивдүү иш-чараларды жоготуу аракеттерине каршы саясий иштерге катышкан.

Антиох Кантемир чыгармачыл ишин «Псалтырге симфония» аттуу жыйнак (Алфавиттик көрсөткүч сыяктуу) түзүү менен баштайт. Алгачкы ырларын ошол мезгилде мода болгон сүйүү темасында жазган.

XVIII кылымдын биринчи чейрегинин акырынан тартып Кантемир сатиралык багытта чыгармачылыгын күчөтөт. Чиркөө тарабынан активдүү колдоо алып турган саясий реакциянын убагындагы коомдук кемчиликтерди тайманбастан ашкерелейт. Анын антиклерикалдык сатиралары кайра жаралуу доорундагы европалык көрүнүктүү ишмерлер Боккаччонун новеллаларына, Опалскийдин «ырайымсыз» сатираларына жана элдин демократиялык маанайларын чагылдырган авторсуз чыгармаларга жакын болгон. Булардын сатираларынын баарында чиркөө кызматчылары ач көз, уятсыз акмактар катары сүрөттөлөт. XVII кылымдын акырында орус демократиялык сатираларда да элдик массанын динге, монахтарга карата терс эмоциясы көрсөтүлгөн. Бирок Кантемирдин сатираларында бул наадан священниктер күлкүлүү көрүнбөйт. Алардын бийлигинин өтө коркунучтуулугу ачылып берилет, алар активдүү, өздөрүнүн таасирин пайдалана алышат. Кантемир каймалантпай эле каршылашын ашкере шылдыңдоого батынган.

Кантемирдин сатиралык багыттагы чыгармаларынын объектиси жеке эле дин кызматкерлери болгон эмес. Петрдун реформаларынын жактоочусу болгон акын биринчи жолу адабиятта «терс кыял» дворяндардын бетин ачкан теманы баштаган:

Кимдин ата-жотосунда жети бояр болсо,
Аны 2000ге жеткире эсептейт.

Өзү же окуганды же жазганды билбейт-деп жазган биринчи ырында эле. Ал эми диалог формасында түзүлгөн экинчи сатирасында ; Евгений (гр. Тектүү) менен Филореттин (гр. Жакшылык жасоону сүйгөн : адам) диалогу аркылуу 30-жылдардагы орус турмушундагы курч социалдык проблемаларды чагылдырган. Евгений өзүнүн тектүү жерден чыкканын айтып, бирок урмат - сый жана чин ага эмес «колунун чору али кете электерге» берилип жатканына каарданат. Филорет болсо «кең пейилдүүлүк» гана адамды жакшы кылаарын түшүндүрөт. Кантемир «терс кыял» дворяндар темасын козгоо менен XVIII кылымдын 20-жылдарына мүнөздүү болгон дагы бир теманы: Петр I билим алсын деп чет өлкөгө жөнөткөн дворян жаштарынын көпчүлүгү пайдалуу эч нерсе үйрөнбөй, европа маданиятынын сырткы көрүнүшүн сокур түрдө тууроону жана орус улутуна таандык нерселерге болгон укмуштай жек көрүүнү алып келгендигин ачып чыгат.

«Терс кыял» дворяндардын бетин ачуу XVIII кылымдагы орус адабиятынын негизги темаларынын бири болуп калат жана Фонвизин, Новиков, Радишев, Крыловдордун чыгармаларында да чагылдырылат. 1730-жылы Кантемир француз агартуучусу Фонтелендин Коперниктин гелиоборбордук системасы жөнүндөгү популярдуу баянын («Разговор о множестве миров») которуп бүтөт. Ушул эмгектин өзү Кантемирдин орус коомчулугуна илимди жайылтууга аракеттенгенин көрсөтүп турат. Орус окурманы үчүн мындагы дагы бир жаңылык: баарын билүүгө кызыккан персонаж аялзатынан болгондугу.

Кантемирдин орус адабиятында мааниси абдан чоң. Ал орус классицизмдин баштоочусу эле эмес, андагы негизги багыт болгон сатиранын негиздөөчүсү да болуп эсептелет. Кантемир өзүнүн чыгармачылыгы менен Россиянын чыныгы атуулдарын тарбиялоого аракеттенген.

Анын адабий чыгармаларында орус классицизмине мүнөздүү бардык темалар козголгон. XVIII кылымдагы орус адабиятынын негизги өзгөлөлүктөрүнүн бири агартуучулук салты болсо, аны бул адабиятка алып келген дал ушул Кантемир болгон.

Кантемирдин принципиалдуу новатордугу бул анын В. Г. Белинский белгилегендей «орустарда биринчи болуп поэзияны турмуш менен бириктиргендигинде» болгон.

Чындап эле Кантемирдин чыгармаларында XVIII кылымдын 30-жылдарындагы социалдык-тарыхый чындыктын конкреттүү белгилери чагылдырылган болчу. Сатирик акындын дагы бир чоң кызматы, анын чыгармалары адабий формага калктын кеңири катмарынын сыйлоо тили менен түшүрүлгөндүгүндө эле. Ал орус элинин макал-лакаптарын жана турмуштук таасын фразеологизмдерин кеңири колдонгон. Ага карапайым элди сүйүү, аны урматтоо жана элдик акылмандуулукту жогору баалоо мүнөздүү болгон.

Жогоруда сөз болгон адабий ишмердүүлүгү менен Антиох Дмитриевич Кантемир орус адабий майданында өзүнө кичинекей, бирок ёлбөс-ёчпөс эстелик тургузуп кеткен.

ОРУС ЫР ТҮЗҮЛҮШҮН РЕФОРМАЛОО

Василий Кириллович Тредиаковский 1703-жылы Астраханда поптун үй-бүлөсүндө төрөлөт. Католиктик монахтар мектебинен латын тилинде филология илимдерин үйрөнөт. Бул жерден алган билимине алымсынбаган өспүрүм 1723-жылы Москвага качып келип Славян-грек-латын академиясында эки жыл окуйт. Илим-билимге болгон ички талабы аны дагы деле тынчылдап, дагы бир чоң тобокелге салып чет өлкөгө аттанат (Голландия, Париж). Илим үйрөнсөм дегенде эч нерседен кайра тартпаган жаш жигит өжөрдүгүнүн аркасында Сорбонна университетинен лекция угуу бактысына ээ болот. 1730-жылы Россияга кайтып келип, ата-энесинен эле эмес ага туугандарынын баарынан айрылып томолой жетим калганын билет (алар чумадан каза табышат). 1732-жылдан баштап Илимдер академиясында котормочу болуп иштей баштайт. Ал жумушка өтө жөндөмдүүлүгү менен айырмаланган. Роллан менен Крьенин 30 томдук «Рим тарыхын» бир нече жыл катары менен

которгон жана үйү күйгөндө жок болуп кеткен 13 китепти дагы бир сыйра которуп чыккан, 1745-жылы Трелиаковский профессор (академик) болуп дайындалган. Бирок тегерегиндеги адамдар менен такыр келише албагандыктын натыйжасында 1759-жылы отставкага кетет. Өмүрүнүн акыркы он жылын өтө жакырчылыкта, жалгыз өткөрүп 1769-жылы өлөт.

Сорбоннада окуп жүргөн кезинде Трелиаковский батыш европалык адабият менен жакындан таанышат жана анын көркөм тажрыйбаларын жаңыдан жаралып келе жаткан орус адабиятына алып келүүгө аракеттерди жасайт.

Прозадан бөлүнүп чыккан соң ырга (стих) өзүн-өзү аныктоо зарылдыгы келип чыкты; негизи ритм болгон ыр-ырды түзүү ыкмаларын табышы зарыл эле. Ыр түзүүнүн системасын издөө «орус ырынын предисториясынын» XVII кылымдан XVIII кылымдын кыркынчы жылдарына чейинки негизги маңызын түзөт. Бул изденүү жолун үч стадияга бөлүп кароого болот.

Биринчи стадия - адабий ыр үчүн байыркы орус көркөм сөз өнөрүнүн формасын пайдалануу аракети. Мындай форманын үч түрү болгон; сыйынуу сөздөрүнөн турган литургиялык ыр, элдик обондуу ыр жана элдик говорный стих. Алардын ичинен ийкемдүүсү жана тематикалык жана стилистикалык стереотиптердин эркин ыр - элдик говорный стих болуп чыкты жана дал ушул ыр орустун силлабикага чейинки ыр түзүлүшүндө негизги түзүлүш болуп калды.

Экинчи стадия -орус эмес башка элдердин ыр түзүү тажрыйбаларын пайдаланууга аракеттенүү; бул «өгөй» өлчөм орустун салттуу ырына көз каранды болбогондуктан кандай тема, стил болбосун ийкемдүү болуп чыкты. Бул эксперимент үч жол менен жасалды: антикалык үлгүдөгү квантотивдик стих (Мелетий Смотрицкий), поляк ыр үлгүдөгү силлабикалык стих (Симеон Полоцкий) жана германдык ыр үлгүсүндөгү силлабо-тоникалык стих (Глюк жана Паус), булар -дын ичинен ийгиликтүү чыкканы экинчи эксперимент болду дагы орус ыр түзүлүшүндө 1670-жылдан баштап 1740-жылдарга чейин силлабикалык стих гегемондук кылып келди.

Изилдөөнүн акыркы **үчүнчү стадиясы** - бул Трелиаковский -Ломоносовдун силлабо-тоникалык реформасы болуп эсептелет. Реформа үч этапта жүргүзүлдү. Биринчи Трелиаковскийдин «Орус ыр түзүлүшүнө жаңы жана кыска жолу» (1735), экинчи Ломоносовдун «Орус ыр чыгармасынын жоболору жөнүндө кат» (1739), үчүнчү жыйынтыктоочу этап Трелиаковскийдин «Россиялык ыр түзүлүшүнө ыкма» (1752) деген эмгеги болду. Ушундан кийин орус ырында силлабо-тоникалык ыкма биротоло бекемделди.

Бул изденүүлөр жана эксперименттер стихиялуу эмес, аң-сезимдүү жана максаттуу түрдө жүргүзүлдү. Досиллабикалык ырдан силлабикалык, андан силлабо-тоникалык ырга өтүү эволюциялык эмес революциялык секирик формасында болду. Мисалы, Трелиаковскийдин алгачкы (1730-жылдарга чейинки) ырлары ритм жагынан Симеон Полоцкийдин ырларынан эч нерсеси менен айырмаланбайт, ал эми жетилген курактагысы 1735-жылдардан тарта ал ырларга эч нерсеси менен окшошпойт. Беш жылда ыр түзүлүшү ага чейинки алтымыш жылга караганда көбүрөөк өзгөрүүгө дуушарланды. Бул орус ырынын эксперименталдык мезгилине таандык дух.

Ыр түзүлүшүнүн башкы системаларынын алмашуусунда белгилүү мыйзам ченемдүүлүк бар. Стих - прозанын карама-каршылыктуу чеги башталгандан тартып ажыроонун чегине карай интенсивдүү өнүгөт: прозага салыштырмалуу «стихте» сөз айкаштарын тандоо көбүрөөк күч ала баштайт. Досиллабикалык стих ыр саптары сөзсүз окшошуу менен аяктоосун гана талап кылса, силлабикалык стих анын үстүнө дагы ырдын бирдей түзүлүшүн талап кылган, ал эми силла-ботоникада жогорку сапаттар менен бирге басымдын белгилүү өлчөмдө бирдей коюлушу керек болгон.

Бул конкуренцияда силлабо-тониканын жеңип чыккан себеби, ал башкаларга салыштырмалуу тилдин табыгый ритминен жана прозадан кескин айырмаланып турушунда болгон. Ырдын калыптануу доорунда дал ушул формага талап көбүрөөк

болгон. Албетте, силла-ботониканын жеңишинин мындай ички себептеринен сырткары сырткы себептери да болгон. Мисалы, Петр I нин учурунда орус маданияты менен батыш маданиятынын ортомчусу болуп польшалык силлабиканын ордуна германдык силлабо-тониканын келиши. Ошентип Тредиаковский-Ломоносовдон кийин силлабо-тоника орус ырында бир жарым кылымга чейин негизги ыкма катары үстөмдүк кылды.

Биз жогоруда силлабо-тоникалык экспериментти биринчи Глюк менен Паус жасаганын келтиргенбиз, бирок алардын эксперименти иш жүзүндө уланбады: гимндери ырдалган жок, одалары басылып чыккан жок. Ошентип орус ырына силлабо-тоникалык реформаны алар эмес, бул маселени такыр башкача караган Тредиаковский ишке ашырды.

Тредиаковскийдин реформасы. Анын программалык трактатынын («Новый и краткий способ к сложению российских стихов») жаңылыгы орус стихине илимий, изилдөөчүлүк мамиле жасаганында эле. Тредиаковский орус ырын изилдөөгө алган биринчи профессионал окумуштуу болгон. Ал эки фактыга таянган: орус тилинин жаратылыш өзгөчөлүгүнө жана орус стихинин традицияларына. Созулма-луулук жок, басымга гана негизделген орус тилинин жаратылышына таянган автор дал ушул «тоникалык» басым орус ыр түзүлүшүнүн системасын аныктоосу керек деген жыйынтыкка келет. Силлабикалыкырдын адабий салттарынын негизинде изилдөөчү дал ушул 11 жана 13 муундуу «женское окончаниедеги» өлчөмдөр орус ыр өлчөмдөрүнүн негизи болуп калат деген ойдо болот. Ошентип ал өзүнүн милдетин мындайча түшүнөт: орус ырынын ушул традициялуу формасына басымдын ырааттуу жайгашуусун, баарынан мурда ырдын жана жарым ырдын окончаниелерине, андан соң ырдын ичине басымдын ырааттуу жайгашуусун киргизүү.

Тредиаковскийдин пикири боюнча ырдын окончаниеси дайыма женский (силлабикалык ырдыкындай), ал эми предцезурдук жарым ырдын окончаниеси мужской болушу керек. Мында Тредиаковский француздук ыр жаратуу тажрыйбасына таянат. Ырды автор ыңгайлуулук үчүн муун боюнча эмес муунактар боюнча өлчөөнү сунуш кылып, аны «стопа» деп атайт. Бул дагы ошол мезгилдеги француздук ыр жаратуу ыкмасы. Мындай стоптон төртөө болушу мүмкүн. Хорей ..., ямба..., спондей... жана пиррихий... . Саптардагы муунактар канчалык бирдей болсо ырдын ритми ошончолук так болот. Салттуу ырдагы жетишпегендик проза сыяктуу бардык муунактар аралаш бериле бергендигинде болгон. Ушул кемчиликтен качуу үчүн Тредиаковский ырда жалаң хорейдик стопторду колдонуп, зарылдыгына карай созулма, кыска спондей, пиррихийлерди аралаштырып колдонуп, ямбды такыр колдонбоону сунуш кылат.

Бирок, анын бул сунушу жаңылыштык болгон, анткени хорей эмес дал ушул ямба орус поэзиясындагы негизги өлчөм болуп калды.

Орус теоретикалык адабий жана көркөм аң-сезимге Тредиаковский алып келген түрлөрдүн жана түшүнүктөрдүн башында сонет турат. Бул жанрдык форманы түзүү өтө кыйын, ал акындан жогорку чеберчиликти талап кылган бийик поэзия деп эсептеген ал.

Экинчиси рондо да аткарылышы татаал жанр, ал сонеттен саптардын саны боюнча эле эмес (сонет 14, ал эми рондо 13 саптан турган), уйкаштыруу жолдору жана автордук негизги ойду билгизүү мүнөзү менен да айырмаланат. Эгерде сонетте негизги ой жана идеялык жүк акыркы сапта берилсе, рондодо ал биринчи сапта эле берилип, анан улам кайталанып (ортосунда, аягында) турган. Ошондуктан, рондодо биринчи сапта берилген ой абдан мааниге ээ болот.

Тредиаковский кийин, XVIII кылымда эң популярдуу болгон эпистола жанрынын (поэтикалык каттар) бштүндөй теориясын иштеп чыгат, анын түрлөрүнө мүнөздөмө берет.

Ал эми элегиянын мазмуну деген Тредиаковский жеке эле мунайым, муңдуу болбостон маанилүү жана сүйшү жанрында болушу керек, бирок канткен менен да элегияда мунайым маани берилиши керек.

Мадригал, эпиграммаларда анын ою боюнча карапайым элдин турмушу, ой-кыялы, маанайы чагылдырылышы керек. Трелиаковскийдин поэтикалык чыгармаларды түрлөргө, жанрларга бөлүштүрүүдөгү методологиялык позициясы ачык жана так болгондугу атайын белгилөөгө арзыйт. Буларды дефинициялоодо (бөлүштүрүүдө) ал үчүн негизги критерийлер «материя» (мазмун) жана форма (чыгарманын көлөмү, анын курулушу) болгон.

Трелиаковскийдин поэтикалык чыгармалары жана акын катары орус адабиятынан ээлеген орду. Трелиаковский жөндөмдүү акын болгондугуна карабастан анын орус адабиятындагы орду өтө эле көрүнүктүү эмес. Ал поэзияда руханий одаларды жана патриоттук ырларды, ода-псалмаларды, кенири циклдеги тамсилдерди жараткан. Ал өзүнүн башкалардыкына окшобогон ырлары менен көпчүлүк тарабынан кабыл алынып калган Ломоносов-Сумароковдордун стилине көшөрө каршы чыккан (бул алардын ортосундагы мамилелердин бузулушуна негизги себеп болгон) жана анын ырларындагы бул өзгөчөлүк жөн гана кежирдик эмес, белгилүү деңгээлде тарыхый-маданий, а демек тарыхый-социалдык да мааниге ээ болгон.

Трелиаковскийдин алгачкы ырлары сакталган эмес. Францияда жүрүп жазган Россияны мактоо ырлары менен автор XVIII кылымдагы орус патриоттук лирикаларына жол ачкан. Бул ыр обонго салынып колдон колго өтүп, эл ичинде абдан популярдуу болгон. Анткени ырдын мазмуну Ата мекенге болгон жасалмасыз, чыныгы сүйүүгө ширетилген болучу.

1730-жылы чет элден келгенден кийинки Трелиаковскийдин Француз акыны Поле-Таймандын «Сүйүү аралына баруу» аттуу ырдагы романынын котормосун жарыялаган. Бул котормо - Трелиаковскийдин өзүнүн замандаштарынын алдында адабий талабы, билими француз адабиятын өздөштүрүү деңгээли жөнүндөгү өз алдынчалуу отчету болгон.

Ошондой эле бул романдын ичинде жана тиркеме түрдө «ар кандай кокустуктарга карата ырлар» аттуу автордун өзүнүн ырлары киргизилген. Бул ырлардын көпчүлүгү француз тилинде жазылган жана тиркемедеги отуз ырдын 20сы сүйүү жөнүндөгү ырлар болгон. Чыгармачылыгынын алгачкы мезгилинде Трелиаковский сүйүүгө-турмуштун негизи, кубанычтын жана бакыттын башкы булагы, жаштыктын бүтпөс шаңы катары караган.

Акындын жетилген мезгилдеги лирикалары. Поэтикалык жанрлардын эволюциясы жана орус классицизмдин калыптанышындагы алардын ролу. Орус адабияты классицистик ыкма менен өнүгүп жаткан мезгилде, айрыкча латындык үлгүлөр менен жазган убакта акындар өтө татаал инверсияларга жол беришкен. Классицист акындар речтин инверсиялуулугу анын поэтикалуулугунун белгиси деп эсептешкен. Сөз канчалык баш аламан жайгашса ошончолук поэтикалуу деп ойлошкон. Трелиаковский болсо ыр инверсиялуу гана болуш керек деген бекем ишенимде болгон. Ошондуктан акындын «Барон Корфту куттуктоо» аттуу ырынын мазмунун адресат немец тилиндеги котормосун окуп беришкенде гана түшүнгөн. Анткени ыр ашыкча инверсияланып жазылган болучу.

Окумуштуу Г. А. Гуковский, Трелиаковскийдин поэзиясында эки стиль бар экенин байкаган: биринчисин, ашыкча латындаштырылган синтаксистик стилди «Трелиаковскийдин стили» деп, экинчисин, 1750-жылдарда Ломоносов, Сумароков баштаган бардык орус акындарына мүнөздүү кадимки орус тили менен жазылган 4 муунактуу ямб жана александрялык ырларын «Трелиаковскийлик эмес» стилде деп атайт. Акындын бул кош стилин салыштырып келип окумуштуу мындай жыйынтык чыгарат: демек Трелиаковский XVIII кылымдын орто ченинде нормалдуу деп кабыл алынган стилде да жаза алса, анда жогорудагы ырларды жазыш жөн гана кежирдик, кекечтик, стилистикалык жактан дареметсиздиги эмес, өзүнүн стилистикалык чыгармаларын ишке ашырышы болгон.

Бул стилистикалык нормалардын башкы булагы XVII кылым адабиятында. Киев, Москва, Харьков жана башка диний мектептерден чыккан панегириктер,

школалык драмалар жана бардык ырлар ушундай амалкөй чаташкан тил менен жазылган. Бул ыкма жүз жылдан кийин Трелиаковскийдин ырларында акыркы жолу ачык көрүнгөн. 1750-жылдары мындай схоластикалык стих архаикалык стил болуп калган эле, Ломоносов менен Сумароковдун Трелиаковскийге каршы жүргүзгөн күрөшү мына ушуну менен түшүндүрүлөт.

Ошентип Трелиаковскийдин поэзиясы Ломоносовдун традициясынан сырткары эски схоластикалык тилдик маданиятка багытталган стилде өнүккөн. Бирок Трелиаковский - архаист эле эмес новатор дагы болгон. Ал орус поэзиясына көптөгөн жаңы жанрларды алып келген. Орус акындарынын ичинен биринчи болуп рондо, сонеттерди жазган. Гданьскты алууга карата салтанаттуу одасын Ломоносовдун Хотин одасынан беш жыл мурда жараткан.

Трелиаковский антикалык адабияттын, байыркы орус адабиятынын жана бир канча жаңы европалык адабияттын жанрдык формаларынын чексиз байлыгын жакшы билген филолог-акын болгон.

Формалык жактан эски салттардын нугунда калган Трелиаковскийдин көркөм изденүүлөрү жана жаңылыктары классицистик поэтикалык жанрлардын өнүгүү перспективасын объективдүү аныктаган. Жогоруда эскерилген Гданьск жөнүндөгү одасы менен панегириктик ырлардан бийик атуулдук темага, орус элинин кайраты менен баатырдыгын ырдаган одага, саясий лирикалык жанрына өтүүнү белгилеген. Трелиаковский классицизм көркөм системасынын калыптанышына өзүнүн салымын кошкон.

Михаил Василевич Ломоносов (1711-1765). М.В.Ломоносов 1711-жылы 8 (19)-ноябрда Архангельский губерниясында жарык дүйнөгө келет. Ал 19 жашка чейин жашаган Россиянын түндүгү абдан бай маданий салттары, элдик өндүрүшү менен өзгөчөлөнчү. Ал эми сабаттуу адамдар дыйкандардын арасында да жетиштүү болгон. Михаил окуганга, жазганга бала кезинен эле үйрөнөт.

1730-жылы бийликтин уруксаты менен Ломоносов Славян-грек-латин академияга окуу үчүн Москвага келет. Бирок, ал мурда крестьяндардын балдарын бул окуу жайга кабыл алышчу эмес, ошондуктан Ломоносов дворянин деген жалган документ менен өтөт. Кийин анын калпы ачылып ал эки жолу суракка алынат, өзүнүн крестьяниндин уулу экенин мойнуна алууга аргасыз болот. Бирок, бир чети Ломоносовдун өтүнүчү, экинчи жактан анын өтө гумандуулугу эске алынып окуудан чыгарылган эмес. Академиянын 13 жылдык программасын ал төрт жылда өздөштүрүп, алдыңкы окуучулардын катарында сенаттын буйругу боюнча 1735-жылы Петербургга илимдер академиясына келет, 1736-жылы күзүндө химия илимин өздөштүрүү үчүн Германияга жолдомо алат.

Ломоносовдун көп жактуу эмгектериндеги башкы максат россиялыктарды агартуу, орустун балдарынан чыгаан окумуштууларды чыгаруу болгон. 1755 – жылы Ломоносовдун инициативасы боюнча бийликте анын атын алып жүргөн биринчи орус университети ачылат. Университет менен кошо гимназия да ачылат. « Университеттин алдында гимназиясы болбосо, ал шрифт жаткан айдоо» деп жазган Ломоносов университетти ачуу планында. Кийинки жылы бул окуу жайынын өздөштүрүлүшү китепканасы, басмаканасы, китеп дүкөнү ачылат. Москвадагы жалгыз гезит «Московские ведомости» чыга баштайт.

1765-жылы 4(15) апрелде Петербургда, акын, окумуштуу- энциклопедист Михаил Васильевич Ломоносов кокусунан каза болот.

Орус ыр тизмисинде реформанын аякташы. Орус ыр тизмисинде өздөштүрүлүшү тарыхында эң чоң этапты басып өттү: силлабо – тоникалык система ишке аша элек мезгил (XVII- XIX кылымдар), силлабо- тоникалык система өкмөт сүргөн учуру (XVIII-XIX кылымдар), силлабо – тоникалык жана таза тоникалык системанын мезгили (XX кылым). Бир жазуу тизмисинде калыптанганга чейин (XVII кылымга) орус поэзиясында эң ыр тизмис системасы болгон:

- «эркин ыр» чиркөөдө ырдалуучу (кээде аны сыйынуу ыры деп аташкан)
- обондуу ыр (эпикалык же лирикалык) тоникалык жана силлабо- тоникалык

системанын ортосундагы элдик оозеки поэзия

- таза тоникалык, сщйлемдө ыр («скомороший» бир ёзщ музыкант, ырчы жана актер болуп кыдырып оюн койгон адам) XVII жана XVIII кылымдын башталышында башка ыр системаларын ёздёштщрщщгё щч жолу аракет жасалат:
- метрикалык, антикалык щлгщ боюнча (Мелетий Смотрицкий)
- силабо- тоникалык, польшалык щлгщ боюнча (Симеон Полоцкий)
- силабо – тоникалык, немецтик щлгщ боюнча (Ломоносов)

XVIII кылымдын 30- жылдарына чейин силлабикалык система кеъири жайылтылса, кылымдын орто чендеринде Трелиаковский, Ломоносовдордун реформасынын негизинде силлабикалык ыр толугу менен силабо – тоникалык ырга алмашылат. Жаъы система XIX кылымдын акырына чейин жолугат.

Трелиаковский орус элдик ырларына таандык касиетке таянуу менен орус поэзиясына тоникалык принциптерди киргизген, бирок силлабикалык ырдан кете алган эмес, аларды ыраатуулукка салган: узун ыр саптарынын ортосунда басым менен цензуранын бирдей кезекте келишин талап кылган, ал эми кыска ырлар ёзгёрщщщз калтырылган. Трелиаковскийдин «Орус ырларын жаъыча жана кыска тщщщщщннн ыкмалары» деген китебин Ломоносов чет ёлкёдё жщщщщ абдан кылдаттык менен ёздёштщрёт. Германияда Ломоносов антикалык авторлордун чыгармаларын, эски жана немец поэзиясын щйрёнёт жана бул аны ар кандай эле тил щщщн силлабика милдетщщ эмес, ыр системасы тил закондоруна баш ийип, анын ёзгёчёлщщтёрщщнён келип чыгышы керек деген бекем ойго келтирет.

Ломоносов 1739-жылы Германиядан ямб менен жазылган «Хотинди алууга» одасын жана Трелиаковскийдин жогоруда эскертилген теориялык эмгегине сын катары жазылган «Орус ыр чыгармачылыгынын жоболору жёнщндё кат» деген эмгегин жёнёткён. Бул трактатында автор гректик метриканын (кыска жана узун муундардын кезектешип келиши) ордуна орус тилине стопалар деген тщщщщщщщщщщ (басымдуу жана басымсыз муундардын айкалышынан турган метрикалык бирдик) киргизщщщ керек деп эсептеген. Антикалык аталыштарды пайдалануу менен Ломоносов тёмёндёгщщдёй стоптордун щлгщщщщн берет:

Эки муундуу стопалар – ямб (v-) жана хорей (-v); щч муунду- дактиль(-vv), анапест (vv-), амфибрахий (v-v). Ломоносов стопалар (бул сёздщ кыргызчага муунак деп которсок мааниге жакыныраак барабыз) «таза» болуш керек жана басымдын схемасы бузулбоосу зарыл (аргументи: бул схема бузула турган болсо ыр прозадан эмнеси менен айырмаланат) деп айрыкча баса белгилеген. Ырдан муундардын санын эсептёёнщщн (силлабикалык система ушундай принципте тщщщщлгён жана муну ёзгёртщщщгё болбойт деп эсептеген Трелиаковский) эч кереги жок: Ломоносов силлабика орус тилине таандык касиет эмес экендигин далилдеген. Анын оюнча уйкаш женский, мужской жана дактилдик боло бериши мщщмкщщн, анткени орус тилинде туруктуу басым жок (поляк тилинде басым дайыма акыркы муундун алдына тщщкёндщщтён ага женский рифма таандык). Ломоносов ыр сабында ар кандай уйкаштардын аралашып жана кезектешип келишине жол берет. Ямб менен анапестке артыкчылык берщщ менен бардык стопалар бирдей укукта болушу керек деп эсептейт. Ёзщщщщн поэтикалык программасында ал орус поэзиясында эъ кеъири жайылтылган ёлчём болуп калган төрт стоптуу ямбды иштеп чыгат.

Орус ыр тщщщщщщщщщнё койгон талаптарын Ломоносов баарынан мурда ёзщщщщн поэтикалык чыгармаларында, одаларында ишке ашырган жана практика жүзүндё ага таза ямбды колдонуу талабынан баш тартууга туура келген: орус тилинин өзгёчөлүгү пиррихийлерди (басымсыз эки муундун) жана спондейлерди (басымдуу эки муундун катар келишин) ямб менен хорей кошумча стопа катары келишин талап кылган. Ошентип Ломоносов талап кылган «орус ырларын орус тилинин жаратылышына таандык касиети боюнча түзүп, ага таандык эмес сапатты башка тилден киргизбёё керек» деген жобосу туура экендиги практика жүзүндё бекемделген.

Филологиялык эмгектери: Ломоносовдун адабий позициясы. Орус ыр

түзүлүшүнүн мүнөзү жөнүндөгү проблемаларды чечээри менен Ломоносов орус поэзиясынын жана прозасынын теориясын жазууга киришет. Анын 1748-жылы «Чечендикке кыскача жол көрсөтүү» деген эмгеги орус тилинде жарык көрүшү менен риторика тандалмалуу адамдар гана түшүнө ала турган сырдуу илим болбой калды (мурда мындай эмгектер латын тилинде гана жазылчу) ал бардык сабаттуу орустар үчүн логикалык ойдун, чечендик кептин, адабий тилдин мектебине айланды.

Бул трактатында Ломоносов «поэзияны» «поэтикалык чыгарманы жаратуу искусствосу» катары түшүндүрөт, ырды кантип жазууну, кантип бирдей стилди карманууну, теманы кандай өнүктүрүүнү, көркөм каражаттарды кантип пайдалануу керектигин үйрөтөт. Көркөм чыгармадагы вымысел проблемасын Ломоносов классицизмдин тарбиялоочу багытына ылайыктуу чечет: ойдон чыгарылган: «приключениелер», «окуялар», «каармандар» окурманды нравалык жактан жакшыртуусу керек.

Эмгегинин «кооздоо» жөнүндө аттуу бөлүгүндө окумуштуу стилистика жана орус речинин образдуулук закондорун түшүндүрөт. Бул бөлүктүн жоболору эң кичинекей бирдик тыбыштан баштап сүйлөм сыяктуу ири элементтерге чейинки кеп бирдиктерин камтыйт.

Поэтикалык синтаксис маселелерине токтолуп келип Ломоносов ырдагы сөздөрдүн орун тартиби маанилик тактыктын жана стилистикалык «тазалыктын» талаптарына баш ийиши керек деп эсептеген. Ошондой эле тропторго аныктама берүү менен (алардын көпчүлүгү адабият таануу илиминде азыркы учурда да колдонулат), «тилдин тазалыгы» менен «маанилик тактык» бузулбоо керектигин белгилеген. Адабий тилде Ломоносов славяндык чиркөө жана орустун байыркы сөздөрүнүн өз ара катышын аныктап ушунун негизинде «үч штиль» теориясын сунуш кылат. Мында негизги ой: көркөм чыгарманын тематикасы менен формасынын дал келүүсү.

«Үч штильде» бөлүнгөн адабий жанрлар «өзүнүн» гана лексикасын пайдаланат. Жогорку «штильге» баатырдык поэма, ода, трагедиялар дал келет жана биринчи жана экинчи роддогу сөз айкашын пайдаланат, орто штильге драма, кат, сатира, элегия жанрлары кирет жана биринчи жана үчүнчү роддогу (б.а. «жогорку» старославянизмдер «орто штильдеги» чыгармалар үчүн мүмкүн эмес болгон) «речения» колдонулат, акырында «төмөнкү штиль» өзүнө комедия, эпиграмма, лирика, эпистолярдык жанрларын камтыйт, үчүнчү роддогу речения т.а. жандуу орус тили менен жазылат. Классицизм дал ушул Ломоносов сунуш кылган «үч штиль» теориясы менен куралданган. Ломоносовдун артынан Сумароков ар тшрдщц жанрлар үчүн классицисттик жоболордун так жана катуу иерархиялык бөлүнүшүн иштеп чыгат, андан көп өтпөй Державин пайда болот да классицизмдин стилдик жана жанрдык системасынын бүтүндөй таш-талканын чыгарып Пушкинге жол ачат.

Өзүнүн филологиялык эмгектеринде жана поэтикалык чыгармаларында Ломоносов адабий позициясын жетишээрлик так берет. Ломоносов поэзияда окумуштуу, ал эми өзүнүн илимий табылгаларын көпчүлүк учурда ыр формасында чагылдырган.

Ломоносовдун чыгармаларындагы ода жанры, Ода жанры антикалык поэзияда эле пайда болгон жана «песня» деген маанини берген. Оданы француз классицисттер ушул мааниде кабыл алышкан. Ал эми орус классицисттеринде ода жанры бир кыйла конкреттүү жана тар мааниге ээ болду. Анда ода бийик, баатырдык жанр, граждандык лирика, анын пафосу, бийик стили, чечендиги, жалпы мамлекеттик масштабдагы окуялуулугу мына ушундан келип чыгат. Лирикалык «мен» одада чексиз жалпылаштырылып: доордун ойлорун жана сезимдерин чагылдырат.

Оданын структурасында төмөндөгү учурлар милдеттүү түрдө болушу зарыл: поэтикалык ойду эркин өнүктүрүү: мындан көп темалуулук, бир ойдун экинчи ойго өтүп кете бериши, алардын ассоциациялоо принциптери боюнча байланышы, темалардын жана поэтикалык ойдун өнүктүрүлүшү келип чыккан. Жанрдын өзгөчөлүгү: белгилүү бир адамды мактоого арналышы. Ломоносовдун мактоолору

баарынан мурда публицистикалык максатта ишке ашырылат. Ата мекендин пайдасына карай иш-аракеттердин программасында. Ошондуктан ода акыл эске чакырган ой-жүгүртүүлөргө жана алдын ала айтууларга, тарыхый жана мифологиялык образдарга толтура. Алар жөн гана оданы кооздоп, бийик «штильдин» белгилерин көрсөтүп турбастан агартуучулук функцияны аткарышат, автор тарабынан одада берилген «программаны» публицистикалык идеяны ачуу үчүн «иштешет». Ошондой эле оданын структурасындагы дагы бир милдеттүү элементи, кандай тема болбосун автордун жаратылышка, музага карай көптөгөн кайрылууларынын берилиши.

Ошентип оданын оратордук мүнөзү анын композициялык өзгөчөлүгүн аныктайт. Ода үч бөлүктөн турат: «приступ» (темага киришүү), «ой толгоо» (үлгү образдардын жардамы менен теманы өнүктүрүү) жана корутунду, ар бир бөлүктүн курулуш жоболору бар.

Ода Ломоносовдун чыгармачылыгындагы негизги жанр. Эмне үчүн? Орус классицизми одадан эмес, Кантемирден, анын сатираларынан башталат, мунун өзү закон ченемдүүлүк: Петр I өлгөндөн кийин анын реформаларына реакциячыл мамиленин башталышы. Чет элдиктердин кысымы, орустун алдынкы адамдары тарабынан терс кабыл алынган жана бул көрүнүш Кантемирдин сатираларында чагылдырылган. Качан падышалык такка Петр I нин кызы Елизавета отурганда, элде, падыша кыз атасынын ишин улантат деген үмүт пайда болот. Ушул окуяга карата жазган одасында Ломоносов өкмөт тарабынан жасалышы керек болгон саясий жана маданий иш - чаралардын «програмасын» берген. Анын одалары падышаны кантип башкаруу керектигин «үйрөтүү», ал тургай «алдын ала сактантуу» иретинде жазылат.

Ломоносовдун одаларында агартуучулук, тынчтык идеялары, илимди өнүктүрүү, Россиянын күчүнүн чексиздиги чагылдырылган. Анын одалары граждандар өзүн-өзү андоонун, тарбиялоонун жана коомдук пикирлерди калыптандыруунун каражаты болуп калган.

Белинский орус адабиятынын тарыхынын башталышы катары белгилеген Ломоносовдун «Хотинди алууга карата» одасы 1739-жылы жаралган. Ломоносовдун поэтикалык стили ушул одадан аныкталат жана бүткүл чыгармачылыгында стили негизинен ушул бойдон калат. Автордун жеке табылгасы - десятистишие (он сап) классицистик ода үчүн салттуу куплет болуп калат.

Ушул жана башка салтанаттуу одаларында Ломоносов мужской уйкаш (басым акыры муунга түшөт) менен женский уйкашты (басым акыркыдан мурунку муунга түшөт) кезектештирип берүүнү адат кылат: төрт биринчи ыр кайчы уйкаш (абаб), андан соң эки сап катар уйкаш (сс) жана акыркы төрт сап алкак уйкаш (атаа) менен. Саптардын мындай конкреттүү курулушу чыгарманын ритмикалуулугун, келишимин арттырат, бул сапат уккулуктуу, төрт стопалуу ошол мезгил үчүн жаңы болгон ямба өлчөмү менен дагы күчөтүлөт. Оданын борбордук бөлүгү - Хотинди алуу үчүн болгон салгылаштын баяны жана ал жөнүндө акындын ой жүгүртүүсү. Согушту сүрөттөөдө Ломоносов патриоттук сезимдерди козгой ала турган учурларды алат.

Оданын мейкиндик - мезгилдик жактан уюштурулушу абдан кызыктуу: анда реалдуулук менен мифология, ошол мезгил менен тарых айкалыштырылып берилет. Поэтикалык хронология шарттуу түрдө. Анткени Хотин одасында 1739- жылдагы крепостту алуу учун салгылашка Дмитрий Донской (XIV) жана Иван Грозный (XVI) катышышат. Мындай шартуулуктан орустардын жеңилбестигине ишара кылган байыркы баатырдык повесттердин таасирин көрүшкө болот.

Байыркы орус адабиятынын салттык таасирин жаратылышты сүрөттөөлөрдөн да байкоого болот. Табият тирүү жаныбар катары берилет. Ал түрктөрдүн коркоктугун көрүп уялат, алардын эки жүздүүлүгүнө каарданат, орустардын нравалык артыкчылыгын баалап, аларга жардам берүүгө даяр катары берилет.

Ода орустун жергесине келген тынччылыкты даңктоо менен аяктайт. «1747-жылы Елизавета Петровнадын такта отурган күнүнө» одасы да тынчтыкты даңктоо менен башталып, тынчтыктын образы жаңы падыша аял менен ассоциацияланат.

Тынчтык- агартуу идеясынын ийгиликтерге жетиши үчүн негизги шарт. Елизавета атасынын ишин улантып Россияда илимдин өнүгүшүнө көмөктөшөт, ошондуктан оодада щч образ: бейкуттук, Елизавета, илим байланышта берилет. Илимдин пайдалуулугун баалоо - оодадагы негизги ой. Өзүнүн бүткүл өмүрүн илимге арнаган Ломоносов, бул одасында илим жөнүндөгү өзүнүн илимдин Россиянын гүлдөшүндөгү ролун, аны өнүктүрүүнүн зарылдыгын, илимге таланттуу жаштарды тартуу жөнүндөгү эң бир бийик ой - кыялдарын чагылдырган.

Бул ода жөнүндө окумуштуу А. В. Западов мындай деп жазган: «Кооз жана философиялуу бул ода Ломоносовдун чыгармаларынын эң мыктысы. Ал логикалык ынанымдуулугу, композициялык жактан эң туура курулгандыгы менен айырмаланып турат. Ал эми бийик риторикасы, чоң сүрөткердик дареметтин поэтикалык образдары менен айкалышып турат. Бул бышып жетилген Ломоносов: чыныгы атуулдук сезимге ээ, чын жүрөгүнөн күйгөн патриот, тажрыйбалуу чечен жана жаратылышты терең түшүнгөн изилдөөчү».

Ломоносовдун илимий - философиялык лирикалары. Илим - Ломоносовдун поэзиясында жөн гана тема болгон эмес. Анын чыгармаларында акын Ломоносовду окумуштуу Ломоносовдон бөлүп кароого болбойт: ал ырларында адам изилдеп жана багынта алатурган жаратылыштын ёлчөмсүз күчү жөнүндө айтат, б .а. акындын лирикаларында илим менен поэзия органикалуу биримдикте кёрүнөт. Бул анын ырларынын аталышынан эле байкалат: «Кудайдын кудурети жөнүндө кечки ой толгоо», «Кудайдын кудурети жөнүндө эртең мененки ой толгоо», «Айнектин пайдасы жёнүндө кат» ж.б.

«Эртең мененки ой толгоодо» Ломоносов күндө болуп жаткан буркан-шаркан процессти сүрөттөйт, ал эми илим болсо кийинчерээк Ломоносовдун бул гипотезаларынын туура экендигин далилдеди.

«Кечки ой толгоодо» түнкү пейзаждын таң калаарлык поэтикасы акын тарабынан эч кемитилбей ырга салынат. «Ой толгоолорун» Ломоносов одаларындай 10 сап эмес 6 саптан жазат. Эки «ой толгоо» тең илимий проблемалар эмес: аалам жана адам жёнүндө, кудай жана адам жёнүндө, адам чыгармачылыгынын нугу жана адам оюунун күчтүүлүгү жёнүндө философиялык ой-жүгүртүүлөр болгон. «Айнектин пайдасы жёнүндө катта» Ломоносовдун өзү ойлоп тапкан, мозаикага, идиш-аяк жасоого, искусство чыгармаларына жана башка адам муктаждыктарына жарай турган түстүү айнек жёнүндө баяндайт. Ыр менен илимий трактаттарды жазуу традициясы антикалык адабияттан башталат (бекеринен Ломоносов Лукреций Кардын «заттардын жаратылышы жёнүндө» поэмасынан үзүндүлөрдү келтирген эмес), Ломоносовду тиги же бул жаңы нерсени ачуунун өзү эле кызыктырган эмес, аны менен байланыштуу бардык нерселер: табылганы кайсы жерге кандай пайдалануу, адамдаргаалып келчү пайдасынан мурда зыяны жёнүндө көбүрөөк ойлонгон (Ломоносов шахталарда тез-тез адамдарды өлүмгө учураткан авариялар жёнүндө абдан кайгыруу менен жазган) жана ушул сапаты анын улуу гуманист экенин да далилдеп турат.

Ломоносовдун антиклерикалдык сатирасы «Сакалга гимн» (1756-1757) Акындын бул сатирасы ырдоого ылайыкталып жазылган жана дегеле анын поэзиясында «Сакал» наадандыктын символу катары берилген. Окумуштуу акын чиркөөнү, духовенствону илимге каршы чыккандыгы, окумуштууларды куугунтуктагандыгы үчүн жек кёргөн. Сөз болуп жаткан сатирасында планеталардын көптүгү жёнүндө тема ёнүктүрүлөт. Анткени, ааламдын чексиздиги, планеталардын көптүгү жёнүндөгү ойлор духовенствого эч качан жаккан эмес, ошондуктан анын мындай илимди куугунтуктоочу, ким алар менен макул болбосо аларды өрттөп жиберүүгө даяр «жрецтер» ал жакта да болсо керек деп келекелеген.

«Улуу Петр» поэмасы. Бул поэмасын жаратууга киришүү менен (1760-1761) Ломоносов Петрдун личностун жана анын ишмердүүлүгүн мактоо маселесин эле чечпестен, жаңы адабий жанр маселесин да чечет, т.а. тарыхый баатырдык поэма жаратат.

Поэманын эки биринчи ыры 1760 жана 1761-жылы жарык көрөт. Биринчи ыр Архангель жүрүшү, ал эми экинчиси орус аскерлеринин Шлиссельбургду курчоого алгандыгы жөнүндө болгон. Бирок автор поэмасын аягына чыгара алган эмес. Себеби, Ломоносов поэмасын классицистик ыкма менен жаза баштаган, Петр I нин индивидуалдык личностунун чыныгы жүзүн ачып берүүгө бул ыкманын таржоболору жол берген эмес, т.а. анын образын тарыхый фактылар менен көркөмдөөгө жол берген эмес. Автор болсо улуу замандашынын тарыхый портретин бергиси келген. Бирок бул мезгилде классицизмдин жоболорунан чыгып кетүүгө али эрте болучу, андан башкача ыкманы ал тургай Ломоносов да таба албаган.

Ломоносовдун трагедиялары. XIV кылымдагы орус тарыхына арналган «Тамара жана Селим» трагедиясын Ломоносов 1750-жылы жазып бүтүрөт. Багдад канзаадасы Селим кырым татарлардын шаары Кафуну камалоого алат, бул учурда кырым ханы Муметтин уулу Нарсим өзүнүн аскери менен орустарга согуш ачканы келген Мамайга жардамга кеткен болучу, анткени Мумет өзүнүн кызы Тамараны Мамайга аялдыкка бермек болуп убадалашкан. Мумет Селим менен өзүнүн уулун аскери менен Кафуга кайтармак болуп келишет. Бул учурда Селим Муметтин кызы Тамараны көрүп сүйүп калат, ага кыз да сүйүү менен жооп берет. Бул жөнүндө Мумет билип Мамайга берген сөзүн буза албай Селимдин сунушунан сылык түрдө баш тартат. Ошол учурда Кафуга Мамай келип, орустарды жеңип келдим деп тойдун эртелеп болушун талап кылат (анын жеңилгенин Кафудагылар биле электе үйлөнүп алмак болуп шашат). Тамара шаардан качып чыгат, бирок колго түшүп атасына кайтарылып берилет. Селим Мамай менен жеке-жеке салгылашууга чыгат, бирок татарлар оюндун эрежесин бузуп татар аскерлери ханына жардам берүүгө чыгышат. Ушул учурда Куликов талаасынан Мамайдын жеңилгени тууралуу кабарды алып келаткан Нарсим Селимге жардамдашып Мамайды өлтүрөт. Мумет Селим менен Тамарага ак батасын берет. Ошентип трагедиянын аягы кубанычтуу бүтөт. Автор Селимди адамдык эң сонун сапаттар менен шөкөттөйт. Бул трагедиясында Ломоносов классицизмдин негизги проблемасын өз алдынча чечет. Классицизмде адам үчүн мамлекеттин алдындагы парзы биринчи орунда. Адамдын бардык кызыкчылыктары ошол парызга баш ийиши керек. Ломоносовдо болсо адам акылынын кызыкчылыктары илим жана агартууга багытталат.

1750-1751 -жылдар аралыгында жазылган (Трагедия театрда бир да жолу коюлбайт) «Демофонт» трагедиясы менен Ломоносов орус драматургиясында биринчи болуп антикалык мурастарды чыгармачылык менен өздөштүрүүгө аракет жасайт. Окуя Сестеде Троя кыйрагандан кийин падышалык палаталарда өтөт. Сюжеттин негизи-афиналык падыша Тесейдин уулу, Трояга каршы согуштун катышуучусу Демофонт жөнүндөгү миф.

Демофонт жеңиштен кийин Афинага атасына жетүүгө ашыгат, бирок бороон аны Франциянын жээгине чыгарып салат жана бул жерден сүйүү окуясын башынан өткөрөт. Ломоносов мифти өзгөртүп колдонот: Франциялык каныша Филлида Демофонтту сүйүп калат. Демофонт болсо троялык падыша Приамдын кызы, падышанын Фракиядагы наместниги Полимнестордун колуктусу Илионго ашык болот. А Полимнестор Филлиданы сүйөт. Каармандардын сүйүү сезимдери саясат менен аралашып кетет. Филлида Демофонт өлкөсүнө алып кете турган флотту өрттөп жиберүүгө буйрук берет, Демофонт өлгөндөн кийин өзүн-өзү өлтүрөт.

Тема лирикалык жана эпикалык деңгээлдерде иштелет: эч жерде тынчтык жок, бардык жерде бардык адамдардын жашоосу жайсыз, ошондуктан каармандардын бардыгы өлүмгө кириптер болушат. Айрым окумуштуулар бул мифтик сюжет аркылуу Россиянын ички саясий абалы, так талаштан улам тынчы жок жашоосу көрсөтүлгөн, ошондуктан театрга да коюлган эмес деп эсептешет (А. В. Западов). Ломоносов тынчтыкты сүйгөн жана анын чыныгы баасын билген. Өлкөнүн гүлдөп өсүш үчүн эмгек, илим жана эл аралык тынчтыктын зарылдыгын айтып, орустар тарабынан жүргүзүлгөн баскынчылык согуштарды катуу сындаган. Ал зомбулуктун, ырайымсыздыктын, чыккынчылыктын бардык түрүн жек көргөн. В. А.

Бочкарев - жазуучу гуманист, агартуучу жогорку эки пьесасында тең өзүнүн эң сонун идеяларын айткан, өзүнүн тарыхтын философиясына карата түшүнүгүн чагылдырган - деп белгилеген.

Орус маданиятынын, илиминин жана адабиятынын тарыхындагы Ломоносовдун мааниси. М.В.Ломоносов-акын, прозаик, драматург, котормочу, адабият теоретиги, Россиянын жаңы мезгилдеги көркөм маданиятын негиздөөчүлөрдүн бири, энциклопедист-окумуштуу. Орус илим жана маданияттын ар бир областтына жаңы жол салууда, өзүнүн адабий реформатордук ишмердүүлүгүндө Ломоносов антикалык, жаңы европалык жана байыркы орус адабиятынын өнүгүү жолдорун жана тарыхый тагдырын кеңири билген мыкты билимине таянган. Бул ага орус ыр түзүлүшүнө жана адабий тилине реформа жүргүзүүгө шарт түзгөн. Анын «Риторикасы» узак жылдар бою адабияттын теориясы боюнча негизги окуу китеби болуп келген.

Табиятынан күчтүү элестетүүчү Ломоносов, акын жана өз мезгилиндеги илимди түзүүчү окумуштуу Ломоносов бирин-бири эң сонун гармонияда толуктап турушкан. Ломоносов -дүйнөлүк деңгээлдеги табият-таануучу - окумуштуу. Анын ачылыштары илимдин көп тармактарын байыткан жана өз мезгилиндеги илимден алдыда турган. Ал заттын курулушу жөнүндө атомдук-молекулалык түшүнүктү өнүктүргөн: материя жана кыймылдын сакталуу принциптерин формулага салган, физикалык химиянын негизине жол салган, атмосферадагы электр тогун жана оордук күчүн изилдеген, бир катар антикалык аспаптарды жасаган, Венера планетасындагы атмосфераны ачкан, Жердин курулушун сүрөттөп жазып чыккан, көптөгөн пай-далуу казылуучу кендердин жана минералдардын пайда болушун түшүндүргөн, мозаика искусствосун жандандырган. өзүнүн анча узак эмес өмүрүндө Ломоносовдун жасагандары алда канча көп. 19 жашында мектеп партасына отурган окуучуну 35 жылдан кийин, бүтүн дүйнө билген окумуштууну бүткүл эли кан жутуп, кайгырып акыркы сапарына узаткан. Анткени, орустар Улуу Окумуштууну, Акынды, Адамды жоготушкан болучу.

Орус классицистик адабиятынын көрүнүктүү өкүлү Александр Петрович Сумароков. Өмүр баяны. Александр Петрович Сумароков Петр I нин тушундагы аскер кызматчысынын үй-бүлөсүндө 1717-жылы ноябрь айында төрөлөт. Атасы Петр Панкратьевич эски дворяндардан болгон. Ал өзүнүн уулу Сашаны өз мезгилиндеги эң мыкты мугалим Иван Зейнинди жалдап үйдө окуткан.

1732-жылы Сумароков алдыңкы дворяндардын балдарын аскердик жана штаттык кызматтарга даярдай турган Россиядагы бирден бир жогорку окуу жайына тапшырат. Бул жерде («Рыцарская академия» деп аталган кургак жол шляхеттик окуу корпусу) билим жана тарбия үстүрттөн берилип, кооз манераларга, бийге, фехтованиеге көбүрөөк маани берилген. «Рыцардык академиянын» бардык окуучулары театр жана ыр жазуу менен алектенишкен.

Окуу жайда, досторунун жана окутуучулардын арасында китептер менен өткөргөн сегиз жылда Александрда идеалдуу ой-кыялдар, Ата мекенге пайдалуу уул болуу, алсыздарга жардам берип жамандык менен күрөшүү каалосун пайда кылат.

Александр Петрович Сумароков орус адабиятын европалык адабиятка кошууну өмүрдүк максатым деп эсептеген. Ал өзүнүн күчүн сынабаган классицисттик жанр жок. Театрдын өтө ынтызар сүйүүчүсү Сумароков XVIII кылымдагы орус сценасынын улуттук репертуарына негиз салган. Ал классицисттик драматургияда трагедия, комедия, опера сыяктуу негизги жанрларда биринчи улуттук үлгүлөрдү жараткан. Орус элегиясындагы, сатиралык ырлардагы жана орус тамсилдериндеги, сатираларындагы структуралык өзгөчөлүктөрдү да Сумароков иштеп чыккан. Ал орус адабиятына эклога, идиллия, эпиграмма жана станс жанрларын алып келүүдө акын катары да, окумуштуу катары да иштеп, жаңы салттарды жаратат. Сентименталдуу лирикалык ырлардын башталышына шылтоо болгон песня-романс жанры да Сумароковго таандык, ошондой эле ал кызыктуу прозалык чыгармалардын да автору болгон. Андан сырткары тубаса публицист-

журналист жана сынчы Сумароков Россияда биринчи жолу «Эмгекти сүйгөн аары» аттуу адабий журнал жаратат (1759). 1740-1760- жылдар арасында дворяндык адабияттын лидери Сумароковдун чыгармачыл кулачы мына ушундай кенен болгон. Ломоносов сыяктуу эле Сумароков дагы адабиятка коомдук пикир жаратуунун каражаты катары караган. Бирок ал социалдык-тарыхый процессти жылдыруучу күчтү баалоого келгенде сословиелик позицияда турган. Дворяндык катмардын идеологу катары ал дворяндарды ёздёрунүн бийик наамын жакшы иштерди жасоо менен актоого чакырган ырларды жазган. Анын көз карашы боюнча мамлекеттин күчү жана байлыгы анын ар бир мүчөсүнүн ёз милдетин так аткаргандыгына байланыштуу болгон.

Трагедиялары. 1740-жылдын акырынан тартып, 1770-жылга чейин Сумароков 9 трагедия жаратат. Ал трагедияларды үч топко бөлщп кароого болот. Биринчи топко: 1740-жылы жазылган «Хорев», 1748-жылкы «Гамлет», 1750-жылы жазылган «Синавжана Трувор»: булар орус адабиятынын топурагына алгач ёстүрүлгөн драматургиялык чыгармалар болуп эсептелет. Экинчи группага 1750-жылдары жазылган «Аристон», «Семира» аттуу трагедиялар таандык. Драматург 1758, 1768-жылдардын арасында дагы «Дилиза», «Мстислав» сыяктуу драмаларды жараткан. Бул чыгармалардагы өзгёчөлүк каармандардын кыймыл-аракетинин татаалдашып ишке ашырылганы болгон. Ал эми үчүнчү топко болсо 1768-жылы жазылган «Вышеслав» 1770-жылы жазылган «Дмитрий Самозванец» деген пьесалар кирет. Бул эки чыгарма тең Сумароковдун чыгармачылыгынын аяктоо этабына кирет.

Биринчи трагедиясында эле Сумароковдун трагикалык конфликттин маңызын жакшы түшүнёөрү байкалган. «Хоревде» окуя Хорев менен Оснельданын өз милдеттерин унутуп, бири-бирине умтулуусу менен түйүндөлёт. Хорев өз аскерлери менен сүйгөн кызынын атасына каршы чыгууга тийиш эле. Бири-бирин сүйгөн бул каармандарга дайыма сезимди же милдетти тандап алууга туура келет. Бул коллизияда динамикалуулук жок, Хорев өзүнүн милдетин аткарууну тандап алат, Оснельда болсо Хоревге болгон сүйүүсүн сактоо менен атасынан да баш тартпайт, бирок конфликттер ичтен тереңдетилип ачылбай, сырттан сыпатталып сүрёттёлёт. Мындай көрүнүш «Гамлет» де да кайталанат.

«Синав жана Трувордон» тартып милдет жана кумардын күрөшүн сюжет түзщүнүн булагы катары пайдалануудан баш тартат да, монархтын иш аракетин керсётүүгө өтөт. Бул чыгарманын борборунда монархтын ишмердүүлүгү сүрёттёлёт. Пьесанын сюжети абдан жөнөкөй: Бири-бирин сүйгөн Трувор менен Ильменге Новгороддун башкаруучусу Синав каршы турат. Анткени Ильмендин атасы Гастомысль Синавка Новгородду сактагандыгы үчүн кызын берүүгё убада кылган. Бирок Синавдын иниси Трувор да Ильменди сүйүп калат да ага каршы чыгат. Окуянын трагедиялуулугу юридикалык закондуулук менен адам табиятынын мыйзамы карама-каршы туруп калышында. Бийлик эсинен өз бактысын талашып чыккан жеке инсан трагедиялуу ёлүмгө дуушар болот. Бирок Синавдын образы андан да терең трагедиялуу, анткени, ал өзүнүн кумарына алдырып көптөгөн күнөөсүз адамдардын өлүмүнө себепкер болот. Автор окуяны динамикалуу ёнүктүрүү менен монарх да жоопкерчиликтен четте болбоого тийиш деген көз-карашты ынанымдуу берүүгё жетише алган.

Бийликтин зомбулугун сыңдоо Сумароковдун акыркы трагедиясы «Дмитрий Самозванецте» дагы күчётүлёт. Трагедиянын подтексти ошол кездеги Россиянын көптөгөн прогрессивдүү дворяндары сыяктуу эле Сумароков да оппозицияда турган Екатерина II ге багытталган. Чыгарманын өзёгүн закондуу падышанын тактысын Дмитрий Самозванец зордук менен тартып алган тарыхый окуя түзөт. Автор жалган падышанын ишаракеттери бир кезде (1762) ёлтүрүлгөн күйөөсүнүн ордуна отурган Екатерина II нин орустардын ёздёрун сүргүнгё айдап, жазалап өлкөгө чет өлкёлүктөрдү толтуруп салганына, бардык жерде кулдукуруу менен унчукпоону талап кылгандарына абдан окшош болуп жатканына т.а. бир кездеги тарых

кайталанып жатканына ишаара жасаган. Автор мында жеке ошол эки падышаны эмес жалпы эле бийликтеги зомбулукту, эч кандай закон менен ооздукталбаган жеке бийликти сынга алган. Адабияттагылар Сумароковдун Дмитрийи, Шекспирдин Ричард III нё мүнөздүш белгилер менен шөкөттөлгөн деп айтышкан. Ричарддын чечүүчү салгылашуу астында эртең мененки монологу окшош, бирок тирандын мүнөзүн жасоодо экөө таптакыр эки башка позицияда турушат. Шекспирдин Ричарды каардуу, бирок пьесанын жүрүшүндө ал көпкө чейин өзүн жашырып, өзү өлцмгө жумшап жаткан адамга дос катары көрүнгүсү келет. Муну менен Шекспир эки жүздүү деспоттун мүнөзүн ачат.

Сумароковдун Дмитрийи башынан эле ачык, деспоттук аракеттерин жашырбайт. Трагедиянын финалында жалган өкүмдардан ушул ашынган зордукчулук үчүн мыйзамдуу өч алынат. Мында да негизги максат, зордун түбү кор болот дегендей сабакты эске салуу болгон.

Сумароковдун трагедиялары адамдардын Ата мекенге болгон сүйүүсүн ойготту, коомдук жана мамлекеттик милдет деген түшүнүктү калыптандырды, алдыңкы агартуучулук моралдык нормаларды бекемдеди. Анын боярдык зомбулукка каршы багытталган чыгармалары жеке эле дворяндык эмес демократиялык чөйрөдө да популярдуу болгон. Сумароков орус адабиятында социалдык-саясий трагедиянын өнүгүшүнө негиз салды.

Комедиялары. Комедия жанрында Сумароков трагедиядагыдай атак-даңкка жетише алган жок. Анын комедияларына оригиналдуулук жетишкен эмес. Анын Мольердин үлгүсүндө жазылган комедияларына карикатуралуулук, а кээде ачыктан ачык памфлеттүшлүк т.а. реалдуу личностко асылуу («Тресотиниус» Тредиаковскийге породия иретинде жазылган) сыяктуу кемчиликтер мүнөздүү болгон. Негизинен эле орус адабиятынын кыртышында комедия жанрынын өнүп чыгышы өтө татаал процесс болгон. Бул жанрга жогорку жетишкен-диктерди Фонвизиндин «Бригадир» (1769), «Недоросль» (1783) аттуу комедиялары алып келген.

Ал эми Сумароков болсо комедияда эмес тамсил жанрында бир топ ийгиликтерди жасай алды. Анын тамсилдери көлөмү чакан болуп, адамдарды жакшылыкка чакырган мазмундан турган. Көбүнчөсү диалогформасында болгон. Ар кандай жаныбарлар, канаттууларга адамдагы түрдүү сапаттарды берип, алардагы терс сапаттарды ушундай аллегориялуу персонаждар менен ашкерелеген. Автордун көп сандаган тамсилдери (400 дөн ашуун) өз убагында өзгөчө кубулуш болгон. Тамсилге ылайык өлчөмдү орус адабиятында дал ушул Сумароков тапкан (оозеки речте ыктуу берилген эркин ыр). Бирок канчалык курч экенине карабастан Сумароков өз тамсилдеринде толук максаттуулукка, көркөм туунду катары бүтүндүккө жетише алган эмес. Тамсилдеринин көпчүлүк бөлүгү эскиздик деңгээлге гана жеткен. Бирок бул кемчиликтер Сумароковдун жасаган иштеринин маанисин төмөндөтө албайт. Орус сатиралык поэзиясында тамсилди негизги жанр катары эсептөөгө Сумароковдун тамсилдери негиз болгон.

Сумароковдун ишмердүшлүгүнүн тарыхый-адабий мааниси анын классицизмдин негизинде жаңы орус адабиятында негизги жанрларды иштеп чыкканында, И. Ф. Богданович, Я. Б. Княженин, В. И. Майков, Н. П. Николаев сыяктуу жаңы орус адабиятынын өнүгүүсүнө салымдарын кошкон окуучуларын тарбиялаганында болгон. Феофан Прокоповичтин артынан Сумароков XVIII кылымдагы орус адабиятында сатиралык багытты уланткан: сатиралык ырларга ал социалдык мазмун эле эмес, оппозициялык маани да берген. Орус адабиятында граждандык салттардын калыптануусунда да Сумароковдун ролу чоң. Ал Ломоносовдон айырмаланып жазуучу (мамлекеттин атынан эмес) коомдун атынан чыгып сүйлөш керек деп эсептеген.

Сумароков өзүнүн бүткүл чыгармачылык өмүрүндө салтанаттуу одалардын бир нечесин гана жазган. Елизавета Петровнадын, Екатерина II нин, келечектеги Павел I ге жана бөлгилүү айрым вельмождорго. Бирок алар чын дилден жазылган

эмес жана автор өзү «кошоматчылык» деп атаган бул одаларын. Сумароков жада калса одаларында да императорлорго каршы сын пикирлерин кыпчый кеткен. Мисалы, Павелге арнаган одасында анын энеси Екатерина II ни тиран катары сүрөттөп, Павелди энесиндей болбоого чакырган.

Сумароковдун коомдогу кемчиликтер менен күрүшү жакшы натыйжаларды бере алган эмес. Деспоттук күчөгөндөн күчөп крестьяндык толкундоолор менен согуштарга алып келгенде, акын дворяндык мамлекетте сословиелик гармонияга жетишүү үмүтүн биротоло жоготкон. Акыркы лирикаларында классицизмдин чегинен чыгып кеткен пессимисттик мотивдер күчөгөн.

Лирикалары. Сумароков адабий ишмердүүлүгүн одаларды жана сүйүү лирикаларын жазуу менен баштаган. Анын одаларына эч ким кенүл бөлбөгөнү менен сүйүү ырларын кадеттер жатка билишкен. Жана лирика жанрында жазууну автор бир топко чейин таштаган эмес.

Жогорку чөйрөдө сүйүү лирикалары Петрдун доорунан баштап модага айланган. Сумароков анын түрлөрүн көбөйттү. Сумароковдун сүйүү ырларынын көпчүлүгү песня, эклог, идиллия жана элегия жанрында жазылган. Бирок автор песня жанрында көбүрөөк ийгиликтерге жетишкен. Каармандардын сүйүүдөн тарткан азаптарын белгилүү деңгээлге чейин тереңдетип ача алган. Ошондой эле мында орус лирикасынын салтынын калыптанышына негиз болгон фольклордук поэтиканын да таасири тийген.

Сумароковдун бул песня, эклог, элегиялары XVII кылымдагы орус дворяндык маданиятынын калыптануу жолдорун аныктаган дворяндар чөйрөсүнүн суроо-талаптарына ылайык жаратылган. 1740-жылдардан баштап ал салтанаттуу жаңы диний одаларды Ломоносовдун үлгүсүндө жаза баштаган. Диний одалары да философиялык мотивде чыккан: адам өмүрүнүн кыскалыгы жөнүндө ой толгоо («На суету человека», «Ода на суету мира»), өлүм алдындагы коркунуч («Час смерти», «Плачу и рыдаю»), жалгыздыкка муңкануу («Проживу злодеев»). Негизи эле диний одалар Европа адабиятында болсун, орус адабиятында болсун таза түрүндөгү динчил ырлар болгон эмес. Аларда жалпы адамдык, нравалык-этикалык маселелер чечмеленген, ойчул личностун ички жан дүйнөсү ачылып берилген.

XVIII КЫЛЫМДЫН АКЫРКЫ ОН ЖЫЛДЫКТАРЫНДАГЫ ОРУС АДАБИЯТЫ

Екатерина II нин бийлигинин алгачкы учурундагы Россиянын ички саясаты. Маданият. Агартуу жана Искусство. Публицистика. Сатиранын гүлдөшү. Адабияттагы дыйкандар темасы. Н. И. Новиковдун сатиралык журналдары. Д. И. Фонвизиндин чыгармачылыгы. Г. И. Державин. Акындын өмүр жолу жана личносту. Анын поэзиясы жана драмалары. А. Н. Радишев. Анын өмүрү жана ишмердүүлүгү. Кичрөшүчү революционер катары эрдиги. «Петербургдан Москвага саякат» орустук революциялык пикирдин эң чоң эстелиги. Н. М. Карамзин. Анын прозаларындагы предромантикалык тенденциялар. Карамзиндин поэзиясындагы жанрдык жана көркөм бөтөнчөлүктөр. И. А. Крылов. өмүрү, чыгармачылыгы жөнүндө кыскача маалыматтар. «Духтар почтасы» XVIII кылымдын аягындагы эң мыкты сатиралык журнал. Крыловдун комедияларынан жана тамсилдеринен көрүнгөн автордун коомдук жана адабий позициясынын өзгөчөлүктөрү.

Екатерина II бийлей баштаган мезгилдеги Россиянын ички саясаты.

1762-жылы Екатерина II такка отурду. Анын бийлөө мезгили адабий процеске жандуу таасирин тийгизди. Адабияттын коомдук күчүн жакшы сезген падыша аял өзүнүн саясатын жүргүзүүгө адабиятты эң күчтүү курал катары пайдаланды. Ал Европага өзүн билимдүү башкаруучу катары таанытуу аракетинде түрдүү акцияларды биринин артынан экинчисин өткөрүп жатты. Мисалы 1767-жылы Екатерина II Францияда тыюу салынган Ж.Ф.Мармонтелдин «Велизарий» деген романын которууну уюштурат. Которууга өзү да катышып, котормосун епископ Тверский Гавриилге арнайт. Андан бир жыл мурда эле ал эркин экономикалык коом,

дыйкандарды крепостнойлук көз карандылыктан куткаруу маселеси боюнча эң жакшы сочинениеге конкурс уюштурган. Бул орус коомчулугунда эч кандай реалдуу нерсе жаратпагандыгы менен Екатеринанын либералдык саясатын эң сонун рекламалаган. Ал Дени Дидронун энциклопедиялык чейресүнөн адамдарды ар кандай шылтоолор менен Россияга бир канча жолу чакырат. Падыша аял Вальтер Скотт менен дайым кат алышып турат. Адабияттын ар кайсы жанрларында өзү да калем сынап көрөт. Албетте падышанын мындай активдүү аракеттери таасирин тийгизбей коймок эмес, т.а. орус Агартуусунун ишмери Н.И. Новиков менен Д.И.Фонвизиндин адабий-идеологиялык позициялары Екатерина II менен түз полемикаларда аныкталат.

Публицистика. Сатиранын гүлдөшү. Адабияттагы дыйкандар темасы. Н. И. Новиковдун сатиралык журналдары.1769-72-жылдары пайда болгон орустун сатиралары сапаттык жактан ашкерелөөчү чыгармалар жаңы баскычка көтөрүлдү. Тактап айтканда сатиралык ырлар прозалык сатирага орун бошотту. Екатерина II нин кезектеги амалы Россияда сатиралык журналдардын жана Новиков сыяктуу сатириктердин калыптанышына алып келди. Падыша аял өзү түздөн-түз жетекчиликке алуу менен «Всякая всячина» деген журнал ачат. Муну менен Екатерина II букараларынын акыл-эсин контролдоп турууну, жеңил-желпи нерселер менен насаат аркылуу өзүнүн ички саясатындагы чаташ маселелерди өзүнө ыңгайлуу жакка ыктатып түшүндүрүүнү, 1767-жылы түзүлүп, бирок ийгиликсиз аяктаган закон чыгаруу комиссиянын ишинин себептерин элге жымсалдап жет-кирүүнү максат кылган. Бул журналдарды ачуу менен бирге каалагандар ушундай типтеги журналдарды ачса жеңилдик болот деп жар салат. Натыйжада аты да, заты да «Всякая всячинага» окшогон журналдар жаандан кийинки козу карындай жайнап чыгат. Бирок падыша аялдын жогоркудай максатын ишке ашырууга катуу тоскоол пайда болот. Бул ошол эле Екатеринанын чакырыгына жооп катары пайда болгон дагы бир журнал «Трутенъ» жана анын ээси Новиков болот. Полемика мындан башталат. «Всякая всячинанын» май айында чыгарылган санында: адамдын жаратылышын андоо мүмкүнчүлүктөрү жөнүндө суроо коюлуп, ага карата Афиноген Перочинов дегендин жообу басылат. Ал жооп мындай болот: «биринчи, эч качан алсыздыкты кемчилик деп эсептөө, экинчи, бардык учурда адамга болгон сүйүүнү сактоо, үчүнчү, төрт тарабы шай адамды табам деп ойлобоо, төртүнчү, кудайдан жооштукту жана мээримдүүлүктү тилөө». Сатиранын функциясын мындай деп түшүнүү, коомдук кемчиликтерди такыр сыноого болбойт деген сөз эле жана мунун автору Екатерина II нин өзү болуучу. Журнал ушуну менен эле чектелбестен Перочиновдун катынын постскриптумун келтирет, анда мындай деп жазылган: «Мен эч ким алдын-ала түшүнбөгөн нерсени талкуулабасын жана эч ким бүт дүйнөнү жалгыз өзүм оңдоймун, деп ойлобосун» деген сунушту киргизмекмин эртең. Каттын автору Екатерина II нин өзү болгон күндө да мындай деп жазуу өтө эле ашыкча кеткендик эле. Ар кандай нерсе өз деңгээлинен өтүп кеткенде сөзсүз карама-каршылыкты пайда кылат жана бул жолу да өнүгүүнүн закон ченемдүүлүгү өз жолунан тайган жок. «Трутенъдин» 26-майда жарык көргөн санына журналдын ээсине (Новиковго) адрестеп Правдолюбов деген автордун каты жарыяланат: «көпчүлүк уяты жок адамдар кемчиликтин атын, ага адамды сүйүү деген сөздү кошумчалабай туруп, айтпоочу болду. Алардын оюнча адамдагы алсыздык адаттагы эле нерсе экен да адамды сүйүү менен жабылып турушу керек экен. Бирок, муну адамды сүйүү эмес, кемчиликти сүйүү деп атоо керек т.а. пара алып байып жаткан адам эмне үчүн адамды сүйүү дегенге жамынып кечирилиши керек. Арак ичүүдө адамдын алсыздыгына, кемчилигине кирет. Мен алсыздык менен кемчиликтин ортосундагы эч кандай айырманы көрө албай турам». Албетте, бул каттын автору Новиковдун өзү болгон жана Екатерина II биринчи жолу катуу каршылыкка дуушар болду. «Всякая всячинанын» 66-санына «Трутенъдин» өзүнөн кем эмес кескин жооп жарыяланат. Ошентип падыша аял менен Новиковдун ортосунда айыгышкан полемика башталат. Эгерде падыша аял жетектеген журнал Новиковго «ушакчы»

дегенден башка претензия кое албаса, Новиков ал журналдын ар бир санындагы толтура кемчиликтердин бетин ачып, журналды баш көтөргүс абалга чейин жеткирет. Бул жерде Новиков сатиранын мастери катары Фонвизиндин деңгээлине чейин көтөрүлөт. 1770-жылдын башында падышалык администрациянын кийлигишүүсү менен бул журнал жабылат.

Новиков «Трутеньде» калыптандырган сатиралык салттарын «Живописец» деген журнал ачып (1772-жылы) анда да улантат. Бирок бир топ сабак алып калган автор мында чындыкты түрдүү мотивде берүүгө машыгат.

Новиковдун акыркы журналы «Кошелокто» дворяндар арасында Пугачев башында турган крестьяндардын согушу (1773-1775) чагылдырылат. Новиков социалдык курч проблемаларды коюудан четтеп улуттук өз алдынчалыкка жетишүү идеясын биринчи планга коюп чыгат. Муну «Кошелоктун» бир санына басылган «Народное игрище» комедиясы аныктап турат. Негизги мазмун өз дыйкандары үчүн кам көргөн ак көңүл помещиктер жөнүндө. Комедия жөнөкөй элдик стилде жазылган, элдик макал-лакаптар менен шөкөттөлгөн.

Новиковдун интеллигенциянын калың катмары ичиндеги кадыр-баркы Екатерина II ни дайыма чочутуп келген, Франциядагы революциядан улам ого бетер корккон падыша аял мамлекетке каршы иштерди жүргүзөт деген шылтоо менен Новиковду Шлисsemбург крепостуна сүргүнгө айдатып жаны тынган. Сүргүндө Новиков Павел I такка отурганга чейин болот.

Келгенден кийин ишмердүүлүгүн мурункудай нукта уланта албай жүрүп 1818-жылы каза болот.

Адабият. Агартуу. Искусство. 1760-жылдардан тартып XVIII кылымдарда бардык адабий жанрлар бирдей өнүккөн жок. XVIII кылымдын биринчи жарымында поэзия өнүксө, экинчи жарымынан тарта проза алдынкы орунга чыкты, ал кол жазма жана печаттык түрүндө басылып чыкты. Кол жазма адабияты Петрга чейинки адабий салттарды улантты «Бийыктардын» жашоосу жөнүндөгү духовный повес-тер, түрдүү сатиралык жанрдагы чыгармалар көчүрүлүп, жазылып, которулуп таралып жатты.

XVIII кылымдын биринчи жарымына чейин прозага карата өтө салкын мамилени Ф. Прокоповичтин, Кантемирдин ж.б. орус классикалык адабиятын жаратуучулардын: адабият мамлекетке кызмат кылуу идеясын пропагандалашы, улуттук илим-билимге жеткирип, граждандарга чиркөөнүн дооматтарынан эркин болгон граждандын милдеттерин түшүндүрүүгө тийиш деген көз караштары менен гана түшүндүрүүгө болот. Россия өз мезгилинен артта калбаш үчүн Петрду мактоочулар Европалык типтеги жаны адабиятты жаратышты. Ошондуктан алар орто кылымдагы адабий традицияларга принципиалдуу каршы турушкан. Кантемир, Тредиаковский, Ломоносовдор «Вова Королевич», «Еруслан Лазаревич» ж.б.у.с. популярдуу беллетристиканы кескин сындашкан. Аларга курулай убакытты өлтүрүүчү каражат катары карашкан. Өзүнүн «Риторикасында» Ломоносов Россияда роман жанры кандайча өнүгүүгө тийиш экендигин аныктоого аракет кылат. Автор щщн романдын формасы экинчи пландагы маселе. Эң негизгиси романдын мазмуну адамдарга үлгү болуп аларды өз мамлекетин сүйүп, ага кызмат кылууга тарбиялоочу окуяларды камтыш керек. Ушундай чыгармалар катары Ломоносов: Д. Барклайдын «Аргенидасын», Ф.Фенелондун «Телемах», Апулейдин «Алтын эшек», Петрониянын «Сатирикунун» эсептейт. Ошентип Ломоносов, Сумароков, Тредиаковский каалаган багыттагы беллетристика өнүгүүгө бет алат. Философиялык саясий багыттагы адабият Ж. Террасондун, Ф. И. Мармонтелдин чыгармаларын которуу жана М.М.Херасковдун оригиналдуу чыгармалары аркылуу өнүгө баштайт. Бирок роман жанры жаңы теоретиктер каалагандай классицисттик да, барокколук да ыкмада эмес башкача жол менен өнүгүүгө бет алат. Бул багытты Сумараковдун окуучулары менен замандаштары пропогандалай башташты. А. Ф. Превонун көп томдуу, абдан белгилүү романы «Маркиз I нин окуялары», И. П. Елагиндин жана В. И. Лукиндин котормолору менен чыга баштайт. Ушул эле жылдары Скаррондун «Күлкүлүү романдар», А.Лесаждын «Жиль Блаздын жүрүштөрү» деген романы жарык көрөт.

Жеке адамдын тагдырларына арналган бул чыгармалар Европадагы жаңы багыттагы, бирок классиктердин дидактикалык эстетикасынан толук кол щзщп кете элек чыгармалар эле. Ал эмес Лесаж өзүнүн шылуундук романдарында бузулган адамдардын кантип жакшы жолго түшкөнүн көрсөтүүнү максат кылат, Кыскасын айтканда мурдагы адабияттын пайдалуулугун көздөгөн окутуучулардын шакирттери, чыгарма жеке эле пайдалуу болбостон туруктуу да болуш керек. Жалаң эле мораль окуй берщщ окуучуну ёзүнө тартпайт деген көз караш менен чыгышты. Ушул мезгилде билим жалаң дворяндардын гана привилегиясы болбостон, жалпы көпчүлүккё жайыла баштаган. Жогорку романда терең билим жок. Бирок ошого аракеттенген массага сунуш кылынган.

Басма түрүндөгү романтиканын пайда болушу адабияттын андан аркы ёнүгүүсүнө зор таасирин тийгизген.

Дмитрий Иванович Фонвизин. Д. И.Фонвизин адабий чыгармачылыгын немец жана француз чыгармаларын орус тилине которуу менен баштаган. Ал Вольтердин «Альзира» трагедиясын которуу менен адабий коомчулукка таланттуу жаш жазуучу катары таанылат. Белгилүү котормочу Елагиндин тегерегине топтолгон жаш драматургдардын катарына кабыл алынат. Бул кружокто чет элдик чыгармаларды орустун жашоо образына, менталитетине ыңгайлаштырып которуу теориясы калыптанып жаткан. Себеби буга чейин которулган чыгармалар орус адамы үчүн түшүнүксүз болуп келген.

Фонвизиндин оригинал чыгармаларынын ичинен эң көрүнүктүүлөрү «Недоросль», («Чалагайым») менен «Бригадир» болгон. «Бригадирде» орус дворянствосун наадан, патриоттук сезим дегенден такыр жок, нравалык жактан абдан бузулуп бүткөн катмар катары бетин ачат. Каармандардын бири-бирине карата өз пайдасын көздөгөн мамилесин автор чыныгы сүйүүгё карата пародия катары сүрөттөйт. Пьесанын башынан аягына чейин каармандардын биринин дагы кылык-жоругу акыл-эске сыя турган, нормалдуу этикага жатпай тургандыгы көрсөтщлөт.

«Бригадир» жанрдык ёзгөчёлүгү боюнча орус драматургиясындагы таптакыр жаңы көрүнүш. Фонвизин биринчи болуп «нравалардын комедиясын» жараткан.

Ошентип эл күткөн реформа болгон жок. Екатерина II Фонвизин шылдың кылган советниктер, бригадирлер сыяктууларга таянып иш жщргүзөөрүнё түшүнгөн билимдүү дворяндар Екатеринадан прогрессивдүү падышаны көргөн иллюзиядан арылышты да, ушундан баштап орус агартуучулары Екатерина II башында турган чексиз бийлик менен күрөшё башташты.

Фонвизиндин «Недоросль» («Чалагайым») (1782) Фонвизиндин чыгармачылыгындагы бийик чоку, орус адабиятындагы биринчи реалисттик драма, бүгүнкү күнгө чейин театрлардын репертуарынан түшпөгөн комедия. Гогольдун аныктамасы боюнча: бул «чыныгы коомдук комедия». Мында Фонвизин «орус коомундагы бардык оорулардын» түпкү себептерин аёосуз ачкан.

Пьесадагы негизги проблемалар: крепостнойлук укук, тарбия, мамлекеттик бийликтин формалары болгон.

Скотининдер менен Простаковдордун жатып ичердиги, наадандыгы, нравалык жактан кээри кеткендиги-помещиктердин крепостнойлордун үстүнөн болгон чексиз бийлигинин натыйжасы. Драматург окуя акчалуунун, күчтүүнүн гана күнү тууган орус кыштагында ётүп жатканын биздин эсибизге мүнёт сайын салып турат. Мисалы, Софья бай колукту экени билинер замат Простакованын ага карата мамилеси заматта таптакыр башкача болуп ёзгөрүп кетет. Эми Софья Простакованын инисине эле эмес, анын уулуна колукту болуусуна жан-дили менен макул.

Дворяндык класстын болуп көрбөгөндөй нравалык кризиси Про-стаковдордун үй-бүлөсү аркылуу берилет. Бул кубулуш айрыкча Простакова менен анын уулу Митрофандан көрщнөт. Митрофан бекер жеринен «Энесинин көчүрмөсү» деп мүнёздөлбөйт, айырмасы ал нравалык кризиске энесинен да тереңирээк батканы. Башканын баарына каардуу, ётө ырайымсыз бул помещик аял канткен менен уулун

сүйчү, ал эми Митрофан болсо энесин да жек көрөт. Адамдардын үстүнөн чексиз бийлик кылуу- Простакованын жашоосунун мааниси. Крестьяндар помещиктин астында таптакыр коргоосуз эле. Аларга 1767-жылы закон жүзүндө помещиктин үстүнөн арызданууга тыюу салынган. Кимде-ким арыздана турган болсо Сибирге сүргүнгө айдалаары эскертилген.

Элдин азап-шорунун жана дворяндардын нравалыкжактан бузулушунун негизги себеби катары помещиктердин чексиз бийлигин көрсөтүү Фонвизиндин жаңылыгы болгон жана бул «Чалагайымды», «Бригадирден» айырмалап турат. Митрофанушкаларга окшогондорго билимдин да, кызматтын да кереги жок: крепостной кулдардын эмгеги ага байпагы манат турмушту камсыздап турат.

Фонвизин крепостнойлук укукту алып салуу маселесин көтөргөн эмес. Мындай маселени Радищев алып чыккан. Бирок, «Чалагайымдын» автору жер ээлерине крестьяндар да алардын «өздөрүнө окшогон» эле адамдар экенин айтып, (адамдардын жаратылыштан бирдей жаралаары-агартуучулук идеясы) аларга адамдай мамиле жасалышын талап кылган.

Бирок талап кылуу эле аздык кылган, ошондуктан Фонвизин Правдиндин образын киргизет, ал өкмөттүн атынан дворян-крепостниктердин өзүн билемдигине тыюу салуу үчүн киргизилген каарман. Албетте, Правдин-Фонвизиндин каалоосу гана. Ал эми реалдуу Правдин ошол системада болушу мүмкүн эмес эле. Көз салууга өзүнүн крепостнойлорун өлтүргөн помещиктер гана алынган.

Мындан башка дагы акча акча помещиктерди канчалык ач кездүк менен өзүмчүлдүккө жеткиргени көрсөтүлөт комедияда. Алардын бири Простакованын уулуна айткан насааты: «Тапкан акчаңды эч ким менен бөлүшпө. Баарын өзүңө ал, Митрофанушка». Ошондой эле Простаковалар, Скотининдер аркылуу дворяндар чөйрөсүндөгү үй-бүлөлүк мамилелер да ачылат. Абийир, уят, туугандык - алар үчүн маанисин жоготкон түшүнүктөр. Залим аялы күйөөсүн толугу менен кул кылып алган. Бирок кайсы жерде урмат-сый жок болсо, ошол жерде адам жалгыздыкка кабылат, Простакованы дагы бул мыйзам ченемдүүлүк айланып өтпөйт, анын өзүнүн уулу Митрофанушкага болгон макулук сүйүүсү да мындан сактап кала албайт. Ал уулунун ден-соолугу жана келечекке материалдыкжактан камсыз болушу үчүн гана кам керген, байлыкка жетиши үчүн эмне керек болсо ошого гана үйрөткөн. Мындай сүйүү жана тарбия өзүнүн жемишин мыктап берет, баласы энесин ушунчалык жек көрөт. Жалгыз калган шордуу Простаковага Софья, Правдин, Стародумдардын баарынын боору ооруйт. Бирок, апасынын абалына өзүнүн «жан баласы, сүйүктүүсү» Митрофанушканын гана боору оорубайт.

Простаковдордун кызматчылары автордук чоң симпатия менен сүрөттөлөт. Кулдуктан майып болгон Еремийка жүрөгүндө адамдарга деген сүйүүсүн дале сактап калган, анын Простакованын адилетсиз жемесине төгүлгөн көз жашы көрүүчүлөрдү кайдыгер калтырбайт. Ата Мекенге жан-дили менен кызмат кылып жүрүп эс алууга чыккан солдат Цифиркин өзүнүн түздүгү, адам атын абийирдүүлүк менен алып жүрүүгө умтулгандыгы менен сыйлоого татыктуу.

Драматург бул комедиясына «олуттуужанрдын» белгилерин да киргизген. Ал Стародум, Правдин сыяктуу жакшы адамдардын образы. Ошондой эле традициялуу оң образдардын: сүйүшкөн жаштар Софья менен Милондун мүнөздөрүн бир кыйла татаалдаткан. Оң каармандарга Фонвизин өзүнүн ойлору менен сезимдерин айттырат. Мындай каармандар адамга милдетин сезүүнүн, Ата Мекенин сүйүүнүн, абийирдүүлүктүн адамдарды урматтоонун зарылдыгы жөнүндө, ал эми кошоматчылык жана митайымдык сапаттарга карата жашынан баштап жек көрүүнү тарбиялоо керектиги жөнүндө ой жүгүртүшөт. Мисалы, Стародум: «...Мен атак-даңктын деңгээлин адам өзүнүн Ата мекенине жасаган жакшы иштеринин санына жараша болот» деп эсептейм дейт. Стародум Екатеринанын монархиялык бийлигине оппозициялык маанайда. Өзүнүн аскерде кызмат этеп жүргөндө башынан өткөргөндөрүн айтуу менен коомдун кемчиликтеринин бетин ачат: чыныгы эр жүрөк офицерлерди аттап этшп, штабдан чыкпаган коркокторду сыйлашат: падыша

сарайында кошоматчылык менен ушакчылык ушунчалык ёнүккөндүгүн жана абийри жоктор гана падыша сарайынан сыйлык алганга жетишишет деп бекемдейт - Фонвизин өтө кашкөйлүк менен. Ордодогу адамдарды оңдоого болобу?-деген Правдиндин суроосуна Стародум «Досум! Айыкпаган ооруга чакырылган врач ёзүнө оору жугузгандан башка эч нерсе кыла албайт» - деп жооп берет. Коомдук кемчиликтерге каршы Фонвизин эмне кыла алышы мүмкүн? Ал адам жан-дүйнөсүндөгү жакшы башталмаларга ишенимди, кең-пейилдүүлүккө жана акылдуулукка карай тарбиялоону, абийирдүүлүктү, келечектен үмүт үзбөөнү жогору койгон. «Жүрөгүң болсо, жан-дүйнөң жакшы болсо, сен кайсы мезгилде болбосун, кай жерде болбогун - адамсың» - дейт Стародум Софьяга. Эгерде чыгармаларына жана Фонвизиндин өзүнүн ёмүрүнө кайрылсак, биз анын куугунтуктаганына, «жакшылар» сыртын салганына карабай падыша сарайына каршы туруунун, оппозицияда болуунун жолун тапкандыгын көрөбүз. Мындан да активдүүрөөк нерсени коомго сунуш кылууга Фонвизинде чынында мүмкүнчүлүк болгон эмес.

Н. В. Гоголь «Недоросльду» Грибоедовдун «Акылдан азабы» менен катар коюп, аларды чыныгы коомдук комедиялар деп атаган жана Фонвизиндин бул пьесасын Грибоедовдун комедиясынын жаралышына өбөлгө болгон деп эсептеген. Фонвизиндин драматургиялык чыгармаларында орус реализми калыптана баштаган. Анын новатордугу мына ушунда болгон.

Г. Р. Державин XVIII кылымдын 60-жылдарынын аягы 70-жылдардын башынан орус классицизми аяктоо этабына бут коет. XVIII кылымдагы орус акындарынын эң көрүнүктүүсү («бард») Гаврила Романович Державиндин чыгармачылыгы ушул мезгил менен тыгыз байланыштуу.

Г. Р. Державин 1743-жылы, 1(14) июлда Казанда жакырданган дворяндын үй-бүлөсүндө төрөлөт. Анын түпкү бабасы XV кылымда жашаган татар мырзасы Багрим деген адам болгон. Кээде державин ырларында өзүн «Мырза» деп атап кеткенинин түпкү себеби мына ушунда.

Державиндин атасы, Роман Николаевич аскер кызматында жүрүп 1754-жылы отставкага чыгат да андан кёп узабай каза болот. Ансыз да материалдык жактан өтө оор абалда калган, жетим-жесирдин кичинекей жеринин көп бөлүгүн кошуна помещиктер тартып алат. Жетимдер адилеттик издеп барбаган соту калбайт, бирок эч кандай натыйжага жетише алышпайт. Ошондогу энесинин тарткан азабы, кёргөн кордук кемсинтүүлөрү болочок акындын жүрөгүнө терең из калтырган. Кийин жетим-жесирге кысым кёрсөтүлгөн жерде ал эч качан кайдыгер кала алган эмес.

Үй-бүлө ушундай акыбалда турганда экинчи экзамен (смотри) жакындап калат (дворяндардын балдары службага тапшыраар астында этаптуу экзамен тапшыруучу). Энеси акыркы тыйынына математика мугалимин жалдап уулдарын ушул «Смотрго» даярдайт. Экзаменден ийгиликтүү өтүшкөн бир тууган Державиндер 1759-жылдан тарта Москва университетинин филиалы катары ачылган гимназиядан окуй башташат. 1760-жылы Державинге геометриядан жакшы ийгиликтерге жетишкендиги үчүн инженердик корпуска кабыл алынганын жарыялашат. Бирок ушул жерден да эмнегедир Державиндин тагдыры кыйынына тартып кетет. Казань гимназиясынын куратору Элизабета Петровнадын фаворити Иван Иванович Шувалов гимназистердин кагаздарын чаташтырып алгандыгынын натыйжасында Державин инженердик корпуска эмес, Преображенский полкуна солдаттыка жазылып калат. (Бул окуя 1762-жылы болот). Ал албетте инженердик корпуска которулууга акысы бар эле, бирок бул үчүн акча, тааныш керек болуучу, ошентип Державинге солдат катары полкко кызмат ётөөдөн башка арга калбайт.

Державинге бул кызмат эки жактан: физикалык жана моралдык, психологиялык жактан (анын чоң зыяны болгон жабылыштык жаш жигитти абдан жабырканткан) өтө оор тийген. Бирок ал басылып калбай демейдеги тырышчаакгыгынан жанбай кызматын так аткарат. Анын мындай жөндөмдүүлүгүн начальниктер байкаган менен көңүлгө алышкан эмес, анткени ал үчүн ортого түшкөн адам жок эле, экинчи жактан анын бир сатиралык ыры полктун катчысына

катуу тийет жана он жыл бою Державинди бир орунда кармап, чин боюнча алдыга жылдырган эмес. Ошентип ал офицердикке он жылдан кийин гана полктун катчысы алмашкандан соң жетишет. Офицер Державин Пугачевдун көтөрүлүшүн басууга жөнөтүлгөн аскердин командачысы А. И. Бибиковдун тапшырмасын орундатат. Көтөрүлүшчүлөрдү тынчтандыруу менен Державин көтөрүлүштүн себептери «элчи талап-тоноо», «ашыкча алдым-жуттумдук элдин айласын кетиргендик» болгондугун далилдеген.

Пугачевдун көтөрүлүшү басылгандан кийин басууга катышкандардын баарын Екатерина II марттык менен сыйлайт, бирок Державинди сыйлык дагы айланып өтөт. Анын жазган арыздарына эч жерден жооп болбойт. Материалдык абалы кичинден – кичинеге оордоп, карызга баткандан бата берет. Мындай абал өтө узакка созулат – деп жазат В. Ф. Ходасевич, акыры 15 жыл гвардияда кызмат кылган Державинди аскер ишине жөндөмсүз деп таап статистикалык кызматка өткөзүшөт. Ал коллеждик кеңешчи деген чин (ранга боюнча 6- класс), Белоруссиядан кичинекей имение жана 300 жан алат. Бул окуя 1777 - жылы февралда болсо, жарым жылдан соң араң Сенаттан кызмат алат. Бул мезгилде ал бир канча жарыяланган ырлардын автору болуп акын катары анча-мынча таанылып калган эле.

Өзүнүн алгачкы ырларын 1770-жылы өрттөп жиберет. 1776-жылы жарык көргөн ыр жыйнагы эч ким тарабынан байкалбай кала берет. Ошентип анын чыныгы чыгармачылык жаңычылдыгы, өз замандаштарынан «өзгөчө жолу» предромантикалык позициясы 1879-жылдан башталган Державин «үлгүлөрдү туроо» теориясынан баш тартып эргүүнүн романтикалык концепциясын поэтикалык чыгармачылыктын булагы катары өнүктүрөт.

Анын поэзиясында дүйнөнү таптакыр жаңыча көрүү, инсанды жаңыча түшүнүү, этикалык проблемаларга, жеке адамдык жана коомдук моралдык маселелерге көңүл буруу бар. Жеке адамдын жеке турмушун, анын жашыруун дүйнөсүн сүрөттөй бүтүндөй поэтикалык системанын алмашуусуна алып келген: Державин классицистик жанрларды талкалаган, образдуулукту өзгөрткөн, ар кандай нормалардан (классицистик жана сентименталисттик), ар кандай жоболордон баарынан баш тартып эркин чыгармачылыкка келген. Анын ырларында каарман автордун личностун чагылдырып, автордун образын берип турган. Анын поэзиясына аралаш стилдүүлүк, ыр түзүү жаатындагы эксперименттер (ийгиликтешүү), улуттук мазмун жана улуттук форма проблемаларына болгон кызыгуу мүнөздүү. Ошентип Державин акырындык менен буга чейин Россияда боло элек акын катары калыптанат.

XVIII кылымдын акыркы үч он жылдыгында өлкөнүн ичинде таптык мамилелер күчөп кетет. Эл агартуу жана илим интенсивдүү өнүгө баштайт. Төмөнкү катмар тарыхты жалаң эле «кудайлар менен падышалар» эмес эл да жасай тургандыгын туюшат. Жазуучулар жөнөкөй адамдын турмушуна кызыгып, ага көбүрөөк көңүл бура башташат. Одалардын сюжети чыныгы турмуштун конкреттүү картинасына чейин «төмөн түшөт», адабий чыгармаларда башкы каарман катары падышалар менен аскер башчыларына болгон кызыгуу басаңдайт. Жаңы проблема-адам проблемасы пайда болот. Коомдук милдет маселелери көбүнчө моралдык, нравалык маселелер катары ачылып берилет. Ушунун өзү чыгармаларды кайрадан түзүп чыгуу зарылдыгын пайда кылат. Адабият менен искусстводо жаңы реалисттик стилдин өнүгүп баратканы байкалат.

Державин жаңылануу керек экендигин баарынан мурда сезет. Бийик граждандык тематикадан кол үзбөй туруп эле ал күндөлүк, конкреттүү турмушту сүрөттөөгө, андан да турмуштагы терс көрүнүштөрдү көбүрөөк берүүгө умтула баштайт. Ал өзүнүн одаларында улуулукту даңктоочу катары да, сатирик катары да көрүнөт. Державиндин поэзиядагы мындай өзгөчө жолу орус адабиятынын андан ары өнүгүү жолун аныктайт.

Державиндин Фелица жөнүндөгү лирикалык ырлар циклы.

Турмушту сүрөттөөнүн жаңы, кеңири планы акындын «Фелица» одасында (1782-ж) таасын көрүндү.

Фелица деп (бактылуу) Державин өзүнүн бир катар одаларында Екатерина II ни атаган. Ага арнаган ырлар цикли «Фелица» (1782), «Фелицага ыраазылык» (1783), «Мурзанын көрүнүшү» (1783-1784), «Фелицанын сүрөтчү» (1789) деп аталган бир нече одалардан турат. Булардын ичинен эң бир күчтүү, жаркын чыккан ода деп «Фелицаны» атоого болот.

Кыргыз-казак ханышасы Фелицанын образы аркылуу Державин императрица Екатерина Пни акылман, айкөл, ишмер башкаруучу катары көрсөтөт. Бир сөз менен айтканда биздин көз алдыбызга Ломоносовдун одалары аркылуу белгилүү «билимдүү монархинянын» идеалдуу образы келет. Одадан ошондой эле типтүү классицисттик чыгармаларга мүнөздүү белгилерди да табууга болот. Мисалы, оданын 10 саптуу куплеттерге бөлүнүшү, окуялардын өтө жыш берилиши, абстрактуулугу, акылга гана таянуучулугу ж.б. сапаттары.

Ушулардын баарына карабай «Фелица» таптакыр жаңы чыгарма, анын жаңылыгы көркөм сүрөттөө ыкмаларынан эле көрүнбөйт. «Акылман» ханышанын образы адаттан тыш сүрөттөлөт. Эгерде Ломоносовдо таажылуу башкаруучулар көбүнчөсү кудайга теңелип шарттуу-гиперболалык манерада сүрөттөлсө, Державинде Фелица кадимки эле пенде катары берилет.

Албетте, Державин адегенде Екатеринаны чындап эле илимге, поэзияга жакын, элдин караңгылыктан арылышын, анын чыгармачылыгын көздөгөн падыша деп кабыл алган. Көркөм чыгарма катары баалаганда Фелицанын образында эч кандай ашык-кеми жок кадимки реалдуу адамдын портрети берилет. «Идеалдуу монархтын» образы конкреттүү индивидуалдаштырылат. Тактап айтканда Державин классицисттик тар рамкадан чыгып, кадимки адамдын ишенимдүү портретин түзүүгө жетишет.

Реализмди кездөй дагы бир чечкиндүү кадамды, акын чыгыш князынын сатиралык портретин берүүдө жасайт. Классицисттик поэтиканын нормативдери одада кемчиликтердин берилишине жол берген эмес. Державин мындай жанрдык чектөөлөрдөн ээн-эркин аттап өтөт. Одадагы «Мурзанын» образынан ошол мезгилдеги окурмандар Екатеринаны курчаган Потемкин, Орлов, Нарышкин, Вяземскийлерди даана таанышкан.

Акын ханышаны мактоону максат кылганбы же Петербургдук жогорку даражалуу адамдарды сыноонубу айырмалоо кыйыныраак. Ал эми көркөм чыгарма катары алганда экинчи план (вельмождорду сыноо) көбүрөөк таасирлүү. Ошентип ода мактоо ырынан ашкерелөөчү сатирага айланат. Акындын жаңылыгы мына ушунда болгон.

Державин оданы сатира менен бириктирип эле тим болбой, классицизмдин башка жоболорун да четке кагат. Ал муундарды жөнөкөйлөштүрүп жандуу сүйлөшмө кепти, интонацияны, иронияны киргизет. Столдун үстүндөгү кадимки тирүү адамдар жеп жүргөн тамактардын аттары аталат. Орус поэзиясында буга чейин материалдуу дүйнө мынчалык конкреттүү сүрөттөлө элек болучу. Державиндин лирикалары ушул мааниден алганда классицизмден реализмге өтүүдөгү өткөөл звено болуп эсептелет. Реализм Державиндин чыгармаларынын сатиралык линиясында айрыкча көрүнгөн.

Акын жердин «теңирлериндей» көрүнгөн ошол кездеги жогорку чиндеги чиновниктерди ашынган өткүрлүк менен аёсуз ашкерелеген «Бийлик ээлерине жана судьяларга» (1780-1787), «Вельмождорго» (1794), «Храповицкийге» (1797) аттуу бир канча одаларды жаратат.

Державиндин сатирага кайрылышына андан мурунку акындар өбөлгө түзүп кетишкен. Ошого карабастан көптөгөн изилдөөчүлөр орус граждандык поэзиясынын баштоочусу деп Державинди эсептешет. Чындыгында эле Кантемирдин сатиралары күндөлүк кемчиликтерге жана агартууну жактабагандарга каршы болсо, Ломоносов чиркөө кызматкерлерин гана ашкерелеген, ал эми Сумароковдун сыны жогорку

көркөмдүүлүктө берилген эмес. Державин гана «жогорку» бийлик өкүлдөрүн сыноого конкреттүү саясий акцент бере алды, анын поэзиясында айтылган ойлор орус коомунун радикалдуу бөлүгүнүн маанайына дал келген.

Державиндин жашоосунун маңыз-мазмуну чындыкта болгон жана ал ушул өзүнүн натурасына эч качан каршы бара алган эмес. Ошондуктан эки жактан тең пландалган Екатерина менен мамиле болбой калат, ал экөө эки башка нерсени кааларын биринчи жолугушууда эле түшүнүшөт. Ошондуктан акын өзүнө ишенген чоң посттордун бирине да көпкө тура алган эмес. **Ал дайыма адамдардан эргүүгө шыкак берчү айкөлдүк сапаттардын булагын издеп, бирок аны эч кимден таба албай кыйналган.**

Державин менен -деп жазган Белинский, - поэзия алдыга көздөй улуу кадам жасады. Ал орус поэзиясына граждандык-ашкерелөөчү сапатты алып келди, адабиятты реализмге көздөй багыттады, турмуштун өзүн сүрөттөгөн көркөм туундулардын үлгүсүн берди, поэзияга орустун улуттук колоритин берүү менен аны элдүүлүк менен байытты. Ошондой эле Державиндин поэзиясы А. С. Пушкиндин акын катары калыптанышына жана өнүгүшүнө өзгөчө мааниге ээ болгон. Державин орус адабиятынын тарыхына **жаратылыштын сулуулугу менен адам акылынын улуулугун даңктаган** акын катары кирди.

XVIII кылымдын аягында Россиядагы саясий абал. XVIII кылымдын аягындагы он жылдыкта улуттук маданиятта мурдатадан калыптанып калган традицияларды кайрадан аңдоо процесси активдүү жүрө баштайт. Баарынан мурда Сумароков орус адабиятына алып өткөн классицизмдин теориялык постулаттарына, жанрдык иерархияга өз алдынча переориентация жасоо башталат. Тактап айтканда 1770-жылдардын акыры 80-жылдардын башында комикалык опера жанрына кызыгуу артат. Бул жанр кайсы бир мезгилге чейин курч адабий полемикалардын предмети болуп калуу менен салттуу ода менен трагедия өздөрүнүн бир топ артыкчылыктарын жоготот, Державин оданын структуралык канонун бузуп аны медитативдик лирикалык станска окшогон башка бир түргө айлантип жиберет. Ал «Огаровду курчоо мезгилиндеги кщз», «Орус кыздары», «Снегирь» сыяктуу мурдагы традициялуу жанрдын бирине да жатпаган ырларды жазат. Ал эми ода жанрында жазган ырлары оданын салттарын түп-тамырынан бери деформацияга учуратат. Андан кеп өтпөй И. И. Дмитриев өзүнүн «Чужой толк» деген сатирасы менен эскирген ода жанрынын жок болушуна акыркы өкүмдү чыгарат. Улуттук драматургияда коомдук сатиралык комедия жабылык болуп кирди жана бул традицияга өзүнүн «Недоросл» аттуу комедиясы менен (1781) Фонвизин негиз салды.

Жабылыктын желаргысы эпикалык жанрда да согуп, Богдановичтин «Душенька» атуу поэмасы бул жабылыкты баштоочу болуп калды. Поэма 1783-жылы жарык көрдү. «Эркин ырга салынган байыркы повесть» деп аныктама берилген поэманын жанрына ошол биринчи чыгышында. Албетте классицизм багыты ушунун менен эле жокко чыгарылган эмес, бирок орус авторлору өздөрүнүн улуттук традицияларынын маанисин жапырт андай башташты. Бул аңдоо орус элдик поэзиясынын бай казынасына адамдардын активдүү кайрылышына алып келет. 1790-жылы Карамзин «Илья Муромец» аттуу баатырдык поэмасын жаратат, мында автор улуттук салттарга таянууга аракет жасаганы биринчи саптардан эле көрүнөт.

«Биз гректер да, римдиктер да эмеспиз,
Алардын байыркы жомоктору биз үчүн эмес.
Бизге ыраматылык чоң энелерибиз айтып берген
Өзүбүздүн жомоктор керек
Ошолордун бирөөнү мен азыр
Ошондой кылып айтып берсем»-дейт.

Фольклордук стилге таандык эпитеттер, метафоралык окшоштуруулар жана фразеологизмдер өтө жыш колдонулуп жазыла баштаган поэма аягына чыкпай калат.

Бирок Карамзиндин мындай аракети орус адабиятында жалгыз эмес болучу. Ушул эле убакта Н. А. Львов да лирикалык песня үлгүсүнө салып ушундай ырларды жазууга аракеттенип жаткан. Элдик фольклорго карата мындай активдүү аракетти шарттаган бир канча себептер болгон эле: биринчи Европада ушундай традиция жайыла баштаганы, экинчи 1770-80-жылдары жарым фольклордук чыгармалар менен орус элинин макал-лакаптар, песенниктер жыйнактарынын көп-көп басылып жатышы болгон. 1790-жылы «Игордун кошууну жөнүндө сөздүң» ачылышы жана составында 60 тан ашык фольклордук чыгармалар камтылган, Кирилл Даниловдун жыйнагынын жарык көрүшү бул кызыгууну ого бетер арттырат.

Ошол кезде адабий коомчулук «орустун улуттук мүнөзү кандай?» деген суроонун тегерегинде полемика жүргүзүп, ага Фонвизин жана Екатерина II лер активдүү катышышат. Экөөнүн ортосундагы талаш адабий темага айланып бул теманы Я. В. Княжнин «Рослав» жана «Вадим Новгородский» деген трагедиясында иштеп чыгат. П. Н. Плавильщиковдун «Нечто о врожденном свойстве душ Российских» («Орус жан дүйнөсүнө тубаса таандык касиет жөнүндө») деген макаласы да ушул темага арналат. Бул макала менен 1793-жылы «Зритель» журналынын биринчи саны ачылат. Бул тема Н. М. Карамзиндин алгачкы «Наталья бояр кызы» аттуу чыгармасында да каралат. Бул тема авторлоруна жараша ар кандай деңгээлде каралып жатканы менен адабияттагы борбордук идея болгон мамлекеттүүлүк идеясына тиешеси бар маселелер эле. 1789-жылы Улуу француздук буржуазиялык революция Россиянын коомдук-идеялогиялык турмушун өзгөртүшүгө алып келген негизги фактор болуп калды. Орустардын бул окуяга карата коомдук пикири окуялардын өнүгүшүнө жараша өйдө-ылдый өзгөрүп турган. Адегенде тилектеш мамиледе болгон орус дворяндарынын мамилесинин кульминациялык чекити король Людовик XVI нын улуттук жыйын иштеп чыккан конституцияга кол коюшу болгон. Бирок, окуянын андан ары өөрчүшү: монархиянын кулашы, республика деп жарыяланышы, якобиндик диктатуранын орношу жана 1793- жылы куралдуу жазалоо көпчүлүктү дүрбөлөнгө түшүрөт. Революцияга кызыгуу коркунучу эми көңүл чөгүү менен алмашылат. Ушул моменттен баштап Екатерина II орустун агартуучу ойчулдарын жазалоо акцияларын баштайт. Падышачылыктын алгачкы жылдарында жөн эле кабыл алчу чыгармалар эми анын кыжырын келтире баштайт. Я. Б. Княжниндин «Вадим Новгородский» аттуу трагедиясын тартып алууга жана өрттөөгө указ чыгарат. Радищевдин «Петербургдан Москвага чейинки саякаты» француздук жугуштуу даргты таратууда деп каарданат. Ошентип Екатерина Пнин билимдүү монархия болуп көрүнгүсү келген мезгили бүтүп, коомчулуктун астында чыныгы жүзү акырына чейин ачылат. Екатерина II нин башкаруусунун акыркы жылдарындагы реакциячыл тенденциялар Павел I нин саясатында да уланат. Павел I Радищев менен Новиковду сүргүндөн бошотот, бирок алардын мурункудай активдүү иштешине тыюу салат. Орустардын аң-сезиминен француз революциясына байланыштуу нерселердин баарын чыгарып салуу аракетиңде көптөгөн иш-чараларды жасайт. Францияда модага айланган «Конституция», «граждан», «эркиндик», «республика», «Ата мекен» деген сөздөрдү колдонууга тыюу салган указдарды чыгарат. XVIII кылымдын башында Павел I нин чоң атасы жасаган эрдиктерди эч ким жасабагандай эле XVIII кылымдын аягында Павел I нин өзүндөй эч ким тарыхтын өнүгүү закон ченемдүүлүгүнө зомбулук кылган эмес деп жазган В.О. Ключевский.

Александр Николаевич Радищев - «Эч кандай бийлиги, эч кандай таянычы жок жалгыз ёзш коомдук тиңишкё, чексиз бийликке, Екатеринанын ёзшнё каршы чыккан адам » деген А.С.Пушкин Н.А.Радищев эркиндигинин жана трагедиясынын маанисин ачып.А. Н. Радищев биринчи орус раволуционер, XVIII кылымдагы ири жазуучу жана ойчул. Ал XVIII кылымдагы орус адабиятынын прогрессивдүү тенденцияларын улантуу менен катар анын ёншгшщсщндёгш жаңы этапты баштайт. Анын 1790- жылы жазган «Петербургдан Москвага саякат» деген китебинде чексиз бийликтин жок болорун тайманбай айтып чыккандан баштап, орус адабияты

революциялык күрөш жолуна чыгат. Бекеринен В. И. Ленин орус боштондукка чыгаруу кыймылынын башында Радищев турат деген эмес.

Бай помещиктин үй-бүлөсүндө туулган Саша адегенде үйдө билим алып, анан гимназиядан окуп, андан соң жогорку билим алуу үчүн Ломоносов уюштурган Москва университетине тапшырат. Радищевдин патриоттук ишенимдеринин калыптанышына Ломоносовдун эмгектери негиз болот. Андан кийин окуусун улантуу үчүн 1766-жылы Лейпциг университетине жөнөтүлүп, ушул жылдар Радищевдин личность катары калыптанышына чоң роль ойнойт. Ушул жерден ал XVIII кылымдын ири философтору жана тарыхчылары: Руссо, Мабли, Рейнал, Гольбах, Вольтер, Монтескье, Гельвецийдин эмгектери менен таанышат. Радищевде материалисттик, агартуучу кез караш калыптанат. Ал мамлекеттик бийликтин деспоттугун кабыл алуудан баш тартат.

1773-жылы француз тарыхчысы Маблинин «Ата мекендик тарых жөнүндө ой толгоо» деген китебин которуп жатып, андагы «DESPOTISTE» деген сөздү бул «чексиз бийлик же андан да ашып түшкөн адамдын табиятына каршы эң бир жаман абал» деген тишшичүк берген. Эл менен бийликтин ортосундагы өз ара аракетти тишшүнүнүн жаңы кадамын «Тобольскилик досума кат» аттуу очеркинде көрсөтөт. Анда адегенде Петербургда Петр I ге тургузулган эстеликтин ачылыш аземин сүрөттөп жазат. Андан кийин Петр I ге тарыхый личность катары баа берет. Петр өзүнүн жасагандарына дагы «адамдын жеке эркиндигин» бекитип кеткенде гана ал телегейи тегиз личность болмок деп эсептеген Радищев. Радищевге чейин агартуучулардын эч кимиси Петрдун сапатын «эл эркиндигин» уюштуруу менен байланыштырышкан эмес. Радищев үчүн болсо кандай ишмер болсо да анын сапатын баалоодо биринчи критерий элди эркиндикке чыгаруу үчүн эмне жасады деген суроого берүүлүчү жоопто болгон. Бирок Радищев аңкоо кыялкеч эмес эле, ал бийликте отургандардын эч кимиси, эч кандай привилегиясын өз эрки менен бере койбосун жакшы түшүнгөн. Ошондуктан ал деспоттук режимди күч менен аңтарып салууга элдин укугу бар деген жыйынтыка келет.

Радищевдин «саякаты» дароо эле жаралып калган эмес, ал 1780-89-жылдар аралыгында жазылып бүтөт. Бастырып чыгарууга уруксат алгандан кийин автор өзүнүн менчик басмаканасынан чыгарып жатып цензурага керсөтпөгөн эпизоддорду, щзүндүлөрдү кошуп жиберет. (Ошентип «кулдуктун душманы цензурадан кутулган» деп белгилеген муну А. С. Пушкин). Ошентип 650 экземпляр китеп чыгарып Радищев өзү тарката баштайт. 25 даанасын Зотов деген соодагерге жеткирет. Жетөөнү Державин баш болгон тааныштарына жөнөтөт. Бирок көп өтпөй эле таратууну токтотууга туура келет. Анткени автору жок, мурдагы китептерге дегеле окшобогон китеп таратылып жаткандыгы падыша сарайындагыларга жетет. Радищев бүт китептерди өрттөөгө аргасыз болот. Бирок өзүнүн автор экенин жашырып кала албайт. Ага 1790-жылы өлүмгө өкүм чыгарылып, кийин алгачкы жаза жумшартылып Сибирге сүргүнгө жөнөтүлөт. Екатерина II өлгөндөн кийин 1796-жылы сүргүн Калужский губерниясына поселениеге алмаштырылат. 1801-жылы Александр I нин тушунда Петербургда келүүгө уруксат алат. Эл кезүнө закондорду чыгаруучу комиссияга жумушка орношот. Ал дагы сүргүнгө айдайбыз деп корку-туу-үркүтүүлөргө протест катары 1802-жылы ууланып өлөт.

Радищевдин «Петербургдан Москвага саякаты» сырткы композициялык түзүлүшү боюнча традициялуу: анда саякатчынын жолдо көргөн-билгендери сүрөттөлөт. Китеп ар бир жолдогу станциялардын атынан аталган 25 главадан турат. Мындай ыкма ошол кездеги сентименталист жазуучулар арасында абдан кеңири колдонулчу. Саякатчы Радищев айланасындагы болуп жаткан нерселерди анализдеп жүрүп отурат. Бул чындыгында элдин азап-тозогун баяндаган повесть эле. Анда баштан аяк үзшлбөй берилген сюжет жок. Турмуш ала-куласы менен дал өзүндөй болуп берилет. Турмуш-тиричиликти сүрөттөө крестьяндардын абалына ой-жүгүртүүгө, помещиктердин кылык-жоруктарынын бетин аёосуз ачууга, эркиндик щщн чакырыкка, кокусунан жолугуп калган адам менен сщйлөшүүгө, тарых,

философия, граждандык мораль, саясат боюнча трактаттарга ёттип кете берет. Бирок китепти баштан аяк ички мазмундук патриоттуулук, революциялык ойдун ырааттуу ёнщщщщ бириктирип турат. Анын новатордугу мына ушунда болгон.

«Петербургдан Москвага саякат» ошондой эле орустун турмушун энциклопедиялык кёлёмдө чагылдырып бере алганы менен да айырмаланып турат. Анда падыша вельможалар, устрица щщщ миь километрге чейин чапкылаган алардын курьерлери, ёздёрүнүн крепостнойлорун саткан дворяндар, жаңыдан калыптанып келаткан орус интеллигенциясынын ёкүлдөрү, соодагерлер, ёздёрүнүн пайдасы үчүн ар кандай абийирсиздиктерге барышкан чиновниктер сүрөттёлөт. Бирок автордун көңүлүнүн борборунда дайыма элдик массанын өтө көйгөйлүү, бечара абалын ёзүндөй кылып көрсөтүү турган. Ушул проблемалар менен байланышта өлкөнүн экономикалык абалы, маданияты, моралдык маселелери, граждандык табити, адабиятынын өнүгүүсү ж.б. көрсөтүлөт. Элди сүрөттөөдө Радищев накта новатор. Анын чыгармасындагы крестьяндар: жан дүйнөсү, жүрөгү, акылы боюнча чыныгы адамдар. «Чудово» деген главада жөнөкөй солдаттын чөгүп бараткандарды сактап калган эрдиги көрсөтүлсө, «Едроводо» эмгекти сүйгөн крестьянка Анютанын личность катары калыптануу процессин сүрөттөйт. «Саякат» ямщиктин муңдуу, бирок таланттуу ыры менен башталып, Ломоносов жөнүндөгү («архангельскилик мужик» жөнүндөгү) эргиген сөз менен аяктайт. Автор Ломоносовду кёпчүлүктүн чыгармачыл мүмкүнчүлүктөрүн чагылдырган символдук образ катары алып чыгат. Өзүнүн эмгеги, таланты менен таң калтырган ал, падышалык Россияда адамдын малдын катарына чейин басырынганын көрсөтөт. Крепостнойлорду сатуу сценасы, зордук менен аргасыздан баш кошуп жаткан эки жаштын тою, помещиктин уулу крестьян жигиттин колуктусун кантип тартып алганы сыяктуу көрүнүштөр аркылуу элдин шорун таасын көрсөтөт. Келинчегин тарттырып жиберген жигит помещиктин өзүн да, уулун да өлтүрүп тынат. «Адам өлтүргүчтүн күнөөсү жок экендиги мен үчүн математикалык эки анжысыз так түшүнүк эле» деген аңгеменин автору.

«...саякатта» бирин-экин помещиктерден башка помещик аттууларды баары терс каармандар.

Падышалык ёкмөт «...саякаттын» жарыкка чыгышына эле эмес, Радищевдин атын атоого тыюу салышкан. Бирок белгилүү бир топтун арасында ал улам көчүрүлүп колдон-колго ётүп таратылган. 1858-жылы Герцен бул китепти Лондондо жарыялайт. Радищевдин орус адабиятына жана коомдук кыймылга карата таасири эч качан жоюлган эмес. «Радищевдин артынан мен эркиндикти даңктадым» деп жазган А. С. Пушкин, Н. Г. Добролюбов, Г. В. Плеханов ёздёрүн Радищевдин идеялаштары катары эсептешкен.

Иван Андреевич Крылов. Жазуучу катары Иван Андреевич Крылов эн кыйын шартта калыптанат. Ал Новиковдун крепостнойлук укуксуздукка каршы багытына кошулган жана аны күчөткөн. Ал 1792-жылы «Чоң атамдын арбагына мактоо сөз» аттуу сатирасын жаратат. Анда фантастиканын жана аллегориянын жардамы менен автор хан сарайындагы нравалык жактан бузулган адамдардын элге каршы кылык-жоруктарынын аёосуз бетин ачат. Крылов-агартуучунун чыгармачылыктагы негизги куралы ирония болгон. Бирок анын ирониясы одоно эмес, тескерисинче өтө кылдат келип, талуу жерге дал тийгидей кылып мээлегендиги менен айырмаланган. Жана анын сатираларындагы ушул сапат XIX кылымдагы тамсил жанрында негизги курал болуп калат.

И. А. Крылов 1769 - же (1768) 2 - (13) февралда Москвада аскердик офицер Андрей Прохорович Крыловдун үй-бүлөсүндө төрөлөт. Бул мүнөзү татаал офицер Пугачев баштаган көтөрүлүшчүлөргө каршы абдан чечкиндүү жана ийгиликтүү күрөшкөн. Бирок эмгеги үчүн аны ёзү күткөндөй сыйлашкан эмес. Падышага таарынган Крылов отставкага чыгып Тверьге кетип, ал жактан кызматка орношот.

Крыловдун биринчи чыгармасы «Кофейниц» аттуу комикалык опера болгон жана ал автордун кёзү тирүүсүндө жарык көргөн эмес. Андан кийин Иван Андреевич

ёзүнүн калемин күчтүү жанрда сынап «Клеопатра» деген трагедиясын жаратат, бирок анын бул аракети ийгиликсиз чыгып калат. Ага карабай Крылов 1786-жылы «Филомела» аттуу экинчи трагедиясын жазат. Ушул эле жылы ал биринчи жолу эпиграмма менен басма бетине чыгат.

Өзүндөгү сатиралык жөндөмдү сезген жаш жазуучу комикалык опера жанрына кайра кайрылып «Кутурган үй-бүлө» (1786) жана «Кире бериштеги жазгыч» аттуу пьесаларын жаратат. Эки чыгарма тең ийгиликтүү чыгып, жаш комедиографтын аты -жөнүн театралдыкжана адабий дүйнөгө таанымал кылат. Крыловду театралдык майданда чоң карьера күтөт дегендей ой-пикирлерди пайда кылат. Бул жааттагы абдан кадыр-барктуудраматургЯ. В. Княжниндин алдына чыгууга чыгармачылыгын жаңы гана баштаган жаш калемгерге мүмкүн эмес эле. Анын үстүнө экөөнүн жеке мамилелери да келишпей калат. Алыскы провициядан келген Крыловду жаман, тексиз, белгисиздеп шылдыңдашкан Княжнин, театрдын директору Соймонов ж.б. ушуга окшогон аттуу-баштуулардан ал өзүнүн «Проказник» пьесасында өч алат. Пьеса эч жерде көрсөтүлгөн да, жарыяланган да эмес, Ошентип Крыловго театралдык майданды таштоого туура, келет. Андан ары ал сатиралык журналистикада иштей баштайт. И.Г. Рахманиновдун «Таъкы сааттар» аттуу журналында биринчи тамсилин жарыялайт (1788).Ал ушул журналдын тегерегинде баш кошкон В.А.Озеров, И.И Дмитриев, А. Н. Радищевдер менен таанышып жакындашат. Бул адамдар Крыловдун көз-караштарынын калыптанышына, калеминин курчушуна, талантынын өөрчүшүнө таасирин тийгизишкен.

1789-жылы Крылов өзүнүн «Духтар почтасы» аттуу журналын чыгарат. Адабий кружок «Көрүүчү» журналдын эң мыкты, борбордук автору катары таанылат. «Көрүүчү» журналы Крыловдун сатиралык талантынын жетилишиндеги өнүгүүнүн жаңы стадиясы болгон. Көп өтпөй бул журнал жабылат, 1793-жылдан баштап, Крылов Клуниин экөөлөп «Санк-Петербургский Меркурий» деген журнал чыгара башташат. Мында да көптөгөн авторлордун макала, котормо жана ырларынын ичинен Крыловдун сатиралык чыгармалары даана бөлүнүп көрүнөт жана дал ушу Крыловдун чыгармалары бул журналдын жабылышына себепкер болот. 24 жаштагы Иван Андреевич камалып жаткан Радищев, Новиковдордун тагдырын кайталагандан коркуп адабий иштен кетүүгө жана узак мезгилге чейин ун-чукпай жүрүүгө өзүн-өзү мажбурлайт. 1796-жылы Екатерина II өлүп, такка отурган Павел I өзүнүн бийлигин энеси куугунтуктаган адамдарды колго алуу менен баштайт. Бирок Павелдин деспоттук чөйрөсүнө сатириктерин кереги жок болучу. Ошентип Крыловдун абалы Павел I нин тушунда деле өзгөрүүсүз кала бериши мүмкүн эле. Бирок жазуучунун 1797-жылы абдан таасирлүү князь С. Ф. Голицын менен таанышып калышы анын тагдырын бүтүндөй өзгөртүп жиберет. Крылов княздын катчысы болуп иштейт жана анын балдарын өзү мыкты билген немец жана француз тилдерине үйрөтөт (кийин ал байыркы грек тилин абдан мыкты билгенге жетишкен). Андан сырткары Крылов күчтүү музыкант, сүрөтчү, мамлекеттик ишмер жана абдан акылдуу адам болгон. Башкалар менен кызыктуу сүйлөшө билген. Голицындын таасири менен Иван Андреевич коомдо көрүнүктүү абал ээлей баштайт, 1802-жылы «Духтар почтасынын» экинчи номерин жарыкка чыгарат. Москвадагы театрда «Уйку дары» (комикалык опера италия тилинен которот) котормосун, Пе-тербург сахнасында өзүнүн «Пирог» аттуу пьесаларын коет.

1803-жылы Крылов кызматын таштап, акырындык менен адабий ишке өтө баштайт. 1806-жылы «Илья Баатыр» операсын, 1807-жылы «Модалуу лавка» жана «Кыздарыма сабак» аттуу комедияларын жазат. Сценадагы ийгиликтер Крылов үчүн адаттагы көрүнүшкө айланат. Бирок драматург элдин баарын таң калтырып, дал ушул ташы өйдө кулап турган кезде драма жазууну токтотуп, театр ишин биротоло таштайт. Мунун себеби автордун ошол мезгилдеги бийлик ээлерин аёосуз ашкерелеген чыгармаларын жарыкка чыгарууга, театрга коюуга жол берилген эмес. Автор башка темаларда жазууну каалаган эмес. Ошондуктан ал жеңил урмат-сыйдан

баш тартат. Крыловдун алгачкы чыгармачылыгы ушундайча аяктайт. Ал эми келечекте болсо аны тамсил жаатында бийик атак-даңк күтүп турган болуучу. **«Төлгөчү» (Кофейница) комикалык операсы.** Пьесанын сюжеттик негизи -жаш крестьяндар Анюта менен Петрдун сүйүүсү, булардын сүйүүсүнө Фрол Борисович деген приказчик тоскоолдук кылууга аракеттенет. Анткени, Анютага анын да ышкысы түшүп калат. Петрдан кутулуу үчүн Борисович төрайымдын күмүш кашыктарынын баарын уурдап алат. Төрайым приказчигинин кеңеши менен кофенин шамесинен бал ачкан аялды чакыртат. Борисович менен алдын-ала сүйлөшүп алган аял Петрду ууру катары көрсөтөт. Бирок приказчик төлгөчүгө ошол эле кашыктарды берип, эсептешип жатканда төрө аял кокустан көрүп калат. Ошентип Борисович Петрдун ордуна рекрутка кетет, ал эми Петр анын ордуна приказчик болуп калтырылып опера бактылуу аяктайт. Бирок пьесада крепостнойлук эзүү автор тарабынан жымсалдабай берилет. «Мен булардын баарын реалдуу адамдардын мүнөзүнөн алганмын», -дейт автор өзү, помещик аял Новомодова ушунчалык өзүмчүл, ырайымсыз, бузуку, наадан, билимсиз. Адегенде ал бүт кызматчы адамдарын кашыктар табылганча сабатууну ойлонот. «Күнөлүүнү таяк гана таап чыгат» - дейт ал. Дворяндарга карама-каршы коюлган крестьяндардын образын автор абдан сүймөнчүлүк менен сүрөттөйт.

Тамсилдери. Анын тамсилдер жыйнагынын ар бир басылып чыгышы Россиянын руханий турмушундагы чоң окуя болгон. Аны улуу устат, «эл акылманы» деп аташкан. Мындай өтө бийик урмат-сыйга Крылов кайсы кызматы үчүн татыган? Ал өзүнүн тамсилдерин балдар жана чоңдор үчүн жазган. Анда бардык катмардын адамдары: төрөлөр, мырзалар, мужуктар, крестьяндар же алардын маскалары, карышкыр, аюу, арстан, бүркүт, түлкүлөр көрсөтүлгөн. Бул тамсилдер фольклордук салттарды улантып элдик сатиралык жомоктордо ашкереленген терс көрүнүштөрдү келекеге алып, жамандыкты жазалап, жакшы иштерди даңазалайт. Жөнөкөй адамдар тарабынан ошол жомоктор сыяктуу эле анын тамсилдери да эң жакын жана жылуу кабыл алынган. Каармандар ачык, түшүнүктүү, кооз жана ширелүү тилде сүйлөшөт. Бирок Крыловдун тамсилдеринин тилинде диалект болгон эмес, анын чыгармаларынын «жөнөкөйлүгү» сюжетти тандоо жана өнүктүрүү, аны андоо жана баалоо эсебинен болгон.

Тамсилде сюжеттин оригиналдуулугу талап кылынбайт. Анда антикалык адабияттан бери келаткан салттуу сюжеттер ар кандай мезгилде тирүү авторлор тарабынан түрдүүчө иштелип келет. Крыловдун «Карга жана түлкү», «Карышкыр жана козу» аттуу тамсилдеринде дал ушул илгертен белгилүү сюжеттер пайдаланылат. Булар менен катар автордун оригиналдуу сюжетте жаратылган тамсилдери да бар. Сатирик аларды өз мезгилинде болгон окуялардан алат. Мисалы, Наполеондун Россияга басып кирген учурунда Крылов «Итканадагы карышкыр», жана «Карга жана тоок» аттуу эки оригиналдуу сюжеттеги тамсилдерди жазат. Эки тамсил тең жогорку патриоттук пафосто, абдан эмоциалуу жазылган. Наполеон орус-тарды оной менен жеңе албастыгына көзү жеткен соң жарашуу келишимин түзүүгө аракеттенип, бирок Кутузов макул болбой коюп, андан көп өтпөй ал француз аскерлерин Тарутинде талкалайт эмеспи. «Итканадагы карышкыр» мына ушул орус тарыхындагы абдан эсте каларлык окуяга арналган. Карышкырдын (куйругун кыпчып, бурчка такалып, тиштерин шакылдатып, үрпөйтүп жүнүн, колунан келсе баарын жеп койгудай түрүн) образы аркылуу Француздардын кол башчысы Наполеонду берет. Амалы куруп, айласы түгөнүп турса да баштагы чиренгенинен жазбай, сөзү менен иттерди «коргоону» убада кылуу менен алдоого аракеттенет. Душмандын душманы колдорунда турса, анын мындай «убадасынын» кереги жок экенин иттер жаземдебей тушүнөт. Күбө болгон замандаштарынын айтуусуна караганда Крылов бул тамсилин өз колу менен жазып Кутузовдун аялына берет, ал болсо күйөөсүнө женөтөт. Кутузов Кызылдагы салгылашуудан кийин тегерегине топтолуп калган офицерлерге өзү окуп берип жатып «а я приятель сед» деген сөзгө келгенде фуражкасын алып силкилетип коет. Изилдөөчүлөр бир ооздон бул тамсил

Крыловдун эң мыкты чыгармасы деген пикирге келишкен.

Орус тилиндеги бир кызык кубулуш: айбанаттардын аталышы өзүнөн өзү көбүнчө адамдарды мүнөздөөгө кызмат кылып турат. Бул өзгөчөлүктү улуу тамсилчи албетте өз чыгармаларына абдан ыктуулук менен пайдаланат. Коркок коён, куу түлкү, ач (эбегейсиз күчтүү деген мааниде) арстан, майпак аюу,.. бүркүт кабак же айбанаттардын өз атын: жылан, эшек, тоок, карга ж.б. Н. В. Гоголь: Крыловдун тамсилдеринде жырткыч жаныбарлар жана чымчыктар «орусча ойлонушуп, орусча иш кылышат», орустар менен бирге туулуп, бирге чоңойгондон бетер деген. Тшлкү бардык тамсилдерде алдамчы, маймыл акылсыз тентек, («Мартышка жана көз айнек», «Маймылдар»), эшек көк мээ, жана амбициалуу («Эшек жана булбул», «Эшек» ж.б) арстан, бүркүттөр болсо дайыма бийлик ээлери. Эгерде ушундай кез караш менен «Квартетти» карай турган болсоң жалаң аталыштардын өзү эле эмне деген шумдук.

Крылов ошондой эле элдик макалдар менен лакаптарды өтө көп колдонот: «Көз көргөн менен тиш өтпөйт», («Түлкү жана жүзүмдө»), «кедейлик кемчилик эмес» («Откупщик жана өтүкчү»), «Учкундан жалын тутанат» («Мырзайым жана эки кызматчы аял»), «Суу ичкен кудугуна түкүрбө» («Арстан жана чычкан») ж.б. Ошондой эле ал өзү жараткан кыска жана нуска ойлор эл арасында кеңири айтылып калган учурлары да көп. Мисалы, колунан келбеген ишке асылган адамды («Беда, коль пироги начнет печь сапожник, а сапоги тачать пирожник»), өзүнө тең эмес адамга асылган арсызды («Пилге үрүп кол салган, эр жүрөк деп мактасын») билдирген ж.б.у.с.

Иван Андреевич Крылов өз убагында эң көп окулган автор болгон. Көзү тирүүсүндө эле укмуштай атак-даңкка жетишкен, ал эми кезү өткөн соң легендага айланган. Бүгүнкү күндө да анын тамсилдери, анын тамсилдеринен улам пайда болгон афоризмдер (жогоруда анын айрымдарын мисалга келтирдик) орус тилинде эле эмес башка тилдерде да (мисалы кыргыз тилинде) өтө кеңири колдонулуп жатканынын өзү анын классик жазуучу экендигин далилдеп турат.

Николай Михайлович Карамзин (1766-1826). 1766-жылы Симбирскиде анча бай эмес дворян үй-бүлөсүндө төрөлөт. Он төрт жашынан баштап профессор Шадендин пансионунда тарбияланып жакшы билим тарбия алып чыгат. Он сегиз жашында мыкты деп эсептелген гвардиялык полкко кызматка кирип, бирок көп өтпөй поручик чининде отставкага чыгып, өзүнүн туулуп өскөн шаарына кайтып келет. Борбордон чет шаарда жетишээрлик даражада кызыктуу изденгич жашоо кечире баштайт. Анын И .В. Тургенев менен таанышуусу болочок сүрөткерди Н.Новиковдун чөйрөсүнө алып келип кошкон. Бул болсо анын адабий-коомдук ишмердүүлүгүнүн башталышына алып келет. Ал «Детское чтение» (1785-1789) журналынын чыгышына катышат, А. М. Кутузовдун философиясы менен таанышат, алгачкы ырлары, прозалары, котормолору басма бетинен жарык көрө баштайт. Төрт жылдан соң бул кызыктуу жашоо аны жадата баштайт, ал Новиковдон жана масондордон кайсы бир келишпөөчүлүктөрдүн натыйжасында көшпө калат да 1789- жылы чет өлкөлөргө саякаттап кетет.

Германия, Швейцария, Франция жана Англияга саякат жасоо жаш жазуучунун өмүрүндөгү маанилүү окуялардан болуп калат.1790- жылы күзүндө өз мекенине кайтып келип баш-оту менен чыгармачылыкка киришет. 1791-1792-жылдары «Московский журнал» «Орус саякатчысынын каттары», «Байкуш Лиза» ж.б. Карамзинди орус журтчулугуна жазуучу катары тааныткан чыгармаларын жарыкка чыгарат. 1792-жылы Новиковдун камалгандыгына байланыштуу «К мило-сти» деген абдан курч одасын жазат. Албетте бул бийликтин көңүлүн бурбай койгон эмес, ошондуктан Карамзин да куугунтукта жүргөн жазуучулардын катарына кошулуп калат. Карамзин орус адабиятындагы биринчи профессионал адабиятчы болгон, жазгандарынан түшкөн каражат менен жашаган, коомдо жазуучунун кадыр-баркын көтөргөн, анын ырлары менен повесттери авторду атак-даңкка бөлөгөн. Карамзин жаштардын кумирине айланган жана аларды китеп окууга үйрөткөн.

Павел I нин тушунда жазуучу өтө кыйын абалда, бир гана котормодон түшкөн акчага жашайт. Ал эми Александр I нин доорунда Карамзиндин абалы жакшы жагына өзгөрөт. «Европа кабарлары» деген журнал чыгара баштайт. 1803-жылы официалдуу тарыхчы катары дайындалып - өкмөттүк жалыйна бекитилип берилет. Эски кол жазмалар, летописсттер менен таанышып, жазуучу өзүнүн өмүрүндөгү эң маанилүү иш болгон «Россия мамлекетинин тарыхы» аттуу эмгегин баштайт. Бул тарыхтын үстүндө ал 23 жыл бою өмүрүнүн акырына чейин (1826) иштейт. 1804-жылы ал экинчи жолу (биринчи аялына 1801-жылы үйлөнөт, бирок бир жылдан соң ал каза болуп калат) Е.А.Колывановага үйлөнөт.

1816-жылы Петербургга көчүп келип «Россия мамлекетинин тарыхынын» биринчи 8 томдугун жарыка чыгарат. Эмгек болуп көрбөгөндөй ийгиликке жетишет. Китептин тегерегинде көп сандаган талаш-тартыштар болот. Петербургга келгенден баштап Карамзиндер ар бир жайды Царское селодо өткөрө турган болушат. Алардын үйүнө Пушкин, Жуковский, Батюшков, П.А.Вяземский (Вяземский Карамзиндин аялынын энелеш бир тууганы болгон), А.И.Тургеневдер тез-тез каттап турушкан. Жазуучу жана тарыхчы Карамзин ошондой эле Александр I менен да жакшы болгон, бирок падыша менен байланышын ал өз кызыкчылыгы үчүн эч качан пайдаланган эмес. Карамзин 1826-жылы «тарыхтын» 12-томун («дүрбөлөндүү мерилдеги» окуялар жөнүндө) аягына чыгарууга үлгүрбөй каза болот.

Карамзиндин поэзиясы. Карамзин, Державин, Крылов, Жуковский, Капнист, Муравьев, Тедиг, Денис Давыдов, Дмитриев өндүү таанымал акындардын чыгармачылыгы гүлдөп турган кезде проза менен катар эле өзүн акын катары да көрсөтө алган. Карамзиндин поэзиядагы орду биринчи катарда болгон эмес, бирок поэзияда сөзсүз өз орду болгон - деп белгилеген Ю. М. Лотман.

Бул жылдары орус поэзиясында уйкаштык жөнүндө курч талаш-тартыштар жүрүп жаткан: классицизмдин канондору поэзиянын тарыхында калып, акындар элдик поэзиядан жана ак ырдан көркөмдүктүн жаңы каражаттарын издеп жатышты.

Поэзиядагы Ломоносовдун нормалары, ыр түзүлүшүндөгү жоболору кайра каралып жатты. Ошол мегилдеги бардык акындар уйкашсыз ыр формасында жазып калышты. Бирок Карамзин бул жерде да өзгөчө кадам жасаган, поэзиядагы маанилүү деп эсептелген тематикалардын баарынан баш тартып «бекерчилик» деген теманын астында ырларынын баарын жеке альбомуна жазган. Албетте бул ырлары менен бирге акындын социалдык-философиялык проблемалар менен каныктырылган ырлары да жазылган. «Карамзиндин ак ыры (уйкашсыз) ыр системасындагы даяр формалардын бирине да жатпайт» - деп белгилеген Ю.Лотман. Ал уйкаштардан өтө жөнөкөйдөй, баналдуудай көрүнгөн моя-твоя, тебя-себя, нее-ее сыяктуу формаларын колдонуудан качкан эмес. Ал эми ошол мезгилдеги башка акындардын баары мындай уйкаштарды колдонуудан жаа бою качышкан. Карамзинде мындай «жупунулук» атайы максатта колдонулуп, анын эстетикалык талаптарына жооп берген. Анын поэзиясы окуучуну жаңы, адаттан тыш дүйнөгө алып кирген. Анда адаттагы коркок, ёнсүз нерселер мааниге, жагымдуулукка ээ болуп, классицизмде маанилүү деп эсептелген мамлекеттик иштер баасын жоготкон. Сүйүү темасында байкаларлык өзгөрүүлөргө дуушарланган: ашык болгон кыз мурдагыдай сулуулугу, акылы, дымагы менен айырмаланбайт, тескерисинче ал-коркок, өңү серт, келбети начар.

Так худа, бледна собою,

Так эфирна и томна,

Что без жалости невозможно

Бросить взора на нее...

Ошого карабай лирикалык каарман мындай дейт:

-Странно, я люблюе! (19.с. 124-126)

Акын антитезаны ишке салат: шаан-шөкөт, акыл, дымактуулук-жакырдык, коркоктук, карапайымдык. Антитезанын экинчи бөлүгүндөгүлөрдү сезимталдык, кең пейилдик, берилгендик сыяктуу жаңы карама-каршылыктар менен бекемдейт.

Буларга кошумча дагы бир абдан маанилүү мотив: каарман сүйгөнүн бардык кемчиликтери менен кошо сүйөт жана өзүнүн сезимин акыл-эске тууралап отурбайт. Ар кандай логикалык түшүндүрүүлөр курулай убаракерчилик экенине бекем ишенет.

Карамзин европалык акындардын тажырыйбаларын пайдалануу менен орус поэзиясы үчүн жаңы лироэпикалык жанрларды: балладаларды («Раиса», «Алина», «Граф Гваринос»), баатырдык жомокторду («Илья Муромец») иштеп чыккан. Баллада «Граф Гваринос» романтизмдин башында турган биринчи орус романсы болуп калган.

Карамзиндин эстетикасынын философиялык негизи сенсуализм болгон, акын сырткы дүйнөнүн жашоосунан жана аны таанып билүүгө боло тургандыгынан күмөн санабайт, бирок Карамзин үчүн адамдын адамдык касиети бул дүйнөдөн ээлеген орду менен эмес адамдык касиеттери менен: баарынан мурда кең пейилдиги, адамгерчилиги (активдүүлүгү, көрүнүктүүлүгү, урматы) менен аныкталууга тийиш болгон. Албетте, булар менен катар Карамзин: патриоттук идеяларды, атуулдук активдүүлүктү көтөргөн өзүнүн поэзиясында «Тынчтык ыры», «Досума жооп», «Павел Биринчиге ода», «Тацит», «Акмактарга гимн», «Аскерлер ыры», «Европаны куткаруу» дал ушундай мааниде жазылган чыгармалар болгон.

Н. М. Карамзиндин прозалары. Авторго гуманист-жазуучу катары чоң атак-даңк алып келген чыгармасы «Байкуш Лиза» повести болгон. Дыйкандын кызы Лиза - «табигый адам» жөнүндө сентименталдык элестетүүнүн үлгүсү. «Крестьянкалар да сыйо билет» деген белгилүү фраза повестин идеясын аныктап турат. Жасалмасыз, кең-пейилдүү, ата-энесин сыйлаган, жаратылышка жакын Лиза повестте дал ушундай сүрөттөлөт.

Жазуучу Лизанын Эрастка карай сезими кантип башталып, кандайча өнүгүп жүрүп отурганын ишенимдүү көрсөтүүдө өтө назик, чебер штрихтерди пайдаланат. Айрыкча мында Лизанын айрым кыймыл-аракеттери ар кандай сөзгө караганда көбүрөөк нерсени туюнтуп турганы маанилүү роль ойногон. Карамзиндин каармандары бири-бирин: сырдуу көз караштар, жылмаюулар, ар кандай кыймыл-аракеттер аркылуу сүйлөшпөй эле жакшы түшүнүшөт. Орус прозасында Карамзин биринчи жолу жандоо аркылуу адамдык сезимдерге тереңдеп кирип, сүйүшү кубанычын толкундоолорун сүрөттөп берет.

Лизанын жалтылдаган көздөрү, жалындаган беттери, колдорунун өзүнө баш ийбеген кыймыл-аракеттери анын баштан өткөрүп жаткан ички абалын сөзгө караганда алда канча терең ачып берет.

Эраст - орус адабиятындагы ал гачкы татаал мүнөз. Акыл-эстүү, жүрөгү таза, жаратылышынан кең-пейил, бирок алсыз жана жеңил ойлуу. Ал Лизага атайлап жамандык издебейт, жан ырахатына умтулуп жатып, өзүнүн бул жеңил ойлуу кылык-жоруктарынын арты жаман бүтөрүн баамдабайт.

Ал кыялында реалдуулуктан сырткары өзү китептерден окуп билген эски убактардын мыйзамы менен жашайт. Бирок Эрастын калоосу аткарылары менен анын Лиза экөөнүн жолугушуулары сырдуулук, тазалык, жагымдуулуксапаттарынын баарынан айрылып жылаңач калды. «Сүйүүнү кыйратуучу чоң күч, бул баардык каалоолордун аткарылышы»- дейтавтор. Лиза Эрастка берилгенден берилет. Эраст болсо бардык дүйнөсүн картага уттуруп жиберип, картаң, бирок бай жесирге үйлөнүп кете берет, күнөөсү үчүн Лизага жүз сом карматып коет. Лиза көлгө чөгүп өлөт. Эраст бул трагедияга өмүр өткөнчө кайгырып жүрүп, бир күнү авторго өзүнүн сүйүүсүнүн тарыхын айтып берет.

Автордун лирикалык чегинүүлөрү, каармандардын психологиясын изилдөө повесттин негизин түзөт. Карамзин мындай жаңдоо психологизми менен (каармандын ички абалын анын өзү байкабаган адаттан тыш кыймылдары аркылуу көрсөтүш) өз мезгилинен алда-канча алдыга озуп, орус адабиятында XIX кылымда жазылган «жан-дүйнө диалектикасына» жакындап барган.

«Байкуш Лиза» «Москва журналынын» 1792-жылындагы санына жарыяланат, жана бул журналдын августтагы номеринде Карамзиндин «Наталия, бояр кызы» аттуу

дагы бир повести жарык көрөт. Чыгарма орус элинин бир канча кылым артта калган тарыхынан алынып сщрөттөлөт. Келечектеги чоң тарыхчы Карамзин тарыхка биринчи жолу ушундайча кайрылат, бирок мында тарых автордук фантазияга канат берчү булак катары гана кызмат кылат. Тарыхый колорит шарттуу тщрдө берилет. Буга карабастан Карамзин дал ушул повести менен орус адабиятындагы тарыхый прозага жол ачат.

1793-жылы Франциядагы граждандык согуштун курчушу, яacobин-дик диктатуранын орношу жазуучунун тынчтык, агартуучулук идеяларын кыйратат, башынан өткөргөн терең идеялык кризис автордун «Борнгольм аралы» (1794), «Сиерра Морена» (1795) аттуу чыгармаларына терең из калтырган. Карамзин Француз революциясында, болгон окуялардан идеал менен реалдуулуктун ортосундагы карама-каршылыкты ачык туйган. Ошондуктан бул повестердеги каармандардын типтери, дүйнөнү сезип-туюсу жазуучунун мурдагы чыгармаларындай сентименталдык эмес, предромантикалык мүнөзгө ээ. Назик, меланхолиялуу сүйүү буркан-шаркан түшкөн, кыйраткыч ички, кумарларга орун бошотот. «Борнгольм аралы», «Сиерра Морена» стили жана проблематикалары боюнча бири-бирине жакын, Экөөнүн тең сюжетинин негизин «ашыкча» кумардануу жана адамдын жалгыздыгы мотиви түзөт.

Карамзиндин чыгармачылыгынын жыйынтыгы болуп көп томдуу «Россия мамлекетинин тарыхы» эсептелет (1816-1829 жылдар аралыгында жарыяланган). Бул эмгек айрым монархиялык тенденцияларына карабастан орустарды өз Ата мекенинин тарыхы менен тааныштырып, өлкөдө улуттук аң-сезимдин калыптануу процессинин жүрүшүн шарттаган. Карамзин өз элинин тарыхына байкоо жүргүзүүгө, жалпылоого аракеттенген, ага карай эч кандай сын көз караштарын айткан эмес. Ал орус тарыхын XVII кылымга чейин жеткирип, 12-томун аяктоого улгүрбөй калган.

Карамзин прозаларында да, ырларында да жогорку коомдун сүйлөшмө тили менен китептик тилдин ортосундагы ажырымды жоюуга аракеттенген. Анын тил боюнча теориясы Ломоносовдун «үч штиль теориясына» карама-каршы келген. Карамзин үчүн билимдүү дворяндар интеллигенциясынын сүйлөшмө тили норма болгон. Элдин тиричилик деңгээлиндеги тилин орой, көркөмдүгү төмөн деп эсептеген. Карамзин орус лексикасы менен семантикасын жаңы маани бере алган оттенктор, жаңы сөздөр, түшүнүктөр менен байыткан.

Карамзиндин тили анын индивидуалдуулугу менен шартталган. Ал үчүн негизгиси жанрдын талаптарына жооп берүү эмес образ, маанай түзүү болгон. Аны менен катар Крылов, Фонвизин, Державиндер да ушул эле жол менен жүрүшүп Пушкинге жол салышкан.

Карамзин XVIII кылымдын аягы XIX кылымдын башындагы орус адабиятынын көрүнүктүү жеринен орун алган ири фигура. Россия менен батыш Европа маданиятынын поэтикалык жетишкендиктерин чыгармачылык менен өздөштүргөндүгү, талаттуулугу, өзгөчө кайраты менен ал XVIII кылым менен XIX кылымдын адабий традицияларын бириктирген звено болууга жетишкен. Ошондой эле Карамзиндин личностунун өзгөчөлүгү коомдук маданий турмуштун маанилүү фактору катары өз замандаштарынын жүрүш-туруштарына, адабий чыгармаларды кабыл алуусуна чоң таасирин тийгизген.

КОРУТУНДУ

Орус адабияты XI кылымдан «Алтын кылым» деген атак алган XIX кылымга чейинки мезгил ичинде өнүгүүнүн өтө бир татаал бел-белестерин «басып» өттү. Жалаң ыйыктар менен падыша, княздарды сүрөттөгөн байыркы адабият биографиялык жанрга алмашты, андан ары сатира, публицистика, рыцардык адабият жана башка жанрларга тармактады. Айрыкча XVIII кылым орус адабиятынын өнүгүшүндөгү өзгөчө доор болду, жанрдык ситема өзгөрдү, барокко, предклассицизм, классицизм, сентиментализм, предромантизм, реализм сыяктуу адабий ыкмаларга, багыттарга ырааты менен өтүп жатты. Башкача, жаңы орус

адабий тили калыптанды-булардын баары чогулуп келип орус көркөм сөз искусствосун, дегеле Россиянын бүтүндөй маданиятын сапаттык жактан жаңыртты.

XVIII кылымдагы саясий, экономикалык окуялар, Россиянын империяга жана дүйнөлүк державага айланышы орус адамынын турмушун жана аң-сезимин өзгөрттү. Жаңы орус адамы- жаңы искусствону жаратып жатты. Бул процессте чечүүчү ролду орустардын европалашуусу ойноду.

XVIII кылымдагы орус адабияты байыркы орус искусствосунан мурастап калган традициялар боюнча орус солдатынын эрдигин даңктады. Патриоттук жана атуулдук сезимдерди көркөмдөп берүү анын негизги белгилери болуп калды. Бул адабият ата-тегин эске албастан жеке адамдын личносттук касиетинин баалуулугун бекемдеп, күчтүү жөнөкөй адамды баалоого жана аяп мамиле кылууга чакырды. Кантемир менен Сумароков, Новиков менен Радищев, Фонвизин менен Державин өз коомунун кемчиликтерин жалтанбастан ашкерелешти. «Петербургдан Москвага саякат» очеркинин автору крепостнойлук укук менен жеке бийликти алып таштоо зарыл деген бекем ишенимге чейин өсүп жетти. Мына дал ушул идеялар XIX кылымдагы коомдук ой-пикирлердин негизги багыттарын аныктады.

Ошондой эле XVIII кылымдын журналистикасы да уникалдуу болду: Петрдун «Ведомости» аттуу гезити Россияда журналистик ишти жана кесипти пайда кылды. Көркөм сөз чеберлери журналистик баталияларга (жаңжалдарга) активдүү катышуу менен коомдо орус менталитети үчүн таптакыр жаңы: өкмөткө, официозго- оппозицияда болуу деген түшүнүктү жаратты.

Ал XVIII кылымдын поэтикалык алпы Державиндин өз доорунун опол тоодой көркөм мурасын, көзүнүн тирүүсүндө орус поэзиясынын болочок генийи Пушкинге өткөрүп бере алгандыгы өзгөчө кубулуш болгон.

Дүйнөдөгү бирден бир интеллектуалдуу адабият деп эсептелген орус адабияты жаралуу, калыптануу, өнүгүү жолунда мына ушундай процесстерди басып өткөн.

ПРАКТИКАЛЫК САБАКТАРДЫН ПЛАНЫ.

1-сабак

Байыркы жана орто кылымдардагы орус адабияты.

1. Орус жазма адабиятынын пайда болушу жана калыптанышы.
2. «Игордун кошууну жөнүндөгү сөз». Чыгарманын мазмуну, идеясы, поэтикасы.
3. XIII - XIV кылымдардагы орус адабиятынын, маданиятынын абалы.

Тапшырмалар

1. «Игордун кошууну жөнүндө сөз» поэмасынын мазмуну боюнча конспект түзүү
2. «...Сөздө» пейзаж берилген саптарды көчүрүп жазып, пейзаждын чыгармадагы функциясын аныктоо.
3. Орто кылымда жаралган эң көрүнүктүү чыгарманы аныктап, анын мазмунун кыскача конспектилөө.
4. Байыркы жана орто кылымдардагы орус адабиятына жалпы мүнөздөмө берүү.

Адабияттар:

Көркөм тексттер:

1. «Игордун кошууну жөнүндө сөз»
2. Хрестоматия по древней русской литературе (Сост.Н.И.Прокофьев М.1981).

Изилдөөлөр:

1. Щепликин И.П. История русской литературы (XI-XIX вв) М.1981.
2. История русской литературы. В 4 т. Т.1 М.1981

Тема: XVII кылымдагы орус адабияты.

2-сабак

1. Орус адабиятында салт болуп калган адабий этикеттердин бузулушу.
2. Орус адабиятында автобиографиялык жанрды негиздеген Ав-

вакумдун чыгармачылыгы.

3. Алгачкы сатиралык чыгармалар. Алардын ёзгёчөлүгү.

4. Петрдун ишмердүүлүгүнүн көркөм андоого тийгизген таасири.

Тапшырмалар:

1. XVII кылымда орус адабиятында дүйнөнү көркөм андоонун процесси жөнүндө реферат жазуу.

2. Петрдун ишмердүүлүгүнө, анын адабиятка тийгизген оң, терс таасирлерине мүнөздөмө берүү.

3. Аввакумдун «Житиесинин» өз мезгилиндеги коомдук, тарыхый маанисин аныктоо.

4. Өткөөл доор адабиятына мүнөздөмө берүү.

5. Ф.Прокоповичтин чыгармаларын конспектилөө.

Адабияттар:

1.Прокопович Феофан. Сочинение (подредакции А.С Демина. М. 1974)

2. Бакланова Н.А. Эволюция русской оригинальной бытовой повести на рубеже XVII-XVIII веков. В книге: Русская литература на рубеже двух эпох: XVII начало -XVIII века М. 1971.

3. Берков П.Н. О литературе так называемого переходного периода (Русская литература на рубеже двух эпох: XVII начало -XVIII века М.1971.

4. Кожин В.В. Происхождение романа. М.1963.

Тема: XVIII кылымдагы орус адабияты.

3 – сабак

1. А.Д- Кантемир -орус классицизмдин баштоочусу.

2. Третьяковскийдин чыгармачылыгы. Ыр системасын алмаштыруу.

3. Михаил Василевич Ломоносов. Орус ыр түзүлүшүнө реформанын аякташы

4. А.П.Сумароков орус классицистик адабиятынын көрүнүктү өкүлү.

Тапшырмалар.

1. Классицистик ыкма жана аны пайда кылган тарыхый ёбёлгөлөр жөнүндө сочинения.

2. Антиох Кантемирдин сатиралык чыгармаларына мүнөздөмө берүү.

3. Орус адабиятындагы поэзиянын тарыхы жөнүндө реферат жазуу.

4. М.В.Ломоносовдун илимди трактовкалаган ырларын конспектилөө.

5. Сумароковдун чыгармаларындагы башкы идеяларды талкуулоо.

Адабияттар:

Тексттер.

1.Кантемир А.Д. Собрания стихотворений. Л., 1956.

2.Ломоносов М.В. Избранные произведения. М., Л., 1965.

3.Сумароков А.П. Избранные произведения. М., Л., 1957. Изилдөөлөр.

1.Западов А.В. Отец русской поэзии. О творчестве Ломоносова. М., 1961.

2.Москвичева Г.В. Русский классицизм М.,1978.

3.Автухович Т.Е. Риторика и русский роман XVIII века. Градио,1995

4.Алексеева Н.Ю. «Рассуждения об оде вообще» В.К Третьяковского II XVIII век: сб.20.л., 1996.

5.Берков П.Н. Жизненный и литературный путь А.П.Сумарокова, Сумароков А.П. Избранные произведения. Л.,1957.

6.Бочкарев В.А. Исторические взгляды Сумарокова Старинные мастера русского слова. М. Самара. 1993.

XVIII кылымдын акыркы мезгилиндеги орус адабияты.

4- сабак.

- 1.Екатерина II нин тушундагы орус адабияты, искусство жана агартуусу.
- 2.Н.И. Новиковдун сатиралык журналдары.
- 3.Д.И. Фонвизиндин чыгармачылыгы.
- 4.Державиндин чыгармачылыгы менен башталган жаңы адабият.
- 5.Орус адабиятындагы революциялык ойдун ачыкка чыгышы.
- 6.Сентименталдык багыттын негиздөөчүсү Н. М. Карамзиндин өмүрү, чыгармачылыгы.
- 7.Орус адабиятында тамсил жанрынын өнүгүшү.

Тапшырмалар.

- 1.Новиковдун сатиралык журналдарынын ачылышына өбөлгө болгон шарттар, анын сатиралык ойлорунун өнүгүшү.
- 2.Фонвизин кайсы сатиралык традицияларды уланткандыгын аныктоо.
- 3.А.Д. Кантемирдин сатиралары менен Д.И.Фонвизиндин «Не доросль» комедиясындагы образ жаратуу принциптерин салыштыруу.
- 4.Лекциялардын жана изилдөөлөрдүн жардамы менен Державиндин чыгармачылыгындагы жаңылыктарды аныктап чыгуу.
- 5.Радищевдин чыгармаларында («Эркиндик», «Петербургдан Москвага чейин саякат») революциялык маанайлардын чагылдырылышына мүнөздөмө берүү.
- 6.Карамзиндин сентименталдык повестинин («Байкуш Лиза») мазмунун конспектилөө. Андан «кыймыл» психологизмин табуу.
- 7.Крыловдун тамсилдеринен автордун өз мезгилиндеги тарыхый личностордун образдарын берген жерлерин конспектилөө. Каармандардын прототибин аныктоо.

Адабияттар:

Тексттер:

- 1.Державин Г.Р. Стихотворения. Л., 1957 (2-я изд.-1981).
- 2.Фонвизин Д.И. Собрания сочинений. В 2хт. Т.1. М., Л., 1159 (или любое издание комедии).
- 3.Радищев А.Н. Путешествия из Петербурга в Москву.
- 4.Карамзин Н.М. Бедная Лиза (любое издание).
- 5.Крылов И.А.

Изилдөөлөр:

- 1.Берков П.Н. История русской комедии XVIII века. Л.,1977. С 212-241.
- 2.Всеволодский-Гернгросс В.Н. Фонвизин-драматург. М., 1960.
- 3.Исакович И.В. «Бригадир» и «Недоросль». Л.,1979.
- 4.Старцев А.И. Радищев в годы «Путешествия» М.,1981.
- 5.Карамзин Н. М. Избранные статьи. М., 1980. С. 129-130.
- 6.Павлович С.Е. Пути развития русской сентиментальной прозы XVII века Саратов, 1974.

БАЙЫРКЫ ОРУС АДАБИЯТЫ БОЮНЧА АТАЙЫН СУРОЛОП ЖАНА РЕФЕРАТТАР (КОНТРОЛДУК ИШТЕР).

Атайын суроо (реферат) кындшзгш бёлшмдшн ар бир студенти тарабынан (сырттан окуу бөлүмүнүн ар бир студенти- контролдук иш) төмөндө сунуш кылынган темалардын бирөөнөн жазылат. Темага ылайык адабияттарды студент өзү тандайт (жыйнакта көрсөтүлгөн илимий адабияттарды пайдалануу менен).

Жасалгасы: титулдук барак (курстук иштиги сыяктуу эле), андан кийинки бетте - план, иштин максаты жана милдеттери. Андан кийин текст кетет. Рефераттын келешик бир жак беттерине гана жазылган -15,20 барак (Рефераттын аягында-

пайдаланган адабияттардын тизмеси берилет. Адегенде көркөм тексттер, андан соң алфавиттик тартипте илимий китептер).

Пайдаланылган иште китептерден шилтемелер милдеттештирде көрсөтүлөт. Атайын суроолор (реферат) семестр ичинде жазылып, экзаменден бир ай мурда (декабрда) окутуучуга тапшырылат. Экзамен учурунда рефераттын темасы боюнча аңгемелештиричи болот. Сырттан окуган бөлүмдүн студенттери контролдук ишин экзаменден мурда тапшырууга тийиш.

Темалар:

- 1.«Игордун кошууну жөнүндө сөздүн» поэтикалык маселелери.
- 2.«Батыйдын Рязанды кыйраткандыгы тууралуу повестте» патриоттук сезимдин берилиши.
- 3.Куликов талаасындагы орустардын жеңиши чагылдырган чыгармалар.
- 4.XVI кылымдагы орус адабиятынын, маданиятынын өнүгүшү өзгөчөлүктөрү.
- 5.Алгачкы публицистикалык чыгармалар, аларда көтөрүлгөн проблемалардын өзгөчөлүгү.
- 6.Театр доорундагы чырчыгармачылыгы.
- 7.XVIII кылым башындагы мектеп театрынын идеялык-көркөмдүк өзгөчөлүгү.
- 8.Феофан Прокоповичтин «Поэтикасынын» орус илиминин тарыхындагы мааниси.
- 9.Ф. Прокоповичтин драматургиясы.
- 10.Орус классицизмдин бөтөнчөлүгү.
- 11.А. Д. Кантемирдин эстетикалык жана философиялык көз караштары.
- 12.Орус ыр түзүлүшүнө реформа: Феофан Прокопович, В. К. Тредиаковский, М.В. Ломоносов, А.Д. Кантемир.
- 13.В. К. Тредиаковскийдин лирикалары.
- 14.М. В. Ломоносовдун «щц штиль» теориясы, анын орус тилинин жана адабиятынын тарыхындагы мааниси.
- 15.М. В. Ломоносовдун чыгармачылыгындагы «ода-рекомендация» жанры.
- 16.М. В. Ломоносовдун чыгармачылыгында Петр I нин образы.
- 17.Ломоносов - драматург.
- 18.А. П. Сумароковдун лирикалык поэзиясынын бөтөнчөлүгү.
- 19.А. П. Сумароковдун «Эки эпистоласы» - орус классицизмдин манифести.
- 20.А. П. Сумароковдун сатиралык чыгармалары.
- 21.А. П. Сумароковдун «Дмитрий Самозванец» трагедиясындагы историзмдин (тарыхыйлыктын) мүнөзү.
- 22.А. П. Сумароковдун чыгармачылыгындагы трагедия жанрынын эволюциясы.
- 23.А. П. Сумароковдун комедиялары.
- 24.Н. И. Новиковдун сатиралык журналдары.
- 25.1760-1770-жылдардагы прозанын жанрдык өз алдынчалуулугу.
- 26.В. И Майковдун чыгармачылыгы.
- 27.А. А. Ржевскийдин чыгармачылыгы.
- 28.М. М. Херасковдун чыгармачылыгы.
- 29.Екатерина Алексеевна Романованын (императрица Екатерина Пнин) чыгармачылыгы.
- 30.1770-1790-жылдардагы масондук жана орус адабияты.
- 31.Комикалык опера жанры (М.Попов, А. Аблесимов,
- 32.Я. Княжнин, Н. Николаев, М. Матинский и др.).
- 33.Д. И. Фонвизиндин «Чалагайым» комедиясынын проблематикасы жана поэтикасы.
- 34.Д. И. Фонвизиндин «Чалагайым» комедиясы жөнүндө сында-

- гы жана адабият таануудагы талаш-тартыштар.
35. Я. Б. Княжниндин чыгармачылыгы.
 36. В. В. Капнистин чыгармачылыгы.
 37. В. А. Плавильщиковдун чыгармачылыгы.
 38. И. И. Хемницердин чыгармачылыгы.
 39. М. Н. Муравьевдин чыгармачылыгы.
 40. И. Ф. Богдановичтин чыгармачылыгы.
 41. Н. А. Львовдун чыгармачылыгы.
 42. Оданын классицистикалык поэтикасынын Державин тарабынан кыйрашы («Ачкыч», «Князь Мешерскийдин ёлүмүнө» ж.б.)
 43. Г. Р. Державиндин «Фелица» одасынын проблематикасы жана поэтикасы.
 44. Г. Р. Державиндин чыгармачылыгындагы баатырдык-патриоттук тема.
 45. Г. Р. Державиндин акындык жана адамдык тагдыры.
 46. Г. Р. Державиндин анакреонттук лирикалары.
 47. Державин - драматург.
 48. А. Н. Радищевдин алгачкы адабий ишмердүүлүгү.
 49. А. Н. Радищевдин «Петербургдан Москвага чейин саякат» очеркинин жаралуу жана жарыялоо тарыхы.
 50. А. Н. Радищевдин «Петербургдан Москвага чейин саякатынын» көркөм ыкмасынын проблемалары.
 51. А. Н. Радищевдин лирикалары.
 52. А. Н. Радищевдин «Бир күндүн кшндөлүгү».
 53. Орус сентиментализминин бөтөнчөлүгү.
 54. Н. М. Карамзиндин «Орус саякатчысынын каты» очеркинин жанрдык өзгөчөлүгү.
 55. Н. М. Карамзиндин чыгармачылыгындагы сентименталдык жанрдагы повестердин проблематикасы жана поэтикасы.
 56. И. А. Крыловдун алгачкы чыгармачылыгы.
 57. Петр доорундагы «Ведомости» гезитинин мааниси.
 58. «Трутенъ» журналынын XVIII кылым журналистикасындагы орду.
 59. Д. И. Фонвизиндин журналы («Чынчыл адамдардын досу, же Стародум»).
 60. И. А. Крыловдун журналдары.
 61. Н. М. Карамзиндин журналисттик ишмердүүлүгү.

ТЕРМИНДЕРДИН ТҮШҮНДҮРМӨ СӨЗДҮГҮ

Агартуучулар-XVIII кылымда батыш батыш өлкөлөрүндө пайда болгон адабий багыт. Бул багыттагы жазуучулар: жаратылышы боюнча адамдардын баары бирдей деген көз карашта болушкан.

Агиография - Бирөөнү үлгү көрсөтүп жазылган чыгарма.

Анонимдүү – Автору белгисиз чыгарма.

Апофеоз -1. кандайдыр бир адамды, окуяны мактоо.

2. театр. Кээ бир спектаклдердин акыркы салтанаттуу сцәнөтү (бул жерде ушул экинчи мааниге жакын түшүнүк берилет).

Ассоциация - 1. бирикме союз;

2. психол. Айрым биринчи психологиялык процесстердин ортосундагы байланыш.

Ассоциациялоо -Элестөөлөрдүн, көз алдыга келтирүүлөрдүн ортосундагы байланышты белгилөө.

Барокко -XVI-XVIII кылымдарда пайда болгон ыгы жок ашыкча кооздолгон стиль.

Кабальные книги - Кабалдык китептер. Эдин башын айлантып, белгисиз күчтөргө багынтууну максат кылып жазылган китептер.

Эклога -Антикалыкадабиятта пайда болуп, андан кийин Европалык поэзияда

улантылган малчылардын турмушу жөнүндөгү ырлар.

Эмансипация - [лат. emancipatio] - көз карандылыктан, баш ийүүчүлүктөн, эзүүдөн, жок нерсеге ишенүүдөн, дегеле консервативдүү, эскирген нерселердин баарынан кутулуу.

Эпиграмма-[гр. Epigrams-надпись] 1. байыркы гр. Эстеликтерге, имараттарга, белектерге жазылган сөз. 2. Сатиралык маанидеги кыска ырлар.

Стансы -салттуу өлчөмсүз, мааниге карап аяктаган ырлар. Булар бир куплеттен же бир саптан деле турушу мүмкүн.

Колдонууга сунуш кылынган адабияттар.

1. Хрестоматия по древней русской литературе (сост. Н. И. Прокофьев М., 1981)
2. Демин А. С. О художественности древнерусской литературы. М., 1998.
3. История русской литературы: В 4 т. Л, 1980.
4. Гуковский Г. А. Русская литература XVIII века М. 1939.
5. Буранок О. Н. Русская литература XVIII века Учебно- методический комплекс М.1999.
6. Фёдоров В. И. Русская литература XVIII века М.1990.
7. Западов А. П. Русская журналистика XVII века М. 1964.

История всемирной лиетратуры: В Эт.Т.5 М. 1988.

1 Лихачев Д. С. Монументально-исторический стиль древнеславянских литератур. // Славянские литературы. Доклады советской делегации. М. 1978, с.144-145.

Мазмуну

КИРИШСӨЗ	3
Киришүү	4
Байыркы орус адабияты (XI-XIII кылымдар)	8
Орто кылымдардагы орус адабияты (XIV-XVI кылымдар)	17
XVII кылымдагы орус адабияты	26
Өткөөл мезгилдеги адабият (XVII кылымдын акырынан XVIII кылымдын 20-жылдарына чейин)	31
XVIII кылымдагы орус адабиятынын калыптанышы жана улуттук өзгөчөлүктөрүнүн жаралышы (1730-1760-жылдардагы адабият)	38
Орус ыртүзүлүшүн реформалоо	41
XVIII кылымдын акыркы он жылдыктарындагы орус адабияты	62
КОРУТУНДУ	91
Практикалык сабактардын планы	92
Байыркы орус адабияты боюнча атайын суроолор жана рефераттар (контролдук иштер)	96
Терминдердин түшүндүрмө сөздүгү	99

Чокоева Д. М.

Байыркы орус адабияты

Редактору **М. Болот**

Корректору **С. Кадыров**

Тех. редактору **В. Масикова**

Компьютердик калыпка салган **Б. Жанызакова**

Терүүгө 2002-жылдын 6-ноябрында берилди. Басууга 2002-жылдын 20-ноябрында кол коюлду.

Көлөмү 6, 375 б.т.

Форматы 60x84

Офсеттик кагазга басылды. Нускасы 500 даана. Заказ № 25. Келишим баада.

«Бийиктик» басмаканасы,
720040, Бишкек шаары,
Эркиндик сейилбагы, 30
тел: 661-416, 662-503.